

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**REMZİ OĞUZ ARIK'TA BİLİM,
MİLLİYETÇİLİK VE KÖY TARTIŞMALARI**

Salih ÜNÜVAR

2501150662

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. İsmail COŞKUN

İSTANBUL – 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : SALİH ÜNÖVAR Numarası : 2501150662
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : SOSYOLOJİ Danışmanı : PROF. DR. İSMAİL COŞKUN
Tez Savunma Tarihi : 13.07.2018 Saati : 11:30
Tez Başlığı : " Remzi Oğuz Arık'ta Bilim, Milliyetçilik ve Köy Tartışmaları "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. İSMAİL COŞKUN		Kabul
2- PROF. DR. YÜCEL BULUT		Kabul
3- PROF. DR. KÖKSAL ALVER		Kabul
4- DOÇ. DR. ENES KABAKCI		Kabul
5- DOÇ. DR. MURAT ŞENTÜRK		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. YUSUF ADIGÜZEL		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET GÜVEN AVCI		

ÖZ

REMZİ OĞUZ ARIK'TA BİLİM, MİLLİYETÇİLİK VE KÖY TARTIŞMALARI SALİH ÜNÜVAR

Remzi Oğuz Arık hakkındaki bu tez üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Arık'ın hayatı ve bilimsel faaliyetleri ele alınmıştır. İkinci bölüm Arık'ın milliyetçilik anlayışına ayrılmıştır. Üçüncü bölümde ise onun köy yaklaşımı incelenmiştir.

İlk bölümde, Arık'ın hayat hikâyesi, başta arkeoloji alanındakiler olmak üzere bilimsel faaliyetleri ve Türkiye'de arkeoloji açısından Arık'ın önemi üzerinde durulmuştur. Bu bölümde ayrıca Arık'ın siyasi faaliyetlerine de yer verilmiştir.

İkinci bölümde, Osmanlı modernleşmesi ve Türkiye'de milliyetçilik anlayışları ele alındıktan sonra, Arık'ın milliyetçiliğe yüklediği anlam incelenmiştir. Anadoluçuluk akımının önemli temsilcilerinden Arık'ın, bu akımla ilişkisi ve yaşadığı dönemde milliyetçi entelektüel çevreyle etkileşimine yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıllarında üzerinde önemle durulan köy meselesi ele alınmış ve sonrasında Arık'ın köy konusundaki yaklaşımı değerlendirilmiştir. Genel başkanlığını üstlendiği Türkiye Köylü Partisi'nin Türk siyasi hayatındaki konumuna da yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Remzi Oğuz Arık, Arkeoloji, Milliyetçilik, Anadoluçuluk, Köy, Türkiye Köylü Partisi

ABSTRACT

SCIENCE, NATIONALISM AND VILLAGE DEBATES IN REMZI OGUZ ARIK SALİH ÜNÜVAR

This theses about Remzi Oguz Arık is composed of three parts. In the first part, this study analyzed the life and scientific activities of Arık. The second part is about his understanding of nationalism. In the last part, this study investigated his perspective to villages.

In the first part, this study focused on the life of Arık, his scientific activities and his importance on the archeological studies in Turkey. Also, political activities of Arık is another topic in the first part.

In the second part, after analyzing Ottoman modernization and nationalism in Turkey, this study investigated Arık's understanding of nationalism. The second part includes the relationship of Arık, who is one of the most important figure in Anatolianism, with Anatolianism and the interaction of him with the nationalist intellectual figures of his time.

In the last part, this study first investigated the issue of villages which is an important topic during the first years of Turkish Republic, later evaluated Arık's perspective on the villages. Also, the last part includes the role of Turkey Peasants' Party, where Arık served as president, on Turkish Political History.

Keywords: Remzi Oguz Arık, Archeology, Nationalism, Anatolianism, Village, Turkey Peasants' Party

ÖNSÖZ

Bu tezde Remzi Oğuz Arık'ın (1899-1954) zaman içerisindeki yürüyüşünü ele almaya çalıştık. Remzi Oğuz Arık hakkında bu çalışmayı hazırlamamızın nedenlerinden biri, yaklaşık bir asır arayla da olsa Arık ile aynı şehirde doğmuş olmamızdır. Tabii kendisini ele almamızın başka sebepleri de bulunmaktadır. Arık, hayat hikâyesine baktığımızda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışını ve yeni Cumhuriyetin kuruluşunu yakinen yaşamış; Cumhuriyetin kuruluş yıllarında çeşitli ilkokul, ortaokul ve liselerde, yurtdışı eğitimi sonrasında da üniversitede önemli görevler üstlenmiş; arkeoloji alanında sahada önemli kazılar yönetmiş; ulusal ve uluslararası düzeyde yayınlar yapmış; Türk düşünce hayatında erken Cumhuriyet döneminde “Anadoluculuk” olarak adlandırılan akımın öncülerinden biri olarak görülmüş ve sonrasında siyasette yer almış bir isim olarak karşımıza çıkmaktaydı.

Bu çalışmada, Remzi Oğuz Arık'ın hayat hikâyesinin ardından, bilimsel faaliyetlerini ve Cumhuriyetin kuruluş sürecinde önem verilen alanlardan arkeolojinin Türkiye'deki gelişim seyrini ele aldık. Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan Türkçülüğün, Cumhuriyet sonrasındaki ismiyle Türk milliyetçiliğinin / milliyetçiliğin Türkiye'de gelişim seyrine ve “Anadoluculuk” akımına yer verdik. Remzi Oğuz'un milliyetçilik anlayışını ele aldıktan sonra, cumhuriyet dönemi itibarıyla köye yaklaşımına odaklandık. Remzi Oğuz Arık'ın köy sorununa ilişkin yaklaşımını ve bir yerde bu soruna ilişkin çözüm arayışı olarak gözüken siyaset alanına yönelişini ve Türkiye Köylü Partisi tecrübesini anlama çabasında olduk. Remzi Oğuz Arık'ı Türkiye'de yerli bir arkeolojinin kuruluş aşamasındaki öncü rolü, milliyetçilik ve köy tartışmaları etrafında edindiği özgün yeri içinde kavramaya odaklandık.

Öncelikle sosyoloji ile bağ kurmama vesile olan ve bu çalışmanın danışmanlığını yürüten Hocam Prof. Dr. İsmail Coşkun'a müteşekkirim. Öte yandan, çalışmada Prof. Dr. Yücel Bulut ve Doç. Dr. Enes Kabakcı'nın önemli katkıları,

yönlendirmeleri oldu. Tezin son okumasını yapan ve önemli tavsiyelerde bulunan Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Akyurt'a da teşekkürü borç bilirim. Onları anmadan geçmek haksızlık olacaktı. Burada sayacak daha çok isim olmasına rağmen, çalışmada yardımlarını esirgemeyen herkese teşekkür ederim.

Son olarak, beni yetiştiren aileme, yardımlarını esirgemeyen ve evimizi bir kütüphane gibi kullanmamı sağlayan eşim Merve'ye teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmada yer alan eksikliklerin elbette benim kusurum olduğunu hatırlatırken, hazırladığım bu çalışmanın o dönem için ve Arık özelinde yapılacak diğer çalışmalar için yol açıcı olmasını ümit ediyorum.

SALİH ÜNÜVAR
İSTANBUL, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

REMZİ OĞUZ ARIK'IN HAYATI VE BİLİMSEL FAALİYETLERİ

1.1.Ailesi ve Çocukluğu	8
1.2. Balkan Yılları.....	9
1.3. Anadolu'ya Dönüş	10
1.4. Yurt Dışı Eğitim ve Paris Yılları.....	13
1.5. Türkiye'ye Dönüşü ve Bilimsel Faaliyetleri	19
1.5.1. Türkiye'de Arkeoloji	21
1.5.2. Türkiye'de Müzecilik	24
1.5.3. Remzi Oğuz Arık'ın Türkiye'de Arkeoloji Bilimine Katkısı.....	27
1.6. Remzi Oğuz Arık'ın Eserleri.....	34
1.7. Siyasi Faaliyetleri ve Ölümü.....	38

İKİNCİ BÖLÜM

REMZİ OĞUZ ARIK'IN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI

2.1.Milliyetçilik ve Türkiye.....	44
2.2. Milliyetçiliğin Erken Dönemi: Türkçülük	46
2.3. Anadoluculuk.....	57
2.4. Remzi Oğuz Arık'ın Milliyetçilik Anlayışı.....	64
2.4.1. İdeoloji, Din ve Milliyetçilik.....	65

2.4.1.1. Ahlak, Kanun ve Din	66
2.4.1.2. Korku, Menfaat ve Fikir-His Birliği.....	68
2.4.1.3. İlimcilik, Demokrasi ve Milliyetçilik	71
2.4.2. Milliyetçiliğin Unsurları.....	74
2.4.2.1. Arık'ın Üç Tarz-ı Siyaseti ve Türkçülüğün/Milliyetçiliğin Tarihi	75
2.4.2.2. Vatan, Millet ve Milliyetçilik.....	81
2.4.2.3. Remzi Oğuz Arık-Ziya Gökalp İlişkisi.....	86
2.5. Remzi Oğuz Arık: Milliyetçiliğin Kavşak Noktası.....	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REMZİ OĞUZ ARIK'IN KÖYE YAKLAŞIMI

3.1. Remzi Oğuz Arık'ın Köy Anlayışı	98
3.1.1. Köy-Şehir Karşılaştırmaları ve Türkiye'de Köy	98
3.1.2. Köyün Dengesinin Bozulması	101
3.1.3. Köy Meselesi için Alternatif Çözümler	102
3.1.4. Köyün Manevi Yapısı ve İktisadi Çözüm.....	104
3.1.5. Köy Kadını.....	107
3.2. Türkiye Köylü Partisi	108
SONUÇ.....	122
KAYNAKÇA	125

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. :1930-1940OrtaAnadoluBölgesiTürkKazıları.....	33
--	----

GİRİŞ

Remzi Oğuz Arık Osmanlı İmparatorluğu'nda doğan, erken gençliğini Cumhuriyet döneminde yaşayan, bu anlamda Cumhuriyetin ilk kuşak entelektüelleri arasında zikredebileceğimiz bir isimdir. Bu kuşak imparatorluğun kaybını, mütarekeyi, Milli Mücadeleyi, Cumhuriyetin kuruluşunu yakinen yaşamıştır. Bu kuşak kurucu kuşak olmamakla beraber kuruluşun sorunlarına tanık olmuş; kalkınma, üretim, eğitim ve varoluş gibi meseleler ile yoğrulmuş ve bu konularakafa yormuştur. Türk entelektüel tarihinde, cumhuriyet dönemi entelijansiyanının kurucu isimleri bu kuşakta ortaya çıkmıştır. İlk olarak Hilmi Ziya Ülken, Mükrimin Halil Yinanç, Remzi Oğuz Arık'ların yer aldığı bu kuşak entelijansiyanın, sonraki halkalarda yer alan Nurettin Topçu, Mümtaz Turhan gibi isimlerin eklenmesiyle zenginleştiği söylenebilir.

Remzi Oğuz Arık Türk siyasi düşüncesinde farklı ilgilere, tartışmalara ve değerlendirmelere konu olmuş bir isimdir. İsmi erken dönemden itibaren Anadoluculukla birlikte anılmış, muhafazakâr yönelimleri ile öne çıkarılmış ve değerlendirilmiştir. Zaman zaman bütün muhafazakâr akımların kendisinde bulunduğu kavşak bir isim, zaman zaman da muhafazakâr, milliyetçi düşüncenin çıkış noktası ve kurucu ismi olarak görülmüştür. Türk düşüncesinin, siyasal düşüncesinin izleklerini görmek ya da başlangıçtaki kaynaklarının mahiyetini tanımak bakımından Remzi Oğuz Arık önemli bir düşünsel sima olarak karşımıza çıkmaktadır.

Remzi Oğuz, Türk düşüncesinde Ziya Gökalp düşüncesini Cumhuriyet döneminde sürdüren, onunla etkileşimde bulunan, ama aynı zamanda onun yaklaşımlarından farklılaşan bir isimdir. Bu yönüyle bu devamlılık ve farklılaşma ilişkisini görmek ve izlemek yerinde olacaktır. Dil düzeyinde, Gökalp düşüncesi ile ilişkisi onun eserlerine, toplumsal gerçekliği kavrayışına sosyolojik bir nitelik de kazandırmıştır. Bu anlamda sadece Gökalp düşüncesinin yeni evresini temsil etmesi bakımından değil, 1930'ların, 1940'ların toplumsal ve siyasal ortamında Türk entelektüelinin toplumsal meselelerimizi nasıl kavradığı, ele aldığı bakımından da Remzi Oğuz Arık'ı anlamaya çalışmak önem arz etmektedir.

Arık, Ziya Gökalp sonrası dönemde düşünce, dil, toplum ve siyaset hakkındaki görüşleri göz önüne alındığında Gökalpçi düşünce ile doğrudan ilişkili bir isimdir. Siyaset ve düşüncede muhafazakâr diyebileceğimiz bir çizgide yer aldığı öne sürülmesine rağmen hem Gökalpçi dilin devamı hem de ulus devletin kuruluşuyla, erken cumhuriyet döneminin hedef ve motivasyonu ile ortak bir dil kullanmıştır. Erken cumhuriyete eleştirel tavrı olmamakla beraber, Kemalist modernleşmenin toplum, tarih, dil konusundaki yaklaşımlarıyla aynı çizgide değildir. Bu yönüyle ne pür muhafazakâr ne de pür modernist olarak adlandırılmayacak bir çizgidedir.

Arık'ın Türkiye Cumhuriyetinin ilk dönemlerinde tarih ve arkeoloji üzerine çalışmaları, hakkında yapılmış çalışmalarda ihmal edilmiştir. Oysaki Arık, cumhuriyet döneminde yurt dışına arkeoloji eğitimi için gönderilen ilk öğrencidir. Türkiye'ye döndüğünde devleti yeniden kurmanın motivasyonu ile, bu alandaki yabancı tekelini kırma yolunda atılan adımlarda öncü bir rol üstlenmiştir. 1931 sonrası dönemde Türkiye'de yapılan kazılarda aktif rol üstlenmiştir. Bu alanın Türkiye'de üniversite bünyesinde kurulmasında ve kurumlaşmasında da öncülük etmiştir. Ancak Arık'la ilgili çalışmalarda, muhafazakâr ya da karşı muhafazakâr olarak nitelendirilecek tüm literatürde Remzi Oğuz Arık'ın bilimsel çalışmaları, yönelimleri, kurucu ve öncü rolü neredeyse hiç bir şekilde gündeme gelmemektedir.¹

Arık hakkında oluşmuş erken kaynaklarda anma etkinlikleri, armağan sayıları, Ziya Bakırcıoğlu, H. Emin Sezer ve H. Rıdvan Çongur'un çalışmaları göze çarpmaktadır. Bu çalışmalar Arık hakkında detaylı malumat vermektedir. Ancak bu eserlerde onun idealize edilmesi gerçeklikle araya mesafe koymaktadır. Arık hakkındaki diğer metinlerde ise onun milliyetçilik anlayışına yer veren çalışmalar çoğunluktadır. Arık literatürde genel olarak sağ, muhafazakâr, Anadolu bir isim olarak değerlendirilmektedir. Arık'ın din ile milliyetçilik arasındaki söylemiyle erken cumhuriyetle uyuşması, köye yönelimde ise gelenek vurgusuyla erken cumhuriyetten ayrılması göz önünde tutulduğunda, özellikle Tanıl Bora'nın bütün ayrıntılara inmesine rağmen onu sadece milliyetçilik ve Anadoluçuluk üzerinden bir

¹ Burada Rıdvan Çongur'un (2001) "**Profesör Remzi Oğuz Arık**" metni istisna tutulmalıdır. Ayrıca, Arık'ın eserleri uzun bir aradan sonra, Ezel Erverdi'nin çabalarıyla, 2017 yılında toplu olarak neşredilmiştir. Arkeoloji ve sanatla ilgili yazılarının çoğunluğu "**Türk Sanatı ve Arkeolojisi**" adıyla kitaplaştırılmıştır.

değerlendirmeye tabi tutması sorunlu gözükmektedir. Sonuç olarak Arık, öncelikle arkeoloji alanında yapıp ettikleri, Gökalpçi düşüncenin devamı, erken cumhuriyette geliştirdiği milliyetçilik ve köy söylemleriyle farklı bir ilgiyi hak etmektedir.

Remzi Oğuz Arık, literatürde Anadoluçuluk akımı içerisinde önemli bir yer edinmektedir. Hem Türk düşünce hayatına ilişkin metinlerde, hem de milliyetçilik/Anadoluçuluk ekseninde yapılan çalışmalarda kendisine yer verilmektedir. Ayrıca, Arık hakkında hazırlanan tezler ve hayatı üzerine yapılan çalışmalar da bulunmaktadır.

1969 yılında Ziya Bakırcıoğlu, Arık'ın yakınında yer almış olan Prof. Dr. Mehmet Kaplan danışmanlığında bir lisans mezuniyet tezi hazırlamıştır. Bu tez 2000 yılında kitap² olarak yayımlanmıştır. “**Cumhuriyet Devri Milliyetçisi Remzi Oğuz Arık**” başlığını taşıyan tez çalışmasında, Remzi Oğuz Arık'ın kısa bir biyografisinden sonra, milliyetçilik anlayışı incelenmiştir. Ayrıca, Arık'ın eserlerine ilişkin önemli bir bibliyografya da tezde bulunmaktadır. Türkiye Köylü Partisi Programı ve Arık'ın ölümü üzerine çeşitli mecralarda yazılan bazı metinler de, tez kitap haline getirilirken eklenmiştir.

Bir diğer çalışma, 1976 tarihli H. Emin Sezer tarafından hazırlanan **Remzi Oğuz Arık** isimli kitaptır.³ Remzi Oğuz'u tanıtmaya yönelik bu çalışmada, onun hayatına, eserlerinin listesine, ölümü üzerine yazılan bazı metinlere ve Arık'ın eserlerinden bir seçkiye yer verilmiştir. Daha çok derleme niteliğindeki bu çalışmanın içeriğinin çoğunu Arık'ın kendi metinleri ve hakkında yazılanlar oluşturmaktadır.

1984'te H. Rıdvan Çongur⁴, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Arık üzerine bir anma toplantısı tertip edilmesine ön ayak olmuş, çıkan armağan sayısının hazırlığında aktif rol oynamıştır. Kültür Bakanlığı yayınları arasından, Arık'ın doğumunun 90. yılında çıkan ve onun hayatını ele alan küçük hacimli bir kitapçığı hazırlayan da yine aynı isimdir. 2001 yılında, yine Bakanlık

² Ziya Bakırcıoğlu, **Remzi Oğuz Arık'ın Fikir Dünyası**, Dergah Yayınları, İstanbul 2000.

³ H. Emin Sezer, **Remzi Oğuz Arık**, Toker Yayınları, İstanbul 1976.

⁴ Bu isim Arık'ın 1954'te hayatını kaybetmesinden sonra onun unutulmaması için ciddi çaba göstermiştir. Adı geçen armağan sayısı ve kitapların yanı sıra yanı sıra **Hisar** ve **Türk Yurdu** başta olmak üzere onun ölüm-doğum yıldönümlerinde birçok yazı neşretmiştir.

yayınları arasında çıkan **Prof. Remzi Oğuz Arık**⁵ adlı çalışmanın da müellifidir. Bu çalışmada, Arık'ın hayatı, eşi ve çocukları başta olmak üzere yakın çevresinin tanıklıklarından da yararlanılarak ele alınmıştır. İlerleyen bölümlerde Arık'ın düşünceleri ele alınmış ve ölümü üzerine yazılan bazı yazılara eserde yer verilmiştir. Eserde ayrıca, Prof. Dr. Necmeddin Sefercioğlu tarafından hazırlanan bir bibliyografya da mevcuttur.⁶ Görebildiğimiz kadarıyla Çongur'un çalışması hem en son yayımlanan çalışma olması hem de Çongur'un Arık'a duyduğu ilgi vesilesiyle en fazla biyografik bilgiyi barındıran çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rıdvan Çongur'un çalışmasında, özellikle Arık'ın büyük oğlu Mehmet Oluş Arık'ın babasına ilişkin verdiği önemli bilgiler ve anekdotlar mevcuttur. Oluş Arık yine 2016 yılında yayımlanan bir nehir söyleşide⁷ babasına dair önemli bilgi ve hatıralara yer vermektedir.

2006 yılında, Özlem Bülbül, “Remzi Oğuz Arık and Cultural Nationalism in Turkey” isimli bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Dünyadaki ve Türkiye'deki milliyetçilik anlayışlarını ele alıp, Türkiye'de milliyetçiliğin tarihsel gelişiminde önemli bir rol üstlendiğini öne sürdüğü Anadoluçuluk akımı ve bu akımın önemli bir temsilcisi olarak Remzi Oğuz Arık'ın fikriyatına eğilmiştir. Bülbül daha sonra tezinden yola çıkarak kaleme aldığı makalesinde de, Arık'ın özgün konumuna yer vermekte, onun kültür temelli millet anlayışını ve köy ilgisini vurgulamaktadır.

Remzi Oğuz Arık'a yazılarında geniş yer veren ve Türk sağının milliyetçilik anlayışında onu bir “kavşak noktası” olarak gören isim ise Tanıl Bora'dır. Bora, kendi ifadesiyle “bir solcu olarak, karşıtı olan sağı onlardan daha iyi bilmek” amacıyla Türk sağına ilişkin yaptığı analizlerde Arık'a önemli bir yer vermekte ve ona Türk milliyetçiliğinde özel bir konum atfetmektedir. Arık'a ilişkin diğer değerlendirmelerde de, Bora'nın ele aldığı benzer şekliyle sağ-muhafazakâr, Anadoluçu bir niteleme üzerinden Arık'ın ele alındığı görülmektedir.

⁵ H. Rıdvan Çongur, **Profesör Remzi Oğuz Arık**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

⁶ Bu bibliyografya, ilk olarak 1987 yılında Remzi Oğuz Arık armağan sayısında yer alan ve sonrasında Arık'ın 90. doğum yıldönümü vasıtasıyla müstakil kitap olarak yayımlanan metnin gözden geçirilmiş halidir.

⁷ Veli Baçar, **Oluş Arık'la Asya'dan Anadolu'ya**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2016

Arık'a ilişkin bütünlüklü bir değerlendirme, onu idealize eden ve onu sağ-aşırı sağ Anadolucu bir çizgide ele alan çalışmalardan farklı olarak, Hilmi Ziya Ülken'in **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi** eserinde karşımıza çıkmaktadır. Ülken, Arık'ı 1924'ten beri tanımaktadır.⁸ Ülken bu eserinin sonlarında memleketçiliği ve onun temsilcisi olarak da Arık'ı ele almakta, onun için şu tespiti yapmaktadır (2017:724-5):

“1922’de başlayan memleketçi hareketin en sebatlı mensuplarından Remzi Oğuz, heyecanlı ve taşkın mizacı yüzünden birçoklarınca yanlış anlaşılmış, ırkçı, Turancı diye tanınmış, kısmen de çarpıştığı aşırı solcu akıma karşı dayanabilmek için böyle tanınmasına sebep olacak mücadelelere girmiş bir fikir adamıdır.... Onun milliyetçiliği insanlık sevgisine dirsek çevirmemiş, tersine vatan ve insanlık sevgilerini üstün bir tarih şuurunda birleştirmeye çalışmıştı.”

Burada Arık özelinde iki çalışmayı anmadan geçmemek gerekmektedir. Arık'ın ölümü üzerine 13 Nisan 1954'te Eminönü Öğrenci Lokalinde Milliyetçiler Derneği tarafından bir anma toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantıda yapılan konuşmalar kitaplaştırılmıştır.⁹ Konuşmalar kitaplaştırılırken, Arkeoloji Müzesi Müdürü Rüstem Duyuran, Prof. Dr. Mümtaz Turhan, Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Peyami Safa, Doç. Dr. Nurettin Topçu'nun konuşmalarına Prof. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun yazısı, Arık'ın bazı metinleri ve eserlerinin bibliyografyası da eklenmiştir.

Bu konuşma metinlerinden sonra, **Gurbet Dergisi**'nin ilk sayısını da belirtmek gerekmektedir. Kendilerini milliyetçi olarak nitelendiren ve Gurbet Dergisi'ni çıkarmaya hazırlanan bir grup genç, çıkaracakları yeni derginin ilk sayısında Arık'tan da yazı talep etmişlerdir. Derginin ilk yazısı da Arık imzalı **“Gurbet”** metnidir. Derginin dizgi işlemleri tamamlanmasına rağmen, Arık'ın ölümü üzerine derginin ilk sayısının içeriği yeniden ele alınmış ve ilk sayı Arık'a ithaf edilmiştir. Arık üzerine onu tanıyanlarca kaleme alınmış birçok yazıya bu sayıda yer verilmiştir. Arık'ın ölümünden sonra çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan birçok yazının yanında, bu kitap ve dergi temel kaynaklar olarak öne çıkmaktadır.

⁸ Hilmi Ziya Ülken, Arık özelinde künyelerine bibliyografyada yer verdiğimiz iki ayrı yazı kaleme almıştır. İlki Arık'ın ölümünden kısa bir süre sonra, 12 Nisan 1954 günü **Yeni Sabah** gazetesinde, diğeri de **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**'nde yine 1954 yılında yayımlanmıştır.

⁹ **Remzi Oğuz Arık**, Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, İstanbul, 1954

Hayat hikâyesine ilişkin olarak, önce öğrencisi ve sonrasında Etnografya Müzesinde beraber çalıştığı Haluk Karamağaralı'nın metni¹⁰, onun eğitim hayatına ve arkeoloji alanında yaptığı çalışmalara ilişkin derli toplu bir açıklama niteliğindedir. Yine Şevket Raşit Hatipoğlu'nun, Arık'ın ölümünden sonra çıkan Coğrafyadan Vatana kitabına yazdığı önsöz¹¹ Arık'ın hayatını düşünce dünyasıyla ilişkili olarak ele alan bütünlüklü bir portre denemesidir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz biyografiler kaleme alınırken, Arık'ın yazdığı metinler, eş ve çocuklarının tanıklıklarının yanında yukarıda adı geçen çalışmalardan ve özellikle bu iki metinden geniş ölçüde yararlanıldığı görülmektedir. Arık hakkında yazan isimlere bakılarak, onun dâhil olduğu entelektüel çevre hakkında çıkarımlarda bulunmak da mümkün görünmektedir. Milliyetçiler Derneği toplantısında konuşma yapan isimler Türkiye'de milliyetçi-muhafazakâr camianın önde gelen isimleridir. Ayrıca, Gurbet Dergisi'nde yazan milliyetçi isimler öne çıkarken, yazısı bulunan birçok isim ilerleyen yıllarda akademi, bürokrasi ve siyasette yer edinmişlerdir.

Remzi Oğuz Arık üzerine yazılanlar bunlarla sınırlı değildir. Arık'a, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Anadoluçuluk ve Türkiye'de milliyetçilik anlayışına ilişkin metinlerde ona genişçe yer verilmektedir. Onun çalışmaları Şevket Raşit Hatipoğlu, Hıfzı Oğuz Bekata, Nurettin Topçu, Nusret Köymen gibi Anadoluçu olarak nitelendirilen isimlerle beraber ele alınmaktadır. Özellikle Topçu ve Hareket Dergisi ile beraber Arık'ın çalışmalarının, Anadoluçuluk alanı için öne çıktığı görülmektedir.

Bu çalışmada öncelikle Cumhuriyet döneminde eğitim için yurtdışına gönderilen ilk kuşaktan Remzi Oğuz Arık'ın hayatı üzerinde durulacaktır. Fransa'da arkeoloji ve sanat tarihi tahsil eden Remzi Oğuz Arık'ın, yurda döndükten sonraki bilimsel faaliyetleri bu çalışmanın önemli bir başlığını oluşturmaktadır. Aynı şekilde Ziya Gökalp sonrası Türkiye'de milliyetçi çevrelerde önemli bir isim olarak değerlendirilen Remzi Oğuz Arık'ın, Gökalp'in düşünsel mirası ile etkileşimi, benzerlikleri ve farklılaştığı noktalar tezin bir başka odaklanma alanıdır. Remzi Oğuz Arık'ın düşüncesinin odaklanma alanları ile ilgili olarak gerek kendi

¹⁰ İlk olarak 1954 yılında **GurbetDergisi**'nde yayımlanmıştır.

¹¹Remzi Oğuz Arık, **Coğrafyadan Vatana**, Remzi Oğuz Arık'ın Eserlerini Yayma ve Anıtını Yaptırma Derneği Yayınları, Ankara 1956.

yazdıklarında ortaya çıktığı, gerek üzerinde yazılanların da gösterdiği gibi milliyetçilik ve köy konusu merkezi bir yer tutmaktadır. Bu anlamda, Arık'ın milliyetçilik ve köy anlayışı tezin odaklandığı önemli başlıkları oluşturmaktadır. 1950'de siyasete giren ve mecliste yer alan Remzi Oğuz'un Demokrat Parti ve sonrasında Türkiye Köylü Partisi yılları, yurtdışından başlayarak etkileşimde olduğu ve Türk düşünce hayatında önemli yer edinen isimlerle ilişkisi ve bu çevre ile etkileşimi tezde odaklanacağımız konular arasında yer almaktadır.

Çalışma Remzi Oğuz Arık üzerine oluşmuş literatürün ihmal ettiği bilimsel faaliyetleri, Ziya Gökalp'le hem süreklilik hem de farklılaşma ekseninde geliştirdiği ilişkileri, erken Cumhuriyetin kuruluş motivasyonları ile ilişkisi, dönemin milliyetçilik arayışlarında tuttuğu yer ve köy sorununa ilişkin farklı yaklaşımlarına yeni bir okumaya imkân vermesi durumunda üzerine düşeni yerine getirmiş sayılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

REMZİ OĞUZ ARIK'IN HAYATI¹ VE BİLİMSEL FAALİYETLERİ

1.1.Ailesi ve Çocukluğu

Remzi Oğuz Arık, 15 Temmuz² 1315 (1899) tarihinde Adana'nın Kozan³ ilçesine bağlı Kabaktepe⁴ köyünde doğmuştur. Babası Oğuzların Farsak boyunun Arık Fakih soyundan, Feke'de sandık emini (hükümet veznedarı) olarak görev yapmış Mehmet Ferit Bey, annesi ise çevrede "Zekiye Hoca" olarak tanınan Maraş doğumlu Zekiye Hanımdır. Annesi ve babasının dönemin koşullarına göre iyi eğitim aldığı söylenebilir. Remzi, dört erkek ve iki kız çocuğundan oluşan bu ailenin üçüncü erkek çocuğudur.⁵

¹ Remzi Oğuz Arık'ın hayatını kaleme alırken Haluk Karamağaralı, Şevket Raşit Hatipoğlu, Ziya Bakırcıoğlu ve Rıdvan Çongur'un metinlerini esas aldık. Özlem Bülbül'ün de bu ve diğer birkaç kaynaktan -ki aslında onlar da bu kaynaklardan faydalanmışlardır- yola çıkarak yazdığı hayat hikâyesindeki dönemlendirmeyi kullandık. Bunlara ek olarak, Arık'ın bu zamana kadar yapılan çalışmalarda yeteri kadar ele alınmadığını düşündüğümüz arkeoloji temelli bilimsel faaliyetlerine, Türkiye'nin o dönemki eğilimlerinden hareketle arkeolojinin gelişim seyrine ve Arık'ın ihmal edilen konumuna yer verdik.

² O dönemde doğan birisi için doğum gününü tespit etmek zor görünse de, Remzi Oğuz, Topçu'ya yazdığı bir mektupta 15 Temmuz tarihini kendisi vermektedir.

"Ömrümüz tatsız, umutsuz, aydınlıksız geçiyor dostum... Hayat ilerliyor. Temmuz 15'te elli yaşıma girmekteyim. Şu yarım asrın özü ne oldu? Hep hüsrana, hep aldanmak, hep yeniden başlamak ve hep yollar yeniden dönmek! Yani bizim neslin akıbeti de taayyün etmiş gibi..." (Topçu, 1954:27).

³ Arık'ın doğum yeri olan ve okula başladığı Kozan, bugün Adana iline bağlı bir ilçedir. Tarihi kaynaklarda Sis olarak geçen bölge, 1517'de Yavuz Sultan Selim döneminde, Memluklerden alınarak Osmanlı idaresine geçmiştir. Ahmet Cevdet Çamurdan'ın aktardığına göre, eski mülki teşkilata göre valilikler sancaklara, sancaklar da kazalara ayrılmaktadır. Sancakların başında da mutasarrıf denilen mülki amirler bulunmaktadır. Kozan da, Kadırlı, Haçın (Saimbeyli), Feke ve Sis kazalarının bağlı olduğu bir sancak konumundadır. Sis aynı zamanda Kozan sancağının merkezidir (Çamurdan, 1973:1-2). Şehir aynı zamanda, eskiden beri Ermenilerin yaşadığı bir yerleşim bölgesidir. Osmanlı'nın son dönemlerine kadar da, Ermeniler bölgede yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca, cumhuriyetin ilk yıllarında il statüsünde olan Kozan, 1926 yılında ilçeye dönüştürülmüştür.

⁴ Kozan'a bağlı bu köyde yaşayanlar, Remzi Oğuz'un ölümünden sonra Kabaktepe Köyü'nden heyelan sebebiyle taşınmıştır. Köyün sakinleri bugün Adana iline bağlı Sarıçam ilçesindeki Remzi Oğuz Arık Mahallesi sınırlarında iskâna tabi tutulmuştur. Burada ikamet edenler içerisinde Arık soy ismini taşıyan, köyden taşınmış kimseler ve onların sonraki nesillerinden isimler bulunmaktadır. Mahallede Remzi Oğuz Arık adını taşıyan bir okul ve camii de mevcuttur. Adana'nın Sarıçam ilçesinden başka, Kozan ve Ceyhan ilçelerinde, İzmir'in Karabağlar ilçesinde de Remzi Oğuz Arık ismini taşıyan okullar bulunmaktadır.

⁵ Kız çocuklar hakkında bilgi bulunmayan ailenin erkek çocukları Mustafa Fevzi Arık, Asım Yüçetürk, Remzi Oğuz Arık ve Nuri Arık'tır. Yarıbağlıya kadar yükselen Asım Bey muhtemelen

Çocukluk yılları köyünde geçen Arık, ilk eğitimine Kozan'da, "Sis'in İptidai Mektebinde" başlamıştır. Okuma yazma öğrenmesiyle yazdığı yazılar ve asker mektupları karşılığında küçük de olsa ailesine katkıda bulunmaya başlamıştır.

Arık'ın okul yıllarının geçtiği Kozan o dönemde sancak olup, merkezi bir konumda yer almaktadır. Gayrimüslimlerin de yoğun olarak yaşadığı bir şehir olan Kozan'da ve Çukurova bölgesinde yirminci yüzyılın başında giderek şiddetini artıran ayrılıkçı hareketler ve bölge halkı arasındaki çekişmeler söz konusudur. Arık da daha sonra yazılarında bu konuyu işlemiştir. Arık, 1908'de II. Meşrutiyet ilan edildiğinde memleketindedir. Fakat kısa bir süre sonra yaşam koşulları onu Kozan'dan alıp meşrutiyetin tekrar ilanının hazırlandığı topraklara, Balkanlara sürüklemiştir.

1.2. Balkan Yılları

10 yaşında iken annesiyle beraber, eşinin görevi dolayısıyla Selanik'te bulunan ablasının yanına gitmiş⁶, burada Yadigarı Terakki Rüştüyesine ve sonra da Ticaret Lisesine devam etmiştir. Bir süre sonra, ablasının vefatı üzerine⁷, İşkodra'da subay olan ağabeyi Mustafa Fevzi Beyin⁸ yanına geçmişlerdir. Burada İşkodra İdadisine devam etmiştir. Ağabeyinin kendisinin yetişmesinde ve Fransızca öğrenmesinde önemli bir yeri vardır.

Başlayan Balkan Savaşları'na tanıklık etmiş ve İşkodra kuşatmasını yaşamıştır. Bu kuşatmadan kurtulanlarla birlikte İstanbul'a gelmiştir. Balkanlarda savaşı yakinen yaşamış olması ve sonrasında İstanbul'a dönmek zorunda kalması Arık'ın fikrî hayatını önemli ölçüde etkilemiştir.

soyadı kanunu çıktığında uzakta olduğundan bu soy ismi almıştır. Nuri Arık ise genç yaşta vefat etmiştir (Çongur, 2001:9-10).

⁶ Soner Yalçın, "1940'lı yılların önde gelen Türkçülerinden Millet dergisi başyazarı Remzi Oğuz Arık'ın 1899 Kozan doğumlu olmasına rağmen ortaöğrenimi için Selanik'e gönderilmişti. Niye?" diye sormaktadır (Yalçın, 2014:68). Balkanlara gidişi, eğitim amaçlı (Birgül, 2013:176) veya ekonomik gerekçelerle (Bülbül, 2006:54) olabileceği öne sürülen Arık'ın, bu yolculuğunun asıl sebebi oğlu Oluş Arık'ın ifade ettiğine göre ailevi nedenlere dayanmaktadır (Baçaru, 2016:176). Ayrıca, Kozan'ın ilk lisesi olan Kozan Lisesi 1961'de açılmıştır.

⁷ Bunun üzerine köyüne dönüp, bir süre sonra tekrar İşkodra'ya geçmiş de olabilir (Sezer, 1976:22). Hatta önce İşkodra'ya gidip arada da Selanik'te bulunduğunu da oğlu Oluş Arık'ın söylediğini (Çongur, 2001:17) yazmaktadır. Kanaatimizce bu bir karışıklıktan meydana gelmektedir. İşkodra muhasarasından sonra İstanbul'a geldiği göz önüne alınırsa, önce Selanik'e gitmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

⁸ Remzi Oğuz Arık'ın büyük ağabeyidir. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde uzun yıllar hocalık yapmış olan Prof. Dr. Kemal Fikret Arık'ın babasıdır (Çongur, 2001:18).

Öğrencisi ve çalışma arkadaşı Haluk Karamağaralı'nın, o yıllara dair Arık'ın kendilerine anlattığını ifade ettiği bir anısı Arık'ın hem o yıllarına ilişkin hem de onun bu coğrafyanın insanının yüzleştiği zorluklardan duyduğu ıstıraba dair bir fikir verir.

“Mektebe ilk gidiş... Boyu çok kısalmış bir pantolon, eski bir ceket, küçük ayaklarına büyüklere ait, ancak sürüklenebilen eski pabuçlar ve bir entari kuşağından yapılan kravat... Çocuklar bazen zalim olurlar: Aralarına gelen bu en küçükleri garibin herbiri bir tarafını çekiyor, kıyafetiyle eğleniyorlar. O günü ömrü boyunca unutamamıştır. Hocalar bile ona, yadırgayan bakışlarla bakıyorlar. Çok geçmiyor, çalışkanlığı, zekası ve kendini herkese kabul ettiren şahsiyeti istihfafın yerine hayreti, daha sonra saygıyı getiriyor: Bu ufak tefek talebe hocaların arkadaşı olmuştur. Remzi Oğuz Bey'i tanıyanlar, sefalet tabloları önünde nasıl bir elemle daldığını ve perişan küçükleri gördüğü zaman ne kadar hassaslaştığını iyi bilirler.” (Karamağaralı, 1954:31).

1.3. Anadolu'ya Dönüş

İstanbul'da tahsil hayatına Mercan İdadisinde devam etmiştir. Bu arada yanında bulunanların geçimini sağlamak için, küçük alışveriş ve bakkallık gibi işlerle uğraşmıştır. Daha sonra Mercan İdadisinden ayrılıp İzmit⁹ Sultanisine parasız yatılı olarak kaydolmuştur. Sonrasında tekrar İstanbul'a dönüp Muallim Mektebine başlamış ve buradan mezun olmuştur.¹⁰

İşkodra'dan döndükten kısa bir süre sonra şair Mehmet Emin Yurdakul ile tanıştırılmıştır.¹¹ Dönemin Türkçü isimlerine ve çevreye ilgisi, Mehmet Emin'le sınırlı kalmamış, öğrencilik yıllarında Türk Ocağına devam etmeye başlamıştır. Bu yıllarda, dönemin siyasi eğilimlerinden Turancılık'a gönül verdiği söylenebilir. Ayrıca, Remzi Oğuz Arık'ın yayımlanan ilk eseri, 1333 (1918) yılında **Türk Yurdu** dergisinde çıkan “Sancağım” adlı manzumedir (Sefercioğlu, 1987:247). Turancı

⁹ Okuduğu yatılı mektep kimi kaynaklarda İzmit (Karamağaralı, 1954:31; Bakırcıoğlu, 2000:29), kimi kaynaklarda ise İzmir (Çongur, 2001:19) olarak geçmektedir.

¹⁰ Arık'ın evrakının elimizde olmaması ve daha önce yazılan metinlerde Arık'ın eğitim hayatına ve bu yer değiştirmelerine yönelik net tarihler yer almadığı için tarih belirtmedik.

¹¹ Bu tanışmanın ayrıntılarını ve Mehmet Emin Yurdakul'a dair görüşlerini kendisi bir yazısında konu edinmektedir (Arık, 2017a [1944]:341-2).

duygularla yüklü bu şiir, Arık'ın gençlik döneminde bulunduğu çevre ile etkileşimi ve milliyetçilik anlayışına ilişkin önemli ipuçları barındırmaktadır. Öte yandan, Remzi'ye Oğuz ismi yine bu yıllarından miras kalmadır. Remzi olan ismine ek olarak “Oğuz”u da kullanmaya başlamış ve ilk eserini “Remzi Oğuz” adıyla vermiştir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında babası vefat etmiştir. Savaşa çağrılmamasına rağmen, savaşın son yılında İhtiyat Zabitleri Talimgâhına gönüllü olarak yazılmış fakat burada bir kaza sonucu yaralanmış ve cepheye gidememiştir. İstanbul'un işgalinde de bu sebeple hastanede yatmaktadır ve işgal kuvvetlerince çıplak denilebilecek bir halde hastaneden atılmıştır. Cepheye gitmek için Batum'a giden bir gemiye saklanmış fakat yakalanınca bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Arık, hastalığı sebebiyle tekrar askere de alınmayınca Darülfünuna başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı koşullarında, yüksek tahsil görenlerin ekseriyeti cepheye gittiği için, o dönemde, Arık'ın aktardığı üzere (Arık, 2017a [1949]:147-9) lisenin onuncu, onbirinci, onikinci sınıfında olanlarla İstanbul “Darülmualimin”i bitirmiş olanlar imtihanla Darülfünuna kabul edilmiştir. Edebiyat Fakültesine giriş için Ali Kemal, Rıza Tevfik, Cenab Şehabettin, Ahmet Naim, Mehmet Şemsettin ve Ahmet Refik Beyler'den kurulu bir imtihan heyeti sınav yapmıştır. Dönemin güçlü isimlerinden kurulu bu jürinin sınavından başarı ile geçen Arık burada tahsile başlamıştır. Fakat savaş ve sonrası İstanbul koşullarında Darülfünundaki bu tahsil devresi kısa sürmüştür. Bu yıllarında Rıza Tevfik, Ahmet Naim, İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Mehmet İzzet'ten ders alma imkânı bulmuştur. Yine bu dönemde, İstanbul'un işgaline karşı Sultanahmet Meydanı'ndaki mitinglere katılmış ve Halide Edib, Hamdullah Suphi Bey ve diğer hatipleri dinlemiştir.

TBMM Albümü'nde bulunan özgeçmişinde belirtildiği üzere, sırasıyla, İstanbul Kadıköy ve Yedikule Daru'l-Eytâmları [Yetimler Yurdu] Öğretmeni ve Müdür Muavini, Adana Zaferi Millî İlkokul Öğretmeni, Adana Numune Okulu Öğretmeni ve Müdürü, Galatasaray İlk Bölümü Türkçe Öğretmeni olarak görev yapmıştır.

Arık (2017a:319-21), kendi ifadesiyle, erken yaşta öğretmenler nesline katılmıştır. Yatılı mekteplerde yüzlerce yetim çocuğun eğitimiyle ilgilenmiş, onların her şeyine,

bütün iç âlemlerine ortak olmaya çalışmıştır. O eğitim alanındaki olumsuz tablonun, başka yerlerden kopya edilip çevrilen talimatnamelerin çocukların ihtiyaçlarına cevap vermediğinin farkındadır. Çocukların okuma ihtiyacını karşılamak için, “Akıl ve Talih” adlı bir çocuk romanı da kaleme almış fakat yayımlatamamıştır. O yıllarda, çocuklara yönelik hikâyelerde çeviri faaliyetleri revaçtadır. Arık da, Jeanne Meret’in “Küçük Borçlu”¹² adlı çocuk hikâyesini çevirmiştir.

Bu çevirinin ikinci baskısı çocuk meselesine verilen öneme binaen Arık’ın çıkarmakta olduğu Millet Mecmuası’nın ilk kitabı olarak basılmıştır. Arık için çocuk ve eğitim, ilk metinlerinden itibaren üzerinde önemle durduğu meselelerdendir. “Türk kitlesini bu memleketin tek sermayesi biliyoruz. Çocuğu ise bu tek varlığın, tek devam imkânı olarak alıyoruz. Ona verdiğimiz bu büyük yeri: ilk kitabımızı onunla başlatarak belli etmek pek tabii değil miydi?” (Arık, 2017a:321).

1924’te, “Adana Ticaret Rehberi”¹³ adlı bir rehber tertip etmiştir. Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan rehberde, öncelikle Çukurova Bölgesi, Adana, Tarsus, Dört Yol, Kozan, Silifke ve Mersin’e dair tarihi ve coğrafi bilgilere, ticari faaliyetlere ilişkin çeşitli veriler yer verilmiştir. Sonrasında ise bölgede faaliyet gösteren işletmelerin ilanları bulunmaktadır. Rehberde, Adana’yı ve ülkeyi tanıtmak amacıyla Fransızca bölümler de eklenmiş ve dünya ticaret odalarına ücretsiz dağıtılacağı ifade edilmiştir.

Arık, Adana’daki öğretmenlik ve yöneticilik deneyiminden sonra İstanbul’a gelmiş ve Galatasaray’ın ilk bölümünde öğretmenliğe devam etmiştir. Galatasaray’da öğretmenlik yaptığı bu dönemde bir yandan da Darülfünunda felsefe tahsil etmiştir.¹⁴ Oğlu Oluş Arık’ın aktardığına göre, bu bölümden mezuniyetinden sonra Arık’ın

¹² Yine ilk baskısı 1926’da yayımlanan bu eserin, 1943’te ikinci baskısı üzerine yazdığı yazıda Arık, Mustafa Kemal’in de eserden bir aile toplantısında haberdar olduğunu ve etkilendiğini aktarır. Ayrıca, Congur’un (2001:39) aktardığına göre eser ilerleyen yıllarda kendisinin katkısıyla, Ankara radyosunun çocuk oyunları dizisinde piyes haline getirilerek aynı isimle yayınlanmıştır.

¹³ Rehberin önemli bir bölümü, Adana Ticaret Odası’nın desteğiyle 2014 yılında Halil Altıparmak tarafından Latin harflerine çevrilerek yayımlanmıştır. Çeviride yazar sadeleştirmeye gitmiştir. Ayrıca, Fransızca kısımlar ve ilan bölümü bu çeviride yer almamıştır. İlan bölümü de daha sonra bir makalede neşredilmiştir (Aydoğan, 2016).

¹⁴ Daha önce başlayıp bırakmak zorunda kaldığı Darülfünun tahsilinin devamı da olabilir. Ayrıca, Karamağaralı (1954:32) Arık’ın Darülfünun İçtimaiyat Şubesinde yüksek tahsil yaptığını ifade etmektedir.

kafasında çalışma hayatına üniversitede devam etme isteği vardır. Felsefe Bölümünde asistan olmak için girişimlerde bulunmuştur. Bu dönemde yurt dışı eğitimi için de sınav açılmıştır. Mustafa Kemal, o dönemde tahsilli bir Türk arkeolog olmadığı için, arkeoloji alanında da öğrenci gönderilmesini ister. Arık da açılan sınavı kazanarak, yurtdışına arkeoloji eğitimi amacıyla gönderilir (Baçaru, 2016:177-8).

1.4. Yurt Dışı Eğitim ve Paris Yılları

Remzi Oğuz Arık biyografilerinde sıkça karşımıza çıkan vurgulardan birisi, onun Cumhuriyet döneminde yurt dışına eğitim için gönderilen ilk isimlerden olduğudur. Dönemin İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürü Rüstem Duyuran, Remzi Oğuz Arık'ın ölümü üzerine Milliyetçiler Derneği tarafından tertip edilen törende yaptığı konuşmada, Arık'ın müze dosyasındaki tetkiklerinden yola çıkarak merhumun, Maarif Vekâleti tarafından tahsil için Avrupa'ya gönderdiği ilk talebe olduğunu belirtmiştir(Duyuran, 1954:5)¹⁵.

Remzi Oğuz Arık'ın, Paris yıllarına geçmeden önce, Tanzimat döneminde başlayıp sonrasında da sürdürülen bir uygulama olan yurt dışı eğitime ve Cumhuriyetin kuruluşu dönemindeki uygulamasına değinmek istiyoruz.

Eğitim hem Osmanlı hem de Cumhuriyet modernleşmesinde önemli bir işlev üstlenmiştir. Osmanlı döneminde eğitim aracılığıyla modern bürokrasiyi kurma yolunda insan kaynağını sağlamaya yönelik bir eğilim söz konusudur. Cumhuriyet döneminde ise eğitim aynı zamanda ideolojik bir amaç üstlenmiş ve teknik anlamda eğitimin ötesinde bütünsel bir kimlik inşası ve ideolojik bir insan yetiştirme misyonu kazanmıştır. Sonuç olarak, Osmanlı ve Cumhuriyet yönetimi eğitime farklı neden ve ilgilerle yönelmiştir. Bu bağlamda Salman Sayyid'in (2017:123) Osmanlı reformcularının modernleşmeyi devletin gücünü geliştirme tekniği olarak gördüğü, Mustafa Kemal ve Cumhuriyet yönetiminin ise modernleşmeyi bütüncü bir proje ve bizatihi amaç olarak ele aldığı yönündeki tespiti son derece yerindedir.

¹⁵ Duyuran ilk öğrenci olarak görse de, uygulama 1924'de başlamış ve ilk öğrenciler Ocak 1925'te yola çıkmışlardır. Arık'ın Fransa'ya gittiği yıl ise 1926'dır. Arık kuvvetle muhtemel, arkeoloji alanında yurtdışına gönderilen ilk isimdir.

Osmanlı'da yurt dışı eğitimi modernleşme bağlamında ele alan bir çalışmada ise, Tanzimat dönemi, *modern ürün/sonuçların transferi*; II. Abdülhamit dönemi, *özellikle modernleşme denemesi*; II. Meşrutiyet dönemi ise *paradigmatik modernleşme* olarak ele alınmaktadır. Tanzimat döneminde hâkim anlayış, Batı toplumlarına özgü, modern teknolojik ürünlerin transferidir. II. Abdülhamid döneminde, kalkınma önceliğine bağlı olarak teknik alanda öğrenciler yurt dışına gönderilmiş, zihinsel aktarımlar öne çıkmamıştır. Bu dönemde modernleşmenin Osmanlı bünyesinde üretilmesi esas alınmıştır. Darülfünunun açılması bu yönde atılmış önemli adımlardandır. II. Meşrutiyet döneminde ise, Batı'nın kendini üretmesinde söz konusu olan değer ve düşünce sisteminin, teknik veya zihinsel olarak bir ayrıma gidilmeksizin bütüncül olarak model alınması anlayışı hâkim olmuştur (Erdoğan, 2016:13-5).

Cumhuriyetle beraber, eğitim alanında ciddi bir hareketlilik başlamıştır. Yapılan inkılaplara paralel olarak, bunların yerleşmesi adına eğitim alanında ciddi değişiklikler yapılmıştır. 1924'te Tevhidi Tedrisat kanunu ile öğretim birliği esası kabul edilmiştir. 1925'te Ankara'da Hukuk Mektebi ve 1926'da Gazi Eğitim Enstitüsü kurulmuştur. 1 Kasım 1928'de ise harf inkılabı hayata geçirilmiştir. Yine bu dönemde, 1924'te Prof. Dr. John Dewey ve 1925'te Prof. Dr. Albert Kühne Türk Milli Eğitiminin talebi üzerine Türkiye'ye gelmişler ve eğitim sistemi üzerine raporlar hazırlamışlardır.

Bu değişikliklerle bağlantılı olarak, Cumhuriyet kendini kurma arayışında modern donatılarla donanmış, farklı alanlardaki insan kaynağı ihtiyacının farkında olan devletin yönetici kademesi tahsil için yurt dışına öğrenci gönderilmesini kararlaştırmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi bir asırdan uzun bir geçmişe sahip, yurt dışına öğrenci gönderme uygulaması tekrar gündeme alınmıştır.

Cumhuriyetin ilk kuruluş yıldönümünde çıkarılan ilan neticesinde, 1925 Ocak'ında belirlenen 22 öğrenci tahsil için Fransa, Almanya ve Belçika'ya gönderilmiştir. Necip Fazıl Kısakürek, Suat Hayri Ürgüplü ve Sadi Irmak gibi ileride Türk düşünce hayatında ve siyasetinde yer edinecek isimler ilk giden grupta yer alır. Bugün halen yürürlükte olan, 1416 sayılı "Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında

Kanun” 1929’da çıkarılmış ve yurt dışına öğrenci gönderme uygulaması sistemleştirilmiştir. Maarif Vekâleti koordinasyonunda, devlet daireleri, belediyeler, kamu iktisadi teşebbüsleri ve Harp Okulları da yurt dışına öğrenci göndermeye başlamışlardır (Şarman, 2015:23-6).

Remzi Oğuz Arık da 1926 yılında, açılan imtihanı kazanarak devlet hesabına Paris’e gönderilmiştir. Sarbonne Üniversitesinde sanat tarihi ve Louvre Arkeoloji Enstitüsünde arkeoloji tahsil etmiştir. Buradaki hocalarının yönlendirmesiyle, Yaşayan Şark Dilleri Mektebinde son sınıfına kadar Arapça okumuşsa da bu mektebi tamamlamamıştır. Arık Paris yıllarında bir yandan arkeoloji, sanat tarihi, müzecilik, Arapça, Latince gibi konularda ders alırken, diğer yandan kültürel ve siyasi konularla da ilgilenmiştir. Paris’teki Komünist Parti seminerlerini takip etmiş, Kralcı Parti’nin de faaliyetlerini izlemiştir. Ayrıca opera, tiyatro, hikâye ve romanlarla da ilgisini sürdürmüştür. Batı musikisi ile ilgilenmiş, nota ile konser takip edebilecek, piyano çalabilecek bir yetkinliğe erişmiştir (Çongur, 2001:29-32).

Arık Paris yıllarında, Türk öğrencilerini birleştirici ve toparlayıcı bir rol üstlenmiş, maddi ve manevi olarak aralarındaki yardımlaşmalara öncülük etmiştir. Nurettin Topçu’nun (1954:17-28) Milliyetçiler Derneğinde yaptığı konuşma bize onun Paris yıllarına ilişkin önemli bilgiler vermektedir. Arık, Paris’te, Anadolu için bir şeyler yapma idealini çevresine sürekli olarak telkin etmiş, Anadolu için düşünmeye, uğraşmaya, bir memleket ve medeniyet kurmanın, bunları kurtarmanın şuurunu aşlamaya çalışmıştır. Diploma almayı adeta kazma-kürek işi gibi gören Arık, kendilerine karışamayacaklarını söyleyenlere, bu vazifeyi vicdanından ve vicdanının kaynağı Anadolu’dan aldığını söylemiştir. Avrupa’da eğlence ve sefahate yönelen Türk gençlerini uyarmayı sorumlulukları arasında görmüştür. Gece yarısı da olsa Türk gençlerine “Bugün Anadolu için ne düşündün?” diye sormayı ihmal etmemiştir.

Arık, 1930’da sadece Fransa ile sınırlı olmayan, Almanya’dan da katılanların olduğu Avrupa’da tahsil gören yaklaşık 200 kadar Türk genciyle, Paris’te Türk Talebe Cemiyetini kurmuştur.¹⁶ Buradaki konuşmasından Topçu’nun aktardıkları, Arık’ın

¹⁶ Birgül (2013:181-2) Türk Talebe Cemiyeti’nin 1928’den önce var olduğunu, Topçu’nun bu oluşumdan haberdar olmadığını ya da zayıf ihtimalle Remzi Oğuz’la cemiyeti bir gördüğünden bu noktayı önemsemediğini ifade etmektedir.

ileride milliyetçilik bağlamında ele alacağımız düşüncelerinin netleştiğini de göstermektedir.

Bakırcıoğlu'na göre (2000:31-32) Paris yılları Arık'ın kişiliğinin ve fikirlerinin gelişiminde önemli bir rol oynar. Balkan Harbi ve ardından I. Dünya Savaşını gören Arık için felaketler üst üste gelmiş ve onu vatan, millet, devlet anlayışında yeni arayışlara yöneltmiştir. Paris öncesi “Turancılık” düşüncesine bağlı olduğu söylenebilecek Arık'ın, Paris yıllarında fikrîyatı “Anadoluculuk”a evrilmiştir.

Aslında, Arık'ın henüz Paris'e gitmeden, Anadolu anlayışa eğiliminin olduğu söylenebilir. Nuri Karahöyük'ün (2000:266-7) aktardığına göre, Arık Anadolu tarih anlayışının önemli isimlerinden Mükrimin Halil Yinanç'ın sohbetlerine Ahmet Kutsi Tecer'le¹⁷ beraber 1923-1926 yılları arasında devam etmiştir. Anadolu dışındaki soydaşlarla daha yeni ve geniş bir terkibe gönül vermiş olan Remzi Oğuz'un, dokuz asırlık Anadolu-Oğuz sentezi odaklı millet anlayışına dair bazı tereddütleri vardır. Bu sohbetler vesilesiyle Remzi Oğuz'da Anadolu eğilim güçlenmeye başlamıştır. Remzi Oğuz'un tahsil için yurtdışına gitmesinden sonra, Karahöyük de, 1927'de matematik tahsili için Fransa'ya gitmiştir. Ziyaret ettiği Remzi Oğuz Arık'ın odasında “duvarda çok güzel kırmızı boyalı bir Anadolu haritası, dört köşesinde birer ay yıldızlı bayrak, harita üzerine konmuş işaretler” görmüştür. Remzi Oğuz için “O, bize dönüşte ve duyuşta öncülük edecek bir mertebeye yükselmişti.” demektedir. Karahöyük aynı yazısında, Arık'ın elli milyonluk bir millet olma hayalini de aktarır.

Nurettin Topçu'nun entelektüel biyografisi alanında önemli bir eser ortaya koyan Mehmet Fatih Birgül (2013:178-9) de aynı hususlara dikkat çekmekte ve Fransa yıllarında Topçu'nun Anadoluculuk eksenli düşüncelerinin Remzi Oğuz Arık'ın etkisiyle ve onun önderliğinde geliştiğini söylemektedir. Topçu'nun aşağıda alıntıladığımız satırları Arık'ın bu yönüne ve onun Topçu üzerindeki etkisine işaretir.

¹⁷ Arık, Tecer ile Fransa yıllarında da beraberdir. Tecer, “Biz kendi paramızı ayın ortasında bitirirdik. Hepimiz devlet burslusuyduk ama, ayın ortasında paramızı bitirirdik. Sonra da Remzi'nin parasını paylaşp, onun da hissesine bir miktar ayırır, verirdik. Yani o kadar kendini adanmış bir insandı ve bizlere sahip çıkardı.” (Çongur,2001:31) sözleriyle Arık'ın diğerkâmlığına vurgu yapmaktadır. Tecer ayrıca “Orda bir köy var uzakta” dizesiyle akıllarda yer etmiş şiirin şairidir.

“O kimdi? Neyi kurtarmak istiyordu ve ne yaptı?”

Remzi Oğuz'u tam 24 sene evvel Paris'te tanıdım. Bir asırdan beri Garbın medeniyetini benimsemek ihtirasiyle evvelleri çoğu Fransa'ya olmak üzere Avrupa'nın medeniyet ve aydınlık merkezlerine tahsil için gönderilen gençlerimiz, gittikleri yerlerde önce gerilik ve şaşkınlıkla bunalıyorlar, buralara alıştıktan sonra ise, sanki bu hayatın mükâfatı imiş gibi eğlence ve sefahat âlemlerinde karar kılıyorlardı. Her nesil böyle oldu. Namık Kemal ve arkadaşlarından maada bütün nesiller, bu şaşkınlıkla başlayıp sefahatin, lüksün ve zevkin benimsemesiyle tahsil planlarını tamamladılar ve ellerindeki pek çoğu yarım ve derecesi bakımından değersiz diplomalarını kalkan gibi kullanarak memleket sınırlarından içeri girdiler. Onunla büyük mevkiler, mansaplar, maaşlar satın aldılar. Diyebilirim ki Remzi Oğuz'a kadar Avrupa'ya pek çok Türk gençleri gönderildi, lakin bir Türk gençliği gönderilmemişti. Bölük bölük Avrupa'dan vatana dönenler azar azar burada Paris'i ve onun sefahatini tesis ettiler. Tanzimatçılarla Meşrutiyetçiler ise Garbın değerlerini bize getirdiler, Paris'in irfanından bir parça getirdiler. Lakin bu irfanın da bizim varlığımıza maya olamayışı işleyen zekâları mütemadiyen düşündürüyordu: “Garbdan, makine, manikür, kıyafet ne varsa getirdik; hatta ilmi eserleri de naklettik. Yine de kurtuluş alametleri yok! Neydi bunun sebebi?” Yirmi dört sene evvel Remzi Oğuz denen harikulade erkan-ı harbi Paris'te tanışışımı bu muamma bende çözöldü: Biz o zamana kadar Paris'i Anadolu'ya getirmişiz. İstila bizi sakatlamış. Remzi Oğuz Anadolu'yu Paris'e götürmüştü. Tıpkı Kudüs'ten çıkan Sen Pol'le Sen Piyer, biri ruhu İsa'yı Atina'ya, öbürü Roma'ya nasıl götürdüyse, Remzi Oğuz da Anadolu'yu Paris'e öyle götürmüştü. O bir havari idi.” (Topçu, 1954:19-20).

Arık, Fransa yıllarında sonradan akademide ve siyasette önemli mevkiler kazanacak bir arkadaş grubuyla ilişki içerisinde olmuştur. Nurettin Topçu, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Ahmet Kutsi Tecer, Şevket Raşit Hatipoğlu, Suut Kemal Yetkin, Sait Tahsin Tekeli, Adnan Saygun, Nuri Karahöyüklü, Mükrimin Halil Yinanç, Hamdi Ragıp Atademir, Reşat Şemsettin Sirer, Mümtaz Turhan gibi isimleri, Fransa'da tanıştığı isimler arasında saymak mümkündür. Bu isimlerden bazılarıyla Türkiye'de de temasını sürdürmüştür. Aynı dergilerde yazılar kaleme almış, aynı üniversitede görev yapmışlardır.

Son olarak, 1925-1945 arasında yurtdışına gönderilen gençler, Türkiye’de birçok alanın ilk temsilcileri olmuşlar ve Cumhuriyet Türkiye’sinin bilimsel, sanatsal ve kültürel hayatının öncülüğünü üstlenmişlerdir (Şarman, 2015:44). 1933’te yapılan Üniversite Reformuyla Darülfünun kapatılmış ve yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Yeni üniversite kadrolarına ise mevcut Darülfünun hocalarının hepsi alınmamış ve bir tasfiyeye gidilmiştir. 1933 Reformu neticesinde, alanında önemli birçok hoca da kadro dışı bırakılmıştır. Bu reformu Reşit Galip’in kötü bir projesi olarak nitelendiren Mete Tunçay, oluşan hoca zafiyetinin etkisinin ciddi olarak hissedilmemesini, Reformun bugünden bakıldığında bir anlamda olumlu yönlerini teşkil eden iki hususa; entelektüel emek piyasasında boşa olan, Almanya’dan Yahudi karşıtı Nazi hareketleri dolayısıyla kaçan Yahudi hocaların bir kısmının Türkiye’ye gelmesine ve yurtdışında eğitim gören öğrencilerin Türkiye’ye dönüp üniversitelerde görev alarak durumu kurtarmasına bağlamaktadır (Tunçay, 2005:XXVIII).

Remzi Oğuz Arık da cumhuriyet sonrasında arkeoloji alanında eğitim alan ilk isim olmuş, Türkiye’de arkeoloji alanında kazı alanlarında ve sonrasında üniversitede yabancı uzmanlarla ve hocalarla beraber çalışmış, onların yanında kendisini yetiştirmiş, alanında Türkiye’de öncü ve kurucu bir rol üstlenmiştir.

Cumhuriyetin kuruluş döneminde ülkenin imkânları göz önünde bulundurulduğunda, yurt dışına gönderilen öğrencilerden Nüvit Arıcan’ın yurtdışı eğitim için kullandığı “Bir annenin veyahut da babanın kendisi aç kalıp çocuklarını doyurması gibi. Günlük problemlerine bakmayıp, ilerisini düşünmenin, ona göre en uygun şekilde hareket etmenin bir misalidir bu.” (Şarman, 2015:36) tespiti yerindedir. Remzi Oğuz Arık da, genç Cumhuriyetin kendileri için yaptıklarının farkında olarak, Türkiye’ye dönmüş ve yüksek bir motivasyonla çalışma hayatına atılmıştır.

1.5. Türkiye'ye Dönüşü ve Bilimsel Faaliyetleri

Arık 1931 yılında Türkiye'ye dönmüştür. Oğlu Oluş Arık'ın Rıdvan Çongur'a (2001: 34-6) anlattığına göre, dönmesine yakın Mustafa Kemal'den bir mektup alır.¹⁸ Mustafa Kemal'in:

“Dönmek istediğini, artık iş başına geçmek istediğini, faaliyete, uygulamaya geçmek istediğini haber alıyorum. Bu alanda evvel ve ahir ilim kahramanımız sen olarsın istiyorum. Doktoranı yapmadan, hatta mümkünse, daha ileri kademelere yükselmeden gelmeyebilirsin. Kal, burada hayat daha yavaş cereyan ediyor. İlerleyebildiğin kadar ilerle. Şöhret ol, mesleğinde seçkin bir insan ol, öyle gel. Bu memleket seni orada okutmaya muktedir. Yük oluyorum gibilerden korkma.”

şeklindeki mektubuna karşılık Arık:

“Benim burada daha uzun kalmam boyumu büyütmez, nasıl ihtisas yapılacağını, nasıl iş yapılacağını, metodu falan, her şeyi öğrenmiş bir insanım. Bir an evvel memleketi dönüp, kendi alanımda işleri ele almak istiyorum; çünkü hala yabancılar kasıp kavuruyor memleketin hizmetini.”

mealinde bir mektup kaleme alır.

1931'de Türkiye'ye döndükten sonra, ilk olarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yunan-ı Kadim, Roma ve Bizans asarı mütahassıs muavinliğine ve kısa zaman sonra mütehassıslığına tayin edilmiştir. 1933'te Ankara'da Maarif Vekaleti arkeoloğu olarak çalışmaya devam etmiştir. 1939'daki Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde ders vermeye başlayana kadar da Türk Tarih Kurumu üyeliği, Türk Tarih Kurumu Ankara mıntıkası hafriyat direktörlüğü ve nihayet Ankara Arkeoloji Müzesi müdürlüğü gibi çeşitli görevler üstlenmiştir (Duyuran, 1954:5).

1931 yılında, Galatasaray'da görev yaptığı dönemden arkadaşı Şahap Nazmi Coşkunlar'ın evinde onun eşinin kardeşini tanımış ve Türkan Hanımla 1933'te hayatını birleştirmiştir. Bu evlilikten 1934 doğumlu Mehmet Oluş Arık ve 1940

¹⁸ Mustafa Kemal yurt dışına giden öğrencilerle yakından ilgilenmekte, öğrencilerin seçilmelerini ve sonrasında eğitim hayatlarını yakından takip etmektedir. Mahmut Sadi'ye (Sadi İrmak) hitaben yazdığı telgrafta geçen “Sizi birer kıvılcım olarak gönderiyorum; alevler olarak geri dönmelisiniz!” sözüne halen konuyla ilgili olarak sıklıkla başvurulmaktadır.

doğumlu İsmail Alev Arık olmak üzere iki erkek çocukları olmuştur.¹⁹ İlk oğlunun doğduğu 1934 yılında annesini de kaybetmiştir.

1939 yılında göreve başladığı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde 1942 sonuna kadar, önce profesör vekilliği, ardından profesörlük ve Enstitü Müdürlüğü görevlerini üstlenmiştir. Bu dönemde Sanat Tarihi ve Dinler Tarihi derslerini okutmuştur. 1942'nin sonunda dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve Şevket Aziz Kansu ile mücadelesi neticesinde görevinden istifa etmek zorunda bırakılmıştır (Karamağaralı, 1954:32). Bu zorunlu istifaya ilişkin Hatipoğlu(1956:XIII) da "1942 yılında kendisini çevreleyen zihniyetle barışamamış ve buradan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bunda fikir adamı oluşunun, fikirlerine karşı bulunanlarla mücadeleye girişinin büyük tesiri vardır." demektedir. Arık, 1943-1945 yılları arasında Ankara Arkeoloji ve Etnografya Müzelerini yönetmiş, 1945'ten itibaren de sadece Etnografya Müzesi müdürü olarak çalışmalarını sürdürmüştür.

1939'da İkinci Dünya Savaşı başlamış ve Türkiye uluslararası zeminde değişken bir politika izlemiştir. Tek parti iktidarının bu değişken politikası iç politikaya da yansımış ve savaşın ilk yıllarında öne çıkan Türkçü-Turancı olarak bilinen isim ve çevreler savaşın sonlarına doğru dışlanmaya başlamıştır. Mayıs 1944'te ise Türkçü-Turancı isimlere karşı bir dava açılmış, çeşitli gözaltılar ve tutuklamalar olmuştur. Remzi Oğuz Arık 3 Mayıs 1944'i takip eden olaylarda gözaltına alınanlar ve sorgulananlar arasındadır.²⁰ Bu süreçte kendisinin evraklarına el konulmuş ve geri iadesi de yapılmamıştır. Bazı metinleri ve çalışmaları kayıptır. Arık'ın kendisi de meclis konuşmalarında bu yıllarda yaşadığı takibatı ve baskıyı dile getirmiştir.

1949 yılında kurulan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde İslam Sanatları Tarihi Profesörü olarak tekrar üniversiteye dönmüştür. Fakat Mayıs 1950'de Demokrat Parti'den milletvekili seçilen Arık'ın, bu hocalık dönemi de kısa sürmüştür.

Remzi Oğuz'un arkeoloji ve müzecilik alanlarında yerini tanıtmadan önce, bu disiplinlerin Türkiye'deki gelişim seyrini ele almakta fayda görmekteyiz. Arkeoloji

¹⁹ Mehmet Oluş Arık sanat tarihi, İsmail Alev Arık ise psikoloji alanında Türkiye üniversite kamusunda önemli yer edinmiş ve her ikisi de profesörlükten emekli olmuşlardır.

²⁰ "Arık, Türkçülük-Turancılık davası sırasında gözaltına alınmasına rağmen, CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal'ın İnönü'ye itirazı sonucu davaya dahil edilmeyenler arasındadır." (akt. Çınar, 2013:161)

bu topraklarda yaşamış olan uygarlıklara ve bu uygarlıklarla Türkler arasındaki ilişkilere dair önemli veriler ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal bu alanda isimlerin yetişmesini istemiş ve doğrudan teşvik etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, antropoloji, arkeoloji, coğrafya, jeoloji, filoloji gibi bilimlere öne çıkmaya başlamıştır. Bu bilimlerin öne çıkması, 1930'lu yıllarda kurulan Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu gibi kurumlar ve ortaya atılan Türk Tarih Tezi gibi tezler Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus devlet inşasıyla yakından ilişkilidir. 1930'lara kadar yabancı arkeologların etkin olduğu arkeoloji, Türk Tarih Kurumuyla beraber daha önemli bir alan haline gelmiş ve kurumun yayın organı Belleten dergisinde bu alanlarda yayın faaliyeti artmıştır.

1.5.1. Türkiye'de Arkeoloji

Güven Arsebük, içerik ve konu bakımından insan bilimleri ve tarih ile yakından ilişkili olan arkeolojiyi, "insanın eski çağlarda oluşturduğu maddesel ürünleri incelenmek suretiyle geçmişimizi aydınlatmaya çalışan bilim dalı" olarak tanımlar. Arkeolojinin bilim olarak henüz olmasa da, kavram olarak Rönesans döneminde doğduğu söylenebilir. Eski Yunan ve Roma uygarlıklarına duyulan ilginin zamanla o dönemlere ait elle tutulur nitelikteki mimari ve sanat eserlerine yansması arkeolojinin ortaya çıkışında önemli bir rol oynamıştır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla, Avrupa'da doğa bilimlerinin giderek önem kazanması sonucu, arkeolojide de yeni arayışlar söz konusu olmuştur. Tevrat'a dayalı yaratılış varsayımından farklı olarak, evrimsel içerikli bir oluşum süreci insanı da kapsayacak şekilde düşünölmeye başlanmıştır. Bu yaklaşım, ilkel insanlar ve yabancı kültürler üzerine yeni araştırmaları tetiklemiştir. Bu araştırmalara bağılı olarak, antropolojinin önemi anlaşılmış ve antropolojik arkeoloji oluşmaya başlamıştır. Aynı dönemlerde jeoloji, paleontoloji, prehistorya bilimlerinin de temeli atılmıştır (Arsebük, 1983:66).

Arkeolojinin laboratuvar malzemesini oluşturan ve ayrılmaz parçasını teşkil eden unsur ise kazılardır. Günümüze ulaşabilen her türlü malzeme arkeoloğun ilgi alanına girer. Eski kültür ve uygarlıkları anlama, değerlendirme ve yorumlamayla ilgilenen arkeoloji, bu amacını kazılar aracılığıyla elde ettiğı bilgilerle gerçekleştirir. Türkiye de bu yönden bakıldığında, tarihöncesi çağların en eski evrelerinden itibaren, çeşitli

kültürel kalıntıları ve daha sonraki dönemlerin farklı uygarlıklarının izlerini kesintisiz bir şekilde bünyesinde barındıran bir yerleşim bölgesidir. Bu yönüyle Türkiye toprakları, on altıncı yüzyıldan itibaren gezginlerin dikkatini çekmiştir. Çeşitli uygarlıklara ait bolca görsel kalıntıya ev sahipliği yapan Anadolu topraklarının önemi on sekizinci yüzyılda eski eserlerle ilgilenen kişiler tarafından vurgulanmıştır. Öyle ki, 1764’de Society of Dilettanti, Anadolu’daki Eski Yunan ve Roma dönemine ait eserleri tespit amaçlı araştırma gezileri finanse etmiştir. Tüm bunlarla beraber, ülkemizin arkeolojik değerine ilişkin yoğun faaliyetler on dokuzuncu yüzyıl itibarıyla başlamış ve bu yüzyılın ilk yarısından itibaren Batılılarca birçok çalışma ve kazı hayata geçirilmiştir.²¹ Cumhuriyetle beraber, ülke arkeolojisi bir atılım gücü kazanmış ve arkeoloji çalışmaları yoğun bir şekilde günümüzde de devam etmektedir (Arsebük, 1983:68-69).

²¹ Bu ilk dönem çalışmalarına dair, Güven Arsebük (1983:68-9) ayrıntılı bir döküm sunmaktadır. “19. yüzyılın ilk yarısından yaklaşık cumhuriyet dönemine kadar, Batılılarca ülkemizde gerçekleştirilen önemli araştırma ve kazıların bazıları şunlardır: 1827 yılında Alman bilgini Schulz, Doğu Anadolu yöresindeki yazıtları incelemek amacıyla bölgede bir araştırma yapmıştır. Sonraları Hititlerin başkenti Hattuşaş olduğu anlaşılan Boğazkale (Boğazköy) Charles Texier tarafından 1834’te bulunmuştur. W. Hamilton, 1835’te Alacahöyük’ün önemli ve eski bir yerleşim yer olduğu konusunda dikkatleri çekmiştir. C.T. Newton 1857’de Bodrum’daki Mausoleum’da kazılar yapmış, buluntuları British Museum’a taşımıştır. H. Schliemann, 1870 yılında önce kendi başına ve sonra çeşitli aralıklarla olmak üzere 1893’e kadar W. Dörpfeld ile birlikte Truva kazılarını gerçekleştirmiştir. 1866’da R. Popplewell-Pullan, Priene’de, 1872-1873 yıllarında O. Rayet ile A. Thomas, Didima’da çalışmışlardır. 1878-1886 yılları arasında K. Humann ile A. Conze Bergama’da çalışmış ve buradaki anıtsal tapınağı Berlin müzelerine taşımışlardır. 1899’da T. Wiegand Milet’te kazılar yapmışlardır. 1895 yılından itibaren Avusturyalılar Efes’de yoğun çalışmalara girişmişlerdir. Doğu ve Orta Anadolu’daki çalışmalar da gene 19. yüzyılda başlamıştır. Örneğin, 1879 yılında British Museum adına H. Rassam Van’da (Toprakkale) kazı yapmıştır. Van’daki bu çalışmaları 1898 yılında Alman araştırmacıları W. Belck ile C.F. Lehmann-Haupt sürdürmüşlerdir. Aynı yerdeki araştırmaları daha sonraları, 1916 yılında, Rus’lar N. Marr ve J. Orbeli başkanlığındaki bir ekiple sürdürmüşlerdir. 1899’da, Doğu Anadolu’nun önemli tarihöncesi yerleşim yerlerinden biri olan Tilkitepe, W. Belck tarafından bir Tümülüs sanılarak kazılmıştır. Bu arada gene British Museum adına 1878 ve 1881 yıllarında Kargamış kazılmış, 1882-1894 yıllarında Berlin Müzeleri ve Deutsche Orient-Gesellschaft adına C. Humann, F. Von Luschan ve R. Koldewey, Zincirli’de çalışmışlardır. 1889 yılında Polatlı dolayındaki bir ören yerinin eski Gordium olabileceği ileri sürülmüş, bunu sınamak amacıyla Alman uyruklu Gustav ve Alfred Koerte kardeşler 1901 yılında burada kazıya başlamışlardır. 1894 yılında E. Chantre, 1907-1912 yılları arasında H. Winckler Boğazkale (Boğazköy’de) kazı yapmışlardır. 1911’den itibaren Amerikalı araştırmacılar Sard’ta çalışmaya başlamışlardır. Anadolu’daki arkeolojik çalışmalara filolojik açıdan katılan L. Messerschmidt 1900 yılına kadar ele geçen Hitit tabletlerini derleyerek Corpus Inscriptionum Hettitarum adı altında yayımlamıştır. 1907-1912 yıllarında J. Garstang Sakçagözü’nde çalışmış, 1911’de Kargamış yeniden, fakat bu kez R. Campbell-Thompson, D.G.Hogarth ve C.L. Woolley tarafından oluşturulan bir ekiple kazılmıştır. 1915 yılında Çek bilgini B. Hrozny, Hitit gramerinin ana ilkelerini içeren bir kitap yayımlamış, aynı kişi 1925 yılında Kültepeyi’yi kazmış ve o zamanki adıyla “Kapadokya tabletlerinden” oluşan büyük bir buluntu elde etmiştir.”

Güven Arsebük (1983:69-73), yaklaşık yüz elli yıllık bir geçmişe sahip olduğunu ifade ettiği ülkemizdeki arkeoloji çalışmalarını, kesin sınırlarını çizmenin mümkün olmadığını ve dönemsel özelliklerin kaymalar sergileyebileceğini de göz önüne alarak dört döneme ayırmaktadır. İlk dönem, başlangıcından Türk arkeolojisinin ilk bilinçli temsilcisi Osman Hamdi Bey'in (1842-1910) Müzei Humayun Müdürü Umumisi olarak göreve başladığı 1881 yılı arasını kapsarken, ikinci dönem bu tarihten Cumhuriyetin başlarına kadar gelmektedir. Üçüncü dönem Cumhuriyet dönemi başlarından 1950'lerin sonlarına ve dördüncü dönem de 1950'lerin sonlarından günümüze kadar uzanmaktadır.

İlk dönem boyunca, dipnotta da görüldüğü gibi ülkemizdeki arkeoloji çalışmalarının hemen hemen hepsi yabancılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde arkeolojinin ana ilkesi olan insanlığın geçmişini eski çağlarda oluşturduğu yapıtlar yardımı ile anlama çabası dikkate alınmamış ve genel eğilim Avrupa müzeleri için eser toplamak olmuştur. Ülkemizde bulunan, ancak şu an Avrupa müzelerinde sergilenen arkeolojik kalıntıların yurt dışına çıkarılmaları da genellikle bu döneme rastlar. İkinci dönemde Osman Hamdi Bey'in çabalarıyla o zaman yürürlükte olan Asar-ı Atika Nizamnamesi yürürlükten kaldırılmış, yeni bir düzenlemeyle arkeoloji çalışmaları düzene sokulmaya çalışılmıştır. Yeni nizamname ile, her önüne gelenin kazı yapmasını ve alanların tahribini önlemek için kazı yapma işleri ruhsata bağlanmış, arkeolojik buluntuların mülkiyetinin devlete ait olduğu vurgulanmış ve ülkemizde bulunan arkeolojik belgelerin izinsiz yurt dışına çıkarılması yasaklanmıştır. Türkiye'deki birçok yasal düzenleme gibi, çağına göre ileri düzeyde hazırlanan bu nizamname de kâğıt üzerinde kalmaktan öteye gidememiştir. Ayrıca, bu dönemde, 1895-1914 yılları arasında faaliyet gösteren İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü ve 1917-1918 arasında faaliyette olan İstanbul Macar Arkeoloji Enstitüsü olmak üzere iki bilimsel yabancı arkeoloji enstitüsü kurulmuş ancak bu kuruluşlar Birinci Dünya Savaşı yıllarında kapanmış ve tekrar faaliyete geçmemişlerdir.

Çağdaş arkeolojinin oluşumu olarak adlandırılabilir üçüncü dönemde, 1931'de Türk Tarih Kurumu kurulmuş, bunu 1934'te İstanbul Üniversitesine bağlı Türk Arkeoloji Enstitüsü izlemiştir. Bu enstitü kısa bir süre sonra Edebiyat Fakültesinde kürsü haline gelmiştir. 1936'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin kurulması ve

faaliyete geçmesiyle ulusal nitelik kazanan arkeolojinin yurt geneline yayıldığı söylenebilir. Bu dönem aynı zamanda, “Türklerin atalarını saptama ve belgeleme çabalarıyla kökenimizi Anadolu’da araştırma eğiliminin” arkeolojiye de yansıdığı dönemdir.

Yabancı enstitülerin bu dönemde tekrar kurulduğu görülmektedir. 1930’da Alman ve Fransız Arkeoloji Enstitüleri kurulmuş, bunları 1948’de İngiliz ve 1958’de Hollanda Arkeoloji Enstitüleri takip etmiştir.

1950 sonlarından günümüze kadar olan süreyi kapsayan dönemde, arkeolojik çalışmaların bilimsel ön hazırlık süreçleri daha verimli hayata geçirilmeye başlamış ve kazı yapılacak yer seçiminde özenle hareket edilmeye başlanmıştır. Tek kişilik hafriyatlar yerini ekip çalışmalarına bırakmıştır. Buna paralel olarak arkeologlar ile fizik, kimya, coğrafya, jeoloji, zooloji, botanik, çevrebilim, antropoloji alanlarının uzmanlarının birlikte yaptığı çalışmaların sayısı artmıştır. Artan kazı faaliyetlerine bağlı olarak, arkeolojik yayınlar nicelik yönünden artış gösterirken aynı zamanda betimsel olmaktan öte çağın koşullarına uygun nitelikte yayınların sayısı da artmıştır.

Güven Arsebük ilk dönemlerinde yabancıların tekelinde olan ülkemizdeki arkeolojik kazı çalışmalarının 1981 yılında dağılımına bakıldığında Türkiye genelinde yürütülen 70 civarındaki kazının yaklaşık üçte ikisinin Türk, geriye kalan kısmın da yabancı uzmanlarca yürütüldüğünü yazmaktadır (Arsebük, 1983:69).

1.5.2. Türkiye’de Müzecilik

İlk halka açık müze 1683’te İngiltere’de kurulmuştur. Ülkemizde ilk müzenin kurulma süreci ise bundan yaklaşık 150 yıl sonra, eski eserlerin depo edilmesiyle başlamıştır. Batılılarca ülkemizde kazı çalışmalarında bulunan ilk eserler yurt dışına kaçırılmıştır. Osmanlı Devleti’nin ekonomik ve siyasi sorunlarla boğuştuğu bu dönemde, bunları önlemeye yönelik girişimleri ise yok denecek gibidir. Ülkemizde, arkeoloji ile doğrudan bağlantılı bir alan olarak müzeciliğin ortaya çıkıp gelişmesini, Sümer Atasoy (1983:1458-72) dört döneme ayırarak incelemektedir.

İlk dönem Osman Hamdi Beyöncesi faaliyetleri kapsamaktadır. Sultan Abdülmecit 1845’te Yalova dolaylarında bir gezi sırasında denk geldiği İmparator Konstantin

yazılı taşları, İstanbul'a göndertir. Bu taşlar Aya İrini Kilisesi'nde toplanır. Bunları daha sonra çeşitli yerlerden getirtilen eserler izler. Bu depoya 1869'da Müze-i Hümayun (İmparatorluk Müzesi) adı verilmiş ve başına Galatasaray Sultanisi tarih öğretmeni İngiliz E. Goold getirilmiştir. Goold döneminde Marmara ve Tekirdağ yörelerinden gelen yeni eserler müzede toplanmıştır. Goold'un ardından müze müdürlüğüne ressam Terenzio, sonrasında ise Avusturya Lisesi Müdürü Dr. Anton Dethier getirilmiştir. Dethier döneminde de yeni eserlerin toplanması sürdürülür. Binadaki nem oranından dolayı, Dethier'in yeni müze binası çalışmaları sonuç vermese de, Çinili Köşk'ün müzeye dönüştürülmesi teklifi olumlu karşılanır. 1874'te alınan kararla müzenin taşınması kesinleşir. Çeşitli onarım, değişiklik ve eski eserlerin taşınmasıyla 19 Ağustos 1880'de müze resmi olarak açılır.

Dethier döneminde, arkeoloji ve müzecilik öğrenimi yapacak bir okul için çalışmalar yürütülür. 1877'de Abdülaziz tarafından kuruluş onayı çıkan okul hayata geçirilemez. Bu dönemde müze personellerinin sayısı da artmıştır. Müzenin onarımı, eserlerin taşınması, kazıların düzenli yapılması ve eserlerin sergilenmesine yardımcı olmak için, 1878'de müze müdürü ve memurlar ile eski eser bilgisi olan kişilerden müteşekkil "Müze Komisyonu" kurulur. Osman Hamdi Bey de üyeler arasındadır ve 1881'de Dethier'in ölümünün ardından müze müdürlüğüne getirilmiştir.

Bu ilk dönemde, müzecilik alanında yasal düzenlemeler de yapılmıştır. 1840'tan itibaren yabancılara kazı izni verilmekteydi ve bu yabancılar da buldukları eserleri yurt dışına götürebiliyorlardı. 1874 yılında Eski Eserler Tüzüğü, kaçakçılığı önleyecek nitelikte değildir. Müzelik eserlerin yurt dışına çıkmasını önlemek için yeni düzenleme yapılır fakat uygulanamaz.

İkinci dönem Osman Hamdi Bey'in müze müdürlüğünden Cumhuriyete değin olan yılları kapsar. Osman Hamdi Bey, Çinili Köşk'ün onarımı ile çalışmalarına başlar. Arkeolojik kazılardan elde edilen eser sayısı da giderek artmaktadır. 1887'de bugün Lübnan'da bulunan Sayda şehrinde bulunan kral mezarlarında yirmi kadar lahit İstanbul'a getirilir. Bu eserleri koyacak yer olmadığından, bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi olarak kullanılan bina inşa edilir. Türkiye'de ilk müze binası olan Müze-i

Hümayun, 13 Haziran 1891’de açılmıştır. Anadolu’da yapılan kazılarda çıkan eser sayısı arttıkça da, müze ek binalarla genişletilmiştir.

Osman Hamdi Bey 1910’da vefat etmiştir. Osman Hamdi Bey döneminde, ülkemizde müzeciliğin temelleri atılmıştır. İlk müze binasının yapımı, 1884’te kabul edilen ve 1973’e dek yürürlükte kalan ikinci Eski Eserler Tüzüğü’nün hazırlanması, Anadolu’daki kazıların Türkler tarafından yapılması, Konya (1902) ve Bursa (1904) gibi İstanbul dışındaki Anadolu şehirlerinde müzelerin kurulması ve bilimsel yayın çalışmalarının başlatılması Osman Hamdi Bey döneminde gerçekleştirilen önemli faaliyetlerdendir.

Osman Hamdi Bey’in ardından müze müdürlüğüne, 1892’den beri müdür yardımcılığını yürüten kardeşi Halil Edhem getirilmiştir. Onun döneminde, 1914’te Türk ve İslam eserlerinden oluşan Evkaf-ı İslamiye Müzesi Süleymaniye’de açılır. 1917’de Meclis kararıyla müze dışındaki eski eser ve anıtları korumak için Eski Eserleri Koruma Kurulu oluşturulur. Mustafa Kemal de Kurtuluş Savaşı yıllarından itibaren eski eser ve müzelere önem vermeye başlamış ve devlet bünyesinde müzelerin geliştirilmesi, yeni müzelerin açılması gibi çeşitli oluşumlara öncülük etmiştir.

Cumhuriyetten 1960’lı yıllara kadar olan üçüncü dönemde, birçok yeni müze hayata geçirilir. 1924’te Topkapı Sarayı’nın bir bölümü müze haline getirilerek halka açılır. 1934’te, cami olarak hizmet veren Ayasofya müzeye çevrilir. Mustafa Kemal’in emriyle, İstanbul dışında da müzeler açılmaya başlar. Cumhuriyet döneminin ilk müze binası olan Etnografya Müzesi’nin temeli 1925’te Ankara’da atılmış, 1930’da halka açılmıştır. 1927’de, Konya’da Mevlana Dergahı ile türbesi müze haline getirilir. Bunlara ek olarak, Türkiye’nin dört bir yanında birçok müze kurulur. Bu müzelerde de tarih öğretmenleri ve folklorcular görev almaktadır. Müzeciliğin gelişmesinde bu öğretmenler ve halkevlerinde kurulan “Müzecilik Kolları” önemli rol oynamışlardır.

1944 yılında faaliyette olan 405 Halkevinden 90’ında Tarih ve Müze Kolu bulunduğu bilgisini veren Atasoy (1983:1466), bu kollarda görev yapanların tarih, sanat eseri ve müze zevkinin yaratılması için güç birliği yaptıklarını, halkı

aydınlatmak için kılavuz kitaplar hazırladıklarını vurgulamıştır. Atasoy'un söylediklerine ilave edilmesi gereken bir husus da, Arık'ın 1947 yılında CHP Halkevleri Yayınlarından çıkan "Halkevlerinde Müze Tarih ve Folklor Çalışmaları Klavuzu" eseridir.

Türk müzeciliği 1960'lara kadar ağır aksak da olsa yürümüştür. Ekonomik imkânların yetersizliğinden ilk başlarda eski cami, kilise ve medreseler müzeye çevrilmiştir. 1960'lardan bugüne kadar olan zamanı kapsayan dördüncü dönemde ise yeni müze binalarının yapımı hızlanır. 1956'da 33 müze ve 7 müze deposu varken; 1963'te 58 müze ve 12 müze deposu bulunmaktadır. Bugün ülkemizde Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Savuma Bakanlığı, Milli Saraylar, Vakıflar Genel Müdürlüğü başta olmak üzere kamu kurum ve kuruluşlarına bağlı müzeler ve bazı kuruluşlara bağlı özel müzelerle beraber 200 kadar müze faaliyet göstermektedir.

1.5.3. Remzi Oğuz Arık'ın Türkiye'de Arkeoloji Bilimine Katkısı

Yukarıda değindiğimiz gibi, Arık'ın Türkiye'ye dönmesindeki öncelikli amacı, yabancılar tarafından icra edilen çalışmaları bir an önce üstlenmek isteğidir. Türkiye'nin önemli bir eksikliğini hissettiği ve yeni kurulan Cumhuriyetin kendini inşa sürecinde dayandığı bilim alanlarından birisi de arkeolojidir. Yabancı uzmanlarla yürütülen bu faaliyetlerde Türkiye'den isimlerin de yer alması ve zamanla kazılarda aktif olarak görev üstlenmeleri ve idareyi de ele almaları Remzi Oğuz'la beraber söz konusu olmuştur.

Arık'ın arkeoloji faaliyetlerini öğrencisi ve yakınında yer almış bir isim olan Haluk Karamağaralı (1954:32-3) sırasıyla şöyle açıklamaktadır:

"Arık, ilk olarak, 1931'de Yalova'daki Bizans anıtını meydana çıkarmakla işe başlamış; 1932'de Alishar'daki Amerikalılar hafriyatına komiser olarak katılmış; 1933'de Karalar (Ankara'nın 63 km. kuzeyinde) hafriyatını yaparak Galatların yeri bulunamayan beldesini, kral mezarlarını ve II. Deiotaros'un Kitabesini ilim alemine vermiştir. 1934'de Gölüdağ'da (Niğde'nin 60 km. kuzeyinde) kazılarıyla bir Hitit şehrini meydana çıkarmıştır 1935-1936'da Turuva'da (Çanakkale) Amerikalıların hafriyatına komiser olarak katılmıştır. 1935'de bütün arkeoloji aleminin en önemli ve heyecanlı keşfiyle biten Alacahöyük (Çorum) kazılarını idare etmiştir. 1937'de

Ankara Kalesi'nin sondajlarını, Çankırıkapı kazılarını yaparak şehrin tarihini aydınlatmış; Karaoğlan'da (Ankara'nın 29 km. güneyinde) yaptığı sondajla yeni bir Hitit beldesini meydana çıkarmış, buradaki 1941 yılına kadar olan çalışmalarını hem Kopenhag'ta hem Türk Tarih Kurumu Kongresinde, hem Oxford'da ilim alemine tanıtmıştır. 1939'da Hacılar'da (Ankara'nın güneyi Mugan Gölü yanı), yaptığı kazılar, 1940'da Ankara-Konya arasında, Tuz Gölü istepinde ve Konya ile çevresinde yaptığı araştırmalarla bu bölgenin asıl tarihini ortaya koymuş; Konya'da Alaeddin Tepesindeki kazısı Konya şehrini hurafelerden çekip tarihin aydınlığına mal etmiştir. 1941'de Bitik'te (Ankara'nın 42 km kuzeyinde) yaptığı kazılar, ta Düzce'ye kadar süren araştırmalar, bu bölgeyi tanımamıza yaramıştır. Aynı yıl, Ankara-Niğde-Ulukışla-Adana-Hatay yolunu karadan incelemiş; Amik ovasını baştanbaşa taramış, İskenderun yanındaki Karaağaç'ı meydana çıkarıp eski Mykan Beldesi Myriandros'un bulunmasına imkân vermiştir.”

Remzi Oğuz katıldığı kazılara dair çalışmaların yanında Türkiye’de hayata geçirilen arkeoloji faaliyetlerini içeren kapsamlı yayınlar da yapmıştır. 1933 yılında **Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi**’nde, “**Anadolu Arkeologya Tarihinde Alishar Hafriyatı**” ve “**Karalar Hafriyatı**” adlı makaleleri yayımlanmıştır. 1934’te **Ülkü Dergisi**’nde “**Tarih Arkeoloji Müzeler Turizm**” başlıklı makalesini, “**1935 Yılında Türkiye’de Arkeoloji İşleri**” kitabı takip etmiştir. **La Turquie Kemalist ve Belleten** dergileri başta olmak üzere çeşitli mecmualarda hem Göllüdağ, Alacahöyük, Karaoğlan kazılarına yönelik yayınlar yapmış, hem de bu çalışmalarını uluslararası bilim çevrelerinde tanıtmak için Fransızca metinler hazırlamıştır. Onun Alacahöyük üzerine olan çalışması arkeoloji alanında örnek gösterilen yayınların başında gelmektedir.

Arık üstelik bir yandan bunları yaparken, oğlu Oluş Arık’ın bahsettiğine göre bir yandan da akraba, tanıdık olsun olmasın kendisine gelen yardım taleplerine çözüm aramaktadır. Mustafa Kemal 2. Türk Tarih Kongresi’ni²² toplayacaktır ve Alacahöyük Hafriyatı bu kongre için büyük önem taşımaktadır. Mustafa Kemal bu kazının sonuçlarını kitap olarak yayımlamak istemektedir. Bu işlerin yetişmesi için

²² Oluş Arık her ne kadar 1. Türk Tarih Kongresi olarak bahsetse de, 1. Türk Tarih Kongresi 2-11 Temmuz 1932 tarihlerinde, 2. Türk Tarih Kongresi ise 20-25 Eylül 1937 tarihlerinde toplanmıştır. Alacahöyük kazılarının da 1935 yılında başladığı göz önüne alındığında Oluş Bey yanlış hatırlamış veya Rıdvan Çongur bir tarih hatası yapmış görünmektedir.

de Arık, başka işlerle ilgilenmesinin önüne geçmek adına, o dönemde Dolmabahçe Sarayı'nda zorunlu misafirliğe tabi tutulmuştur (Çongur, 2001:61).

Remzi Oğuz Arık, sadece kazılar yapmakla kalmamış, bunlara dair hem ulusal hem de uluslararası ölçekte yayınlar yapmıştır. Uluslararası kongrelerde bu faaliyetlerini anlatma ve Türkiye'yi tanıtmaya imkânı bulmuştur. O alanını dünya ölçeğinde takip eden ve aynı zamanda tanınan bir isimdir. Ulusal faaliyetlerine yer verdiğimiz Arık'ın uluslararası alandaki faaliyetlerini, Karamağaralı (1954:33-4) şöyle ifade etmektedir:

“... 1936'da Oslo'daki Beynelmilel Arkeoloji Kongresi'nde, bir ilim adamının çok seyrek göreceği bir zafer, bir şöhret kazanmış; 1938'de Kahire'de Milletlerarası Kazılar ve Sanat Tarihi Konferansı'nda hem Türkiye'yi temsil etmiş hem Cemiyet-i Akvam'ın delegesi olmuştur. 1938'de Kopenhag'taki Beynelmilel Arkeoloji Kongresi'nde Türkiye'yi temsil etmiş; son keşiflerinin tebliğini yapmıştır. 1939'da İkinci Dünya Harbinin başında Paris'e Maarif Vekilliği tarafından yollanmış, Sorbon'da (Centre d'Etudes Turques) da iki konferans vererek büyük bir başarı kazanmıştır.... 1946'da Oxford'daki Beynelmilel Arkeoloji Kongresi'nde Türkiye'yi temsil etmiş ve Daimi Heyet Azalığı'na seçilmiştir. 1947'de Atina'daki Arkeoloji toplantısında Türk müzeciliğini temsil etmiştir.”

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Remzi Oğuz Arık, 1942 yılında DTCF'den Hasan Ali Yücel ve Şevket Aziz Kansu ile anlaşmazlığa düşerek ayrılmış, 1943-1945 yılları arasında Ankara Arkeoloji ve Etnografya Müzelerini yönetmiştir. 1945'ten itibaren de 1949'da Ankara İlahiyat ile akademiye dönene dek yalnızca Etnografya Müzesi müdürlüğünü sürdürmüştür. Bu alanda daha önce de çalışmaları olan Arık, yasal düzenlemelerin yapılmasına da ön ayak olmuş, **Halkevlerinde Müze Tarih ve Folklor Çalışmaları** (1947) adlı bir kitap da kaleme almıştır. 1947'de yayımladığı bu eserin girişinde müzelerin önemini vurgulamaktadır:

“Az zamanda bir sıra devrim yapmış bir partinin büyük bir kültür ocağı olan halkevleri, müze ve tarih koluna gerçekten önem vermek zorundadır. Yapılan devrimlerin amacında milleti yıkmak değil tazelemek bulunduğunu müze ve tarih kolundan daha iyi gösterecek organ yoktur. Tagore'nin insanlığa o kadar güzel hatırlattığı “yurt ve dünya gerçeği”ni birbirini yiyen iki zıt alem olmaktan çıkaran

anlayış kendisine müzeden daha iyi bir mabet bulamaz. Birleşip sevişmesi bazen imkansız görünen insanlığın vicdanını yumuşatan, zıt kütlelerin aydınlarını çekinmeden içine çağırıp aynı sevgi çevresinde toplayabildiği bu modern tapınak, müzedir. Halbuki müze, bugünün ideal topluluğuna, yani millete temel olan yurt gerçeğini de –dünü ve bugünü ile– aksettiren tek modern kuruldur.” (Arık, 1947:5)

Arkeoloji alanının önde gelen isimlerinden Mehmet Özdoğan, Cumhuriyetle beraber arkeolojinin kazandığı yeni boyuta vurgu yapmaktadır. Ulus kimliği oluşturmak ve bunu tanımlı bir geçmişe bağlamak isteyen Cumhuriyet, tarihsel kimliğini Orta Asya’ya dayamaktan ziyade doğrudan Anadolu üzerinden kendini inşa etme arayışına yönelmiştir. Anadolu’da hüküm süren en eski topluluklardan Hititler ve Yakınoğu’nun tarihsel dönemde ilk büyük uygarlığı olan Sümerlerin Orta Asya’dan göç eden Türkler olduğu iddia edilmiştir. Dünyadaki yükselen seçkin tarihi kimlik arayışıyla ilgili olarak ve dönemin koşullarında değerlendirilmesi gereken bu görüşler, Türk kimliği ile Anadolu arasında bir bağlantı kurma arayışını tetiklemiş ve arkeolojiye ayrıcalıklı bir konum kazandırmıştır (Özdoğan, 2006:57-60).

Mustafa Kemal’in arkeoloji ve müzecilik alanında isimlerin yetişmesi için çaba göstermesi, Arık’tan sonra Ekrem Akurgal’ın bu alanda eğitim için yurt dışına gönderilmesi, ardından ortaya konan Türk Tarih Tezi doğrudan Cumhuriyetin Batı karşısında bir konum arayışından kaynaklanmaktadır. Toprak’ın (2012:204) belirttiği üzere Türk Tarih Tezi Batıyla ilgili düş kırıklığının kültürel sonucudur. Toprak’a göre bu tez, Batı tarafından yağmacı ve uygarlıktan yoksun olarak görülen Osmanlı’nın ve onu oluşturan toplulukların, Anadolu’dan dışlanması gereken bir topluluk olarak ele alındığı Batılı emperyal görüşe bir cevap niteliğindedir. “Türk Tarih Tezi Ankara’nın Anadolu’ya tutunma, bu topraklarda yaşayan insanların geçmişine gönderme yaparak uygar kimliğini kanıtlama ve çağdaşlığa açılım özlemini” dile getirmektedir.

Remzi Oğuz Arık da daha önceki satırlarda yer verdiğimiz gibi Türk Tarih Kurumu üyesidir ve 1937 yılında 2. Türk Tarih Kongresi’nde **“Proto-Etilere Dair”** ve 1943 yılında 3. Türk Tarih Kongresi’nde **“Karaoğlan Höyüğü Bakır Çağı Mimarlığındaki Özellikler”** ve **“Anadolu’da Yeni Yerleşme Yerleri”** başlıklı bildiriler sunmuştur. Tüm bunlarla beraber Arık’ın Türk Tarih Tezinin ateşli bir

savunucusu olduğunu iddia edemeyiz. Arık, aynı zamanda o günlerin tarihçilerinin çoğunun tipik bir özelliği olan Osmanlı'yı dışlama eğiliminde de olmamıştır:

“Çok iyi bir enstitü müdürü tanırım ki kötü, aşağılık şeyleri ifade için ‘Osmanlı’ kelimesini kullanmayı adet edinmiştir. Dünya kurulalıdanberi gelip geçenleri Türk saymak modadır. Bunu ispata çalışmak ilimdir; amma tarihimizin kurucularını hakaretlere boğmak yeniliktir, hatta vatanseverliktir. Galiba bunun içindir ki Antakya gibi bir beldemizin kenarında kurduğumuz yüzlerce yıllık ‘Demir Köprü’yü, Arapça’nın ‘Cisri Hadit’ yapmasına kızınca onu ‘Hitit Köprüsü’ yapar, fakat buralarda ne kadar sanat abidemiz varsa hepsini söker atarız.” (Arık, 1956:22).

Ulusal ve uluslararası faaliyetlerine yer verdiğimiz Remzi Oğuz Arık, Cumhuriyetin ulus devlet inşasında önem verdiği arkeolojinin Türkiye’deki önemli temsilcilerindendir. Arık’ın uluslararası alanda da tanınan ve takip edilen bir isim olmasına dair, Türkiye’de arkeolojinin önde gelen isimlerinden Prof. Dr. Ekrem Akurgal’ın (1987:294) Remzi Oğuz Arık için Ankara Üniversitesince tertip edilen anma toplantısında söyledikleri önemli bir işarettir:

“Sene 1937, ben Berlin’de tahsil ediyorum. Orada hocaların adetidir, ayda bir kere veya iki ayda bir kere talebelerini çağırırlar. Bu hocalardan biri bir gün bizi de çağırdı. Beraber yemek yedik, yemekten sonra, ‘Size bir kitap göstereceğim,’ dedi ve çıkardı. Remzi Oğuz’un 1935 yılına ait Alacahöyük hafriyatının cildini... Kalın, güzel... baskısı, her şeyi güzel bir cilt. ‘İşte, dedi, örnek bir kitap! Bu çalışmayı bir Türk profesörü Remzi Oğuz Arık yapmıştır. Biz de, nihayet bu kadarını yapabiliriz’ dedi. Biz orada birkaç talebeydik ve sene 1937. Bizde arkeoloji daha başlangıç çizgisinde. Bu itibarla ben çok etkilendim, hayatım boyunca hayranı oldum.”

O toplantıda konuşma yapan isimler arasında Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal’dan başka, alanında önemli konumlarda bulunan Prof. Sedat Alp²³, Prof. Dr. Tahsin Özgüç ve Müzeci Raci Temizer öne çıkan diğer isimlerdir.

Arık’ın eserlerine bakıldığında yukarıdakilere ek olarak arkeoloji alanında ciddi faaliyetler içerisinde olduğunu, hem kazılar hem de ulusal ve uluslararası alanda olmak üzere yayınlar yaptığı görülmektedir. 1944 yılında **“1942’de Türk Tarih**

²³ Ekrem Akurgal arkeoloji alanında, Sedat Alp ise Hititoloji alanında Türkiye’de ve dünyada alanında önemli isimlerdir. Bu iki isme dair kısa ve öz portre çalışmaları için İlber Ortaylı’nın (2017) “Defterimden Portreler” adlı eserine bakılabilir.

Kurumu Adına Yapılan Bitik Kazısı ve Hatay Tetkikleri Hakkında Kısa Rapor” Türk Tarih Kurumu Yayınları arasından çıkmıştır. 1950’de Milli Eğitim Bakanlığı yayınları arasından **“L’Organization des musees en Turquie”** ve **“Les Fouilles en Turquie”** kitaplarını, yine bakanlık Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayınlarından çıkan **“Trova Kılavuzu”** başlıklı çalışması takip etmiştir. 1940 öncesi aktif kazı ve yayın hayatı göz önüne alındığında 1940’lardan itibaren ise, bu faaliyetlerden tamamıyla kopmadan, fakat çoğunlukla fikrî yazılara yöneldiği görülmektedir.

Özgüç (1987:287-291), Arık’ın hayatının bir bölümünü oluşturduğunu düşündüğü üç uğraşısı; arkeologluğu, hafirliği [kazıcılığı] ve müzeciliği üzerinde durur. Özgüç’e göre, arkeoloji ve sanat tarihini, kültür terbiyesinde önemli bir unsur sayan Arık, bu fikir işini çevresine yaymak ve ülkeye mal etmek uğraşındadır. Arık’a göre sanatın, arkeolojinin laboratuvarı bir taraftan müzeler, diğer taraftan hafriyattır. Arık, 1939’a kadar Ankara Üniversitesi DTCTF’de Önasya Arkeolojisi alanının yanında Klasik Arkeoloji alanının da kurulmasını sağlamıştır. Sanat tarihi kürsüsü kurma isteğini ise, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde hayata geçirmiştir. Böylece Türkiye’deki ilk sanat tarihi kürsüsünü kuran isim de Remzi Oğuz Arık olmuştur.

Özgüç’e (1987:289-90) göre, Arık 1930’larda iki büyük imkâna sahip olmuştur. Anadolu’da Truva-Hisarlık’ta ve Alişar’da yürütülen metotlu kazılar bulunmaktadır. Arık, her ikisinde de devlet temsilcisi olarak görev almış, yetişkin bir bilim adamı olarak, alanında usta isimlerle çalışma fırsatı bulmuştur. Bu kazılar hakkındaki yayınları da değerini korumaktadır. Arık’ın yapmaya çalıştığı kazılarla amacı bu toprakların ev sahipliği yaptığı uygarlıkları zaman farkı gözetmeksizin ortaya çıkarmaktır. Yukarıda sözünü ettiğimiz kazılar bunun başlangıcıdır ve Arık aslında yoğun bir siyasi mesai ve uğraş içinde dahi bu ilgisini sürdürmüştür.²⁴

Arık, bugün adı çok anılmasa da arkeolojide Türkiye’de birçok alanda ilkleri hayata geçiren isimdir. Bu alanda Türkiye’nin yetiştirdiği en önemli isim(lerden) Ord. Prof.

²⁴ Özgüç’ün aktardığına göre, Arık’ın evrakları arasında eski harflerle yazılmış bulunan bir vesikada, Arık yaptığı kazılara ait bütün hazırlık, plan ve fotoğrafların Tahsin Özgüç’e verilmesini istemiştir. Özgüç de, Arık’ın eşi Türkan Hanımın doğruladığı bu vasiyete istinaden, 1956 yılında Türk Tarih Kurumu yayınları arasında Ankara-Konya, Eskişehir-Yazılıkaya gezilerini, sonrasında da Bitik kazılarına ilişkin çalışmalarını yayına dönüştürmüştür.

Dr. Ekrem Akurgal'a (1987:293-95) göre, Remzi Oğuz Arık'tan önce Osman Hamdi, Halil Ethem ve değerli hafir Hamit Zübeyr Koşay gibi arkeolojiyle ilgili isimler varsa da, Arık ilk arkeoloji tahsil eden isimdir. Anadolu'da ilk tabaka, ilk sistematik hafriyatı olan Alişar hafriyatında ve dünyadaki en dakik, en başarılı hafriyatlardan Trova hafriyatında görev üstlenmiştir. Hamit Zübeyr Koşay'la beraber yürüttüğü Alacahöyük Hafriyatı ise halen aşılabilmiş değildir. Akurgal, meslek adamı ve arkeolog olarak da Arık'ın "İlk Hoca" olduğunu vurgulamaktadır. Arif Müfit Mansel ile Avrupa'dan aynı dönemlerde dönmelerine karşın, Mansel'in ilk çalışmaları tarih üstünedir ve İstanbul'da Arkeoloji Enstitüsünün kuruluşu 1943'tür. Remzi Oğuz Arık ise Ankara'da 1940'lı yılların başında klasik arkeoloji ile bunu gerçekleştirmiştir. Yine ilk dönem arkeoloji ile ilgilenenlerin de yayın yapmalarına rağmen, bu ilk dönem yayınlar bir yabancı yazarla beraber kaleme alınmıştır. Arık ise yine bu alanda tek başına kitap yayımlayan ilk isimdir.

Güven Arsebük (1983:72) çağdaş ülke arkeolojisi için temel sayılabilecek kazıların gerçekleştiği Cumhuriyet döneminde, ulusal arkeolojiye katkı sağlayan isimler arasında Şevket Aziz Kansu, Hamit Zübeyr Koşay, Kılıç Kökten ve Arif Müfit Mansel'e yer vermekte Remzi Oğuz Arık ismini ise zikretmemektedir. Mehmet Özdoğan (2006) da Osman Hamdi Bey'in önemini defaatle vurgulamakta, Ethem Bey, Aziz Ogan, Arif Müfid Mansel gibi isimlere yer vermekte, hatta Alacahöyük'ün önemini belirtmekte fakat Arık'ın bu alana ilişkin önemini neredeyse hiç ele almamaktadır.

Türkiye'de arkeoloji tarihine dair bir çalışmadan aldığımız, 1930-1940 yılları arasındaki çalışmaları gösteren tablodan anlaşılacağı üzere bu dönemde Arık, Türkiye'de gerçekleştirilen hemen hemen her çalışmanın içerisinde yer almıştır.

No	KAZI ADI	KAZI YERİ	KAZI BAŞKANI	KAZI TARİHİ
1	Ahlatlıbel	Ankara	H.Z.Koşay-R. O.Arık	1934
2	Alacahöyük	Çorum/Alaca	H.Z.Koşay-R. O.Arık	1935
3	Çankırıkapı	Ankara	R.O. Arık-H.Z. Koşay	1937
4	Etiyokuşu	Ankara	Ş.AzizKansu	1937
5	Göllüdag	Niğde/Göllüdağ	R.O. Arık	1934
6	Karaoğlan	Ankara	R.O. Arık	1938
7	Karalar	Ankara	R.O. Arık	1933
8	Pazarlı	Çorum	H.Z.Koşay-R. O.Arık	1937

Tablo1.1:1930-1940OrtaAnadoluBölgesiTürkkazıları(Sevin,2003:293vd.)

Sonuç olarak, Arık hem eğitimini aldığı arkeoloji ve sanat tarihinde sahada çalışmalar yürütmüş, hem de Türk üniversite sisteminde bu alanlarda kurucu ve öncü roller üstlenmiştir. Arık arkeoloji alanında bu denli önemli olmasına rağmen bu alanda yapılan çalışmalarda ona yeteri kadar yer verilmemiş ve sonraki dönemlerde onun çalışmaları adeta görmezden gelinmiştir. Hakkında yapılan çalışmalarda Türk biliminde üstlendiği bu rol, onun milliyetçiliği ve köy yaklaşımından önce üzerinde durulmayı hak etmektedir.

1.6. Remzi Oğuz Arık'ın Eserleri

Arık uzmanlık alanı olan arkeoloji ve sanat tarihi üzerine kitap ve makale düzeyinde, özellikle 1930-1940 arası dönemde geniş bir yayın faaliyetinde bulunmuştur. 1940 itibariyle ise arkeoloji ile ilgili yazıları devam etmekle beraber, yazdıklarının çoğunluğu fikrî yazılardan oluşmaktadır. 1940 sonrası daha çok fikrî bir arayışa yöneldiğini ve çeşitli mecmualarda yazdığını, hatta “**Millet**”²⁵ mecmuası örneğinde göreceğimiz gibi doğrudan kendisinin dergi çıkardığını, bu dergiden önce de “**Dönüm**”²⁶ ve “**Çığır**”²⁷ gibi dergilerde aktif olarak yayın faaliyetlerini sürdürdüğü görülmektedir. Arık'ın bu dergilerden başka, **Bizim Türkiye**, **Mefkûre**, **Şadırvan**, **Özleyiş**, **Türk Sözü**, **İleri Yurt** gibi dergilerde de yazılarına rastlamak mümkündür.

²⁵ Remzi Oğuz Arık'ın genel yayın müdürlüğünü yaptığı **Millet Dergisi**, Mayıs 1942-Nisan 1944 arasında 24 sayı çıkmıştır. Yazar kadrosunda akademisyen, bürokrat, edebiyatçı ve gençlerden oluşan birçok isim bulunmaktadır. Dergide fikri yazılarla beraber şiirler, öyküler, folklor araştırmaları da yer almaktadır. Derginin yazarları arasında Remzi Oğuz Arık, Hüseyin Avni Göktürk, Şevket Raşit Hatipoğlu, Sadi Irmak, Mehmet Kaplan, Osman Atilla, Nihat Erim, Samet Ağaoğlu, Cahit Okur, İbrahim Kafesoğlu, Behçet Kemal Çağlar başta olmak üzere birçok isim yazı kaleme almıştır (Çınar, 2013:153-4). Dönemin milliyetçi-muhafazakâr entelektüellerinin yazıları bulunan derginin yazarları arasında Aziz Nesin adını da zikretmek gerekecektir. Aziz Nesin çeşitli röportajlarında ilk öykülerinin sağcı bir isim olarak nitelediği Remzi Oğuz Arık'ın Millet Dergisi'nde yayımlandığını ifade etmiştir.

²⁶ Dönüm Dergisi Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde görev yapan bilim adamlarının katkılarıyla 1932'de çıkmaya başlamış, Ağustos 1936'dan sonra üç yıllık aranın ardından Kasım 1939 ve Ekim 1940 arasında toplam 56 sayı çıkmıştır. Genel yayın müdürlüğünü Şevket Raşit Hatipoğlu'nun yaptığı derginin ismi iki anlama gelmektedir. Hem Anadolu tarımında kullanılan bir alan ölçüsünü karşılamakta hem de bir hareket, yön değiştirme vurgusunu dile getirmektedir. Derginin yazarları arasında Dr. Sait Tahsin Tekeli, Remzi Oğuz Arık, Dr. Ali Kemal Yiğitoğlu, Hadi Sözen, Necati Ziya sayılabilir (Çınar, 2013:121-5).

²⁷ Çığır Dergisi, Hıfzı Oğuz Bekata'nın öncülüğünde Ocak 1933-Aralık 1948 arasında bir gençlik dergisi olarak 193 sayı çıkmıştır. Yazarları arasında Hıfzı Oğuz Bekata, Remzi Oğuz Arık, Samet Ağaoğlu, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Ahmet Kutsi Tecer, Kerim Yund, Reşat Şemsettin Sirer, Sedat Çumralı sayılabilir (Çınar, 2013:200-1).

Arık'ın, arkeoloji dışında fikrî yazılarının bir kısmı sağlığında, 1943 yılında **“Köy Kadını”**²⁸ ve 1947 yılında **“İdeal ve İdeoloji”**²⁹ başlıklarıyla bu iki eserde toplanmıştır. Köy Kadını kitabında bu makalesine ek olarak, Türkiye'nin güzelliklerini tanımaya yönelik memleketten çeşitli izlenimlerini paylaştığı Memleket Parçaları bölümü bulunmaktadır. Hadiseler Karşısında ve Yazılanlar Karşısında bölümlerinde ise hem 23 Nisan gibi önemli günlerle ilgili yazdığı yazılar hem de Millet Dergisi'nde yayımladığı çeşitli kitap değerlendirmeleri karşımıza çıkmaktadır. Kitabın sonuna eklediği Hatıralar bölümünde ise öğrencilik yıllarına ve köye ilişkin anılarını bulmak mümkündür. Ayrıca, bu eserine aldığı yazılarda Millet Dergisi'nde yazdıklarına ek olarak Paris yıllarında yazdığı ve yayımlanıp yayımlanmadığını bil(e)mediğimiz bazı yazıları ve Adana'da çıkmakta olan Türk Sözü mecmuasında 1930'ların başında çıkan yazılarının yer aldığı görülmektedir.

İdeal ve İdeoloji metni daha önce yazmış olduğu özellikle Millet Dergisi'ndeki fikrî yazılarını belirli bir tema etrafında toplamaya çalıştığı kitaptır. Bu makalelerin dergi metinlerinden kitap haline gelirken kısmi değişikliklere uğradığı görülmektedir.³⁰ Öte yandan bu metinlerin bu şekilde birleştirilmesi Arık'ın fikirlerini bütünlüklü olarak ele almaya yardımcı olsa da, metinlerin arasındaki yer yer kopukluklar onu anlamayı ve düşüncelerini genel bir çerçevede değerlendirmeyi güçleştirmektedir. Bu eserler Arık'ın temel fikirlerini ve Türkiye'nin temel meseleleri olarak gördüğünü düşündüğümüz milliyetçilik ve köy konularındaki düşüncelerini anlamada -özellikle İdeal ve İdeoloji- yardımcı olmaktadır.

Arık'ın ölümünden sonra, arkadaşları ve dostları onun anısını yaşatmak için “Remzi Oğuz Arık'ın Eserlerini Yayma ve Anıtını Yaptırma Derneği”ni kurmuşlardır. Bu dernek de Arık'ın Dönüm, Çığır, Millet gibi mecmualarda yayımlanan yazılarından bir kısmını **“Coğrafyadan Vatana”**³¹ ismiyle, Ankara Radyosundaki konuşmalarını

²⁸ Remzi Oğuz Arık, **Köy Kadını**, Millet Mecmuası Neşriyatı, Ankara 1943.

²⁹ Remzi Oğuz Arık, **İdeal ve İdeoloji**, Kutulmuş Basımevi, İstanbul 1947.

³⁰ Bu değişikliklere Dergâh Yayınları'na 2017 yılında yayımlanan kitaplarda dipnotlarda yer verilmektedir.

³¹ Remzi Oğuz Arık, **Coğrafyadan Vatana**, Remzi Oğuz Arık'ın Eserlerini Yayma ve Anıtını Yaptırma Derneği Yayınları-1, Ankara, 1956.

da “**Türk İnkılabı ve Milliyetçiliğimiz**”³² adı altında kitaplaştırmışlardır. Coğrafyadan Vatana adlı eser daha önce yayımlanan makalelerinden oluşmaktadır. Bu eserde onun coğrafyanın vatanlaşması süreci ve vatan kavramını ele alışına ek olarak milliyetçiliğin bugününe dair yazıları yer almaktadır. 1947’de yayımlanan İdeal ve İdeoloji adlı eseri de bir makale hariç bu kitapta yer almaktadır. Remzi Oğuz Arık, Demokrat Parti milletvekili olarak 1951 yılında radyoda milliyetçilik üzerine bir dizi konuşma yapmaya başlamıştır. Bu konuşmalarda Osmanlı’dan cumhuriyete milliyetçiliğin geçirdiği değişimi ve milliyetçiliğin tarihsel süreçte üçe ayırdığı aşamalarının genel özelliklerini dinleyicilerle paylaşmıştır. Türk inkılabı ve milliyetçilik anlayışına ilişkin geliştirdiği bu konuşmalar dizisi sekizinci konuşmanın ardından devam ettiril(e)memiş, yarım kalmıştır. Onun milliyetçilik anlayışına ilişkin bölümde yer vereceğimiz bu konuşma metinleri, daha önce yazdığı eserlerden geniş alıntılar içermekte ve bir nebze onun “Bizim Milliyetçiliğimiz” ve “Milliyetçiliğimizin Merhaleleri” gibi metnlerinin tekrarı gibi görünmektedir. Öte yandan ise önceki metinlerine nazaran ciddi değişiklikler içermemesine rağmen düşüncelerini en son ele aldığı metinler olması sebebiyle onun milliyetçilik anlayışını en sade ve güncel biçimiyle bu eserde bulmak mümkündür.

Arık’ın eserleri daha sonra Hareket Yayınlarınca ve devamı olan Dergâh Yayınlarınca da toplu olarak neşredilmiştir. Ayrıca yine bu eserlerin, Kültür Bakanlığınca ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından da 1000 Temel Eser arasında yayımlandığı görülmektedir. Bu yayınların önsözlerini kaleme alan Prof. Dr. Mehmet Kaplan ve Prof. Dr. Mümtaz Turhan isimlerini de tekrar zikretmek yerinde olacaktır.

Son olarak, Hareket ve Dergâh Yayınlarınca eserlerin yayımlanması sürecinde büyük emeği olan Ezel Erverdi, 2000 yılında Ziya Bakırcıoğlu’nun kitabının başında Arık’ın eserlerini tekrardan neşretmek istediklerini belirtmekteydi. Bu istek bu çalışma hazırlanırken 2017 yılının son aylarında hayata geçmiş ve Arık’ın eserlerinin büyük bölümü üç ayrı kitap halinde yayımlanmıştır. Fikrî yazıları “**Coğrafyadan**

³² Remzi Oğuz Arık, **Türk İnkılabı ve Milliyetçiliğimiz**, Remzi Oğuz Arık’ın Eserlerini Yayma ve Anıtını Yaptırma Derneği Yayınları-2, Ankara 1958.

Vatana³³, siyasi konuşmaları ve Türkiye Köylü Partisi bağlamında kaleme aldığı yazıları ve partinin programı **“Siyasi Yazılar, Konuşmalar ve Türkiye Köylü Partisi”**³⁴, son olarak arkeoloji ve sanatla ilgili yazıları da **“Türk Sanatı ve Arkeolojisi”**³⁵ adıyla kitaplaştırılmıştır.

Arık’ın eserlerinin listesinin de birkaç kez hazırlandığı görülmektedir. Remzi Oğuz Arık’ın eserleri hakkında ilk bibliyografya, ölümü üzerine Milliyetçiler Derneği tarafından merhum için 13 Nisan 1954’te düzenlenen toplantıdaki konuşma metinlerini içeren kitapçıkta yer almaktadır. Kim tarafından hazırlandığı belirtilmeyen, başlangıcında kısa bir sürede hazırlandığı ifade edilen bu bibliyografyada, kitap halinde çıkmış eserleri ve başlıca mecmualarda neşredilen makaleleri yer almaktadır (TMD, 1954: 32-37).

Arık’ın eserleri üzerine yayımlanan bir diğer bibliyografya ise Haluk Karamağaralı tarafından hazırlanmış ve **İlahiyat Fakültesi Dergisinde** yine 1954 yılında yayımlanmıştır.³⁶ Prof. Dr. Necmettin Sefercioğlu ise eksik olduğunu belirttiği Karamağaralı’nın çalışmasının üzerine, Arık’ın eserlerinin çıkması muhtemel olduğu dergileri tarayarak ve bibliyografya tekniği açısından daha uygun gördüğü yeni bir liste hazırlamıştır. Bu listeye Remzi Oğuz Arık hakkında yazılanların listesini de eklemiştir. Bu çalışma ilk olarak 1987’de, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınlarından çıkan **Remzi Oğuz Arık Armağanı** kitabı içerisinde neşredilmiştir. Ardından aynı çalışma küçük eklemelerle 1989 yılında, Arık’ın 90. doğum yıldönümünde Kültür Bakanlığınca müstakil bir kitapçık olarak yayınlanmıştır. Remzi Oğuz Arık üzerine çalışmaları olan H. Rıdvan Çongur’un kaleme aldığı, **Profesör Remzi Oğuz Arık** adlı eser 2001 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. Bu çalışmada da Remzi Oğuz Arık Bibliyografyası yer almaktadır. Bu bibliyografya, Prof. Dr. Necmeddin Sefercioğlu tarafından hazırlanmıştır. Sefercioğlu, 1989 yılında hazırladığı çalışmaya bazı ekleme ve

³³ Remzi Oğuz Arık, **Coğrafyadan Vatana**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017.

³⁴ Remzi Oğuz Arık, **Siyasi Yazılar, Konuşmalar ve Türkiye Köylü Partisi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017.

³⁵ Remzi Oğuz Arık, **Türk Sanatı ve Arkeolojisi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017.

³⁶ Arık’ın eserleri üzerine bibliyografya hazırlayan bir diğer isim olan Prof. Dr. Necmeddin Sefercioğlu’nun ilk kapsamlı bibliyografya diye nitelendirdiği bu çalışmanın sahibi olan Haluk Karamağaralı’nın, bizim bahsettiğimiz ilk bibliyografyayı da hazırlayan kişi olması kuvvetle muhtemeldir.

düzeltilmeler yaptığını ifade etmiş ve Arık'ın yayımlanan ilk eseri üzerine yapılan tartışmalara da cevap vermiştir.³⁷

Bir diğer bibliyografya çalışması ise Ziya Bakırcıoğlu tarafından yapılmıştır.³⁸ Bakırcıoğlu, tez çalışmasında eksik olabileceğini ifade ederek yer verdiği bu bibliyografyanın, 1972 yılında tezini yayımlamak üzere ele aldığı büyük ölçüde tamamlanmış olduğunu ifade etmektedir (Bakırcıoğlu, 2000:140-156).

Remzi Oğuz Arık'ın arkeoloji alanı dışındaki eserleri makale düzeyindedir. Farklı dönemlerde çeşitli baskıları yapılan, içerikleri değişse de benzer isimlerle yayımlanan kitapları ise bu makalelerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Arkeoloji ve sanat tarihi alanındaki çalışmaları ise ciddi bir külliyat oluşturmaktadır. Türk Sanatı ve Arkeolojisi adlı derlemede tüm çalışmaları yer almamakla beraber, bu eser alanında erken cumhuriyet döneminde yapılan çalışmalara dair önemli bir kaynak niteliğindedir.

1.7. Siyasi Faaliyetleri ve Ölümü

1940'lı yıllar Türkiye için zor geçmiştir. 2. Dünya Savaşı sürecince dış politikada izlenen dengeci siyaset, savaşın sonundaki girişim dışarıda tutulursa, Türkiye'nin savaşa girmesinin önüne geçtiyse de, büyük bir ekonomik sarsıntı yaşanmasını önleyememiştir. Savaş sonrasında da Türkiye için çok partili hayata geçiş söz konusu olmuştur. 1945'in sonlarında Milli Kalkınma Partisi'nin kuruluşunu, bir grup Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilinin CHP'den ayrılarak kurduğu Demokrat Parti takip etmiştir.

³⁷ Arık hakkında bir kitap hazırlayan Yrd. Doç. Dr. Emin Sezer, Arık'ın ilk eserini 1929'da verdiğini söyler. Ziya Bakırcıoğlu ise 1933 tarihli bir eserini işaret eder. Sefercioğlu ise Arık'ın ilk eserinin 1918 tarihli "Sancağım" adlı Turancı duygularla yüklü bir manzume olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, Bakırcıoğlu'nun hazırladığı bibliyografyada Sefercioğlu'nun çalışmasıyla karşılaştırma yaptığını belirtmesine rağmen, Bakırcıoğlu'nun çalışmasında yer almayan Arık'a ait eserler bulunmaktadır.

³⁸ Bakırcıoğlu çalışmasında, Sefercioğlu'nun 1989'da yayımlanan metnini incelediğini ifade etmektedir. Sefercioğlu, Arık'ın eserlerini 1. Kitaplar ve risaleler, 2. Ayrı baskılar, 3. İlmî makaleler, 4. Fikrî, edebî ve başka makaleler, 5. Siyasi makaleler ve TBMM konuşmaları olmak üzere beş başlık altında toplamış ve eserleri alfabetik olarak sıralamıştır. Bakırcıoğlu ise herhangi bir ayrıma gitmeden, siyasi makaleler ve TBMM Konuşmalarını sıralamaya dâhil etmeyip, eserleri kronolojik olarak kitap veya makale olduğunu belirterek sıralamayı tercih etmiştir.

Arık, kafasında özellikle içinden çıktığı köyün sorunlarına yönelik tasarılar, üniversite ve eğitime yönelik hedefleri olan bir isimdir. Bunları hayata geçirmek için de siyasete girmeyi tercih etmiştir. Remzi Oğuz Arık'ın siyasete girme sebebini oğlu Oluş Arık Bey şu sözlerle açıklamaktadır:

“Oğlum bu memlekette kurşun kalem almak için bile cumhurbaşkanı olmak lazım” dedi. Bir yığın yapmak istediği şeyin önüne set çekiliyor. Gerek müzecilikte gerek üniversite hayatında falan çok düşünceleri, projeleri vardı. Tabii hepsini birden yapamazsın ama tabii bir yerden başlarsın. Hepsine set çekilirdi.” (Baçaru, 2015:185).

Arık (1958:12) siyaseti “Siyaset... siyaset! Onu ötekinin berikinin ayağına karpuz koymak zannedenler ne kadar aldanıyorlar! Siyaset, bir topluluğun kaderi üstünde durmak, ona müsbet yönler vermek, hizmet etmek, o topluluğun kaderini mesut bir neticeye ulaştırmak endişesi ile harekette bulunmaktır.” şeklinde tanımlamıştır. Arkadaşları tarafından da onun gibi idealist birisinin siyasette olması eleştirilmiş, onun idealizmi ile siyasetin zemininin uyuş(a)madığı vurgulanmıştır.

1946'da CHP listesinden bağımsız aday olmuştur.³⁹ 14 Mayıs 1950 seçimlerinde de Demokrat Parti saflarında siyasete atılmış ve Seyhan⁴⁰ mebusu seçilmiştir. 30 Mayıs 1951 tarihinde Seyhan mebusları Cezmi Türk ve Yusuf Ziya Eker ile birlikte DP'den ayrılmışlardır. Yaklaşık bir yıl sonra, bu üç isim 19 Mayıs 1952 tarihinde Türkiye

³⁹ Mehmet Kaplan (1992:183), Cahit Okur'den bir mektup alır. Cahit mektubunda siyasi konulardan, Hüseyin Avni için propaganda yaptığından ve Demokrat Parti'nin seçimleri kazanması için çalıştığından, Remzi Bey'in Adana'da Halk Partisi adayı olarak görünmesinden duyduğu rahatsızlıktan bahsetmektedir. Aynı kaynaktan yola çıkan Birgül, Arık'ın 1946 seçimlerinde CHP'nin Adana listesinden bağımsız aday olduğunu, seçimi kazanamadığı gibi bu teşebbüsünün Topçu'nun da içinde olduğu yakın çevresince yadırgandığını ifade etmiştir (Birgül, 2013:186). Başka bir yerde denk gelmediğimiz ve daha önce kaleme alınan eserlerde yer almayan bu bilgi, Arık'ın Fransa yıllarında ve sonrasında da ilişkilerini sürdürdüğü, beraber aynı dergide yazdığı Şevket Raşit Hatipoğlu, Reşat Şemsettin Sirer gibi isimlerin CHP milletvekili olduğu göz önüne alındığında doğru olabilir. Ancak seçimler üzerine önemli çalışmaları olan Erol Tuncer (2008:82-4) 1946 seçimlerine dair olan çalışmasında CHP'nin listelerinden bağımsız adayların yer almadığını yazmaktadır. Güçlü isimlerin parti listelerinden bağımsız olarak seçimlere katılabildiği o dönemde M. Fevzi Çakmak, Adnan Adıvar ve Cihad Baban 1946 seçimleri sonucunda Demokrat Parti listelerinden aday gösterilen bağımsızlar olarak milletvekili seçilmişlerdir.

⁴⁰ Seyhan ilinin adı, 25.1.1956 tarih ve 6644 sayılı Kanunla Adana olarak değiştirilmiştir (2.2.1956 tarih ve 9223 sayılı Resmi Gazete). Bazı kaynaklarda Arık'ın Adana milletvekili geçmesinin sebebi, bugün Adana'nın bir ilçesi olan Seyhan'ın o dönemde il olduğunun göz ardı edilmesidir.

Köylü Partisinin kurucuları arasındadır. Remzi Oğuz Arık da ölümüne dek Türkiye Köylü Partisi'nin genel başkanlığını sürdürmüştür.⁴¹

Arık'a dair özgeçmişlerde genellikle yer verilen "1952'de DP'den ayrıldı ve Türkiye Köylü Partisi'ni kurdu" ifadesi hatalıdır. Arık Mayıs 1951'de DP'den üç Adana milletvekili ile ayrılmıştır. Türkiye Köylü Partisi'nin kuruluş çalışmaları yaklaşık bir yıl sürmüş ve ciddi bir program hazırlanmıştır. Parti beyannamesinde açıkça yazdığı üzere parti sınıf siyaseti gütmeye amaçlı kurulmamıştır.

"Türkiye Köylü Partisi, bir sınıf savaşı yapmak ve bundan zümre menfaatları elde etmek gayesiyle kurulmuş siyasî bir birlik değildir. Onun biricik gayesi, Türk milletinin hürriyet ve eşitlik içinde birliğini sağlamaktır. İşte bu gayesi dolayısıyla Türkiye Köylü Partisi, Türk milletinin partisidir. Türk içtimaî bünyesinin temelini teşkil eden köy ve köylü, hiç şüphesiz, bütün sosyal meselelerimizin düğüm noktasıdır. Partimizin adı da bunu ifade etmektedir." (Türkiye Köylü Partisi, 1952:45).

İlerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak ele alacağımız Türkiye Köylü Partisi'nin prensip ve programlarında önemli teklifler bulunmaktadır. Öncelikle yeni bir anayasa yapılmasının gerekliliği, Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, çift meclisli yapıya dönüşün teklifi söz konusudur. Türkiye Köylü Partisi siyasal anlamda her ne kadar bir etkinlik gösteremese de bu son iki öneri 1960 sonrasında hem de yeni bir anayasa ile hayata geçecektir.

Arık, mecliste milletvekili olarak çalışmalarını sürdürürken, bir yandan da parti genel başkanı olarak 1954 seçimleri için faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu parti çalışmalarının birisi için bulunduğu memleketi Adana'dan Ankara'ya dönerken, 1954 yılında 3 Nisan günü uçağının düşmesi sonucu vefat etmiştir.⁴²

⁴¹ Arık milletvekilliği yaptığı 9. dönem boyunca, 38 kez meclis kürsüsünde söz almıştır. Köy Kanunu, Vakıflar Bankası, bütçe görüşmelerinde aldığı söz haklarının yanı sıra "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin İslâm Sanatları tarihi kürsüsüne alınacak Asistan için 1950 ve 1951 yıllarında açılan imtihanında iki defa başarı gösteren namzedin tayin edilmemesi sebebine ve adı geçen Fakültede batı dillerine vâkıf olmıyan profesörlere dair sorusu münasebetiyle" konusu göze çarpmaktadır. Bu asistanlık konusunda adı geçen şahıs ise Haluk Karamağaralı'dır.

⁴² Bu uçak kazası Türkiye sivil havacılık tarihinin ilk uçak kazasıdır. Kazada uçahta bulunan yirmi yolcu ve beş mürettebat hayatını kaybetmiştir. Hayatını kaybedenler arasında Remzi Oğuz Arık'ın yanı sıra, Arık'ın yeğeni Orhan Arık ve Adana'da bir duruşmadan dönen Demokrat Parti milletvekili

Ölümü ardından giriş bölümünde bahsettiğimiz gibi Milliyetçiler Derneğinde anma toplantısı tertip edilmiş, Gurbet Dergisi⁴³ ilk sayısını onun adına çıkarmış, dönemin gazetelerinde ve İstanbul⁴⁴ başta olmak üzere birçok dergide ona dair yazılar yayımlanmıştır. Yazılarda açıkça görüleceği üzere Arık, çevresinde iyi izlenimler bırakmış bir isimdir.

Demokrat Parti’de beraber siyaset yaptığı, sonradan ise siyasi rakibi olduğu, Milli Eğitim Bakanlığı yapmış olan Tevfik İleri (2012:67) kendi eşine yazdığı 9 Nisan 1954 tarihli mektupta Arık’ın ölümü ardından “Remzi Oğuz için çok yandım. Allah’tan rahmet dilerim. Bana ait nesi varsa hepsini helal ettim. Allah karısına çocuklarına acısın. Karısına telgraf çektim. Muhakkak ki memleket için bir kayıptır...” yazmıştır. Siyasette karşı saflarda bulunmalarına ve mecliste yer yer atışmalarına rağmen İleri’nin Arık için bu satırları kaleme almış olması dikkate değerdir.

Özetleyecek olursak, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde dünyaya gelen Remzi Oğuz Arık, Adana’nın bir köyünde doğmuş olmasına rağmen, “tesadüflerin etkisiyle”, Balkan Savaşları yaşanırken oradaydı. 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında İstanbul’daydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında bir öğretmen ve Darülfünun talebesiydi. Genç Cumhuriyetin yurt dışına eğitim için gönderdiği ilk öğrencilerden oldu ve döndüğünde arkeoloji alanında önemli çalışmalara imza attı. Eğitimi aldığı arkeoloji ve sanat tarihi ile ilgili birçok çalışma yayımladı. Bir yandan da dönemin dergilerinde fikrî yazılarını yayımlamayı sürdürdü. Üniversite hocalığı ve müze müdürlüğü de yaptığı işler arasındaydı. Anadoluculuk akımının önemli

Av. Salaman Adato da bulunmaktadır. Bakırcıoğlu’nun (2000:38) aktardığına göre, uçağın infilak sebebi kaza olarak resmi kayıtlarda yer alsa da, basın uzun zaman sabotaj ihtimali üzerinde durmuştur.

⁴³ Derginin ilk sayısında Prof. Dr. Sait Tahsin Tekeli, Ord. Prof. Ethem Menemencioğlu, Prof. Dr. Cezmi Türk, Prof. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Hıfzı Oğuz Bekata, Atsız, Lütfullah Erdem, İ. Hakkı Yılanlıoğlu, Ord. Prof. Şemseddin Günaltay, Hikmet Bayur, Prof. Necati Akder, Şahap Nazmi Coşkunlar, Prof. Hamdi Ragıp Atademir, Prof. Fikret Arık, Prof. Bedi Ziya Egemen, Ali Çankaya Mücellitoğlu, Abdülhadi Toplu, Naşit Kızılay, M. Zeki Sofuoğlu, Oğuz Bülent Nayman, Behçet Kemal Çağlar, Osman Atilla, Ali Uygur, Sadık Çavuş, Erhan Löker, Mahmut Aydın Elbeylioğlu, Haluk Karamağaralı, İ. Hakkı Yılanlıoğlu, Necmeddin Sefercioğlu; ikinci sayısında ise Prof. Suut Kemal Yetkin, Mehmet Turan Yazar ve İzzet Deliçay, Arık’ı konu alan yazılar kaleme almışlardır.

⁴⁴ İstanbul Dergisi’nin Mayıs 1954 tarihli 7. sayısında Mümtaz Turhan, Haluk Karamağaralı, A. Kutsi Tecer, Sait Tekeli, Sedat Cumralı, Cahit Okurer, İbrahim Kafesoğlu, Mehmed Kaplan, Peyami Safa, Nureddin Topçu, H. Kamil Beşe’nin Remzi Oğuz Arık’ın ölümünün ardından kaleme aldıkları yazı veya verdikleri demeçlere yer verilmektedir.

temsilcilerinden biri olarak görülen Arık, bu coğrafyada yaşayan insanları bir arada tutacak “fikir ve his birliği”ni sağlayacak bir düşünce olarak milliyetçiliği savundu. İhmal edilen Anadolu ve özelde nüfusun çoğunluğunun yaşadığı, Türk kültürünün taşıyıcısı olarak gördüğü köy ve köylü onun temel meselesiydi. Bunlara çözüm arayışları için, sadece yazmanın ötesinde harekete geçmesi gerektiği düşüncesiyle siyasete girdi. 1950’de Demokrat Parti’den Seyhan milletvekili oldu. Fakat bu partiden fikir uyuşmazlığı yaşayarak ayrıldı. 19 Mayıs 1952’de kurucuları arasında olduğu ve genel başkanlığını üstlendiği parti “Türkiye Köylü Partisi”ydi. 3 Nisan 1954’te seçim çalışmaları dolayısıyla bulunduğu memleketi Adana’dan Ankara’ya dönerken bir uçak kazasında hayatını kaybetti.

Remzi Oğuz doğduğu dönem itibariyle imparatorluğun çocuğuydu, imparatorluğun kaybını ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu gördü. Anadolu’nun bir köyünden sonra, İstanbul’da ve sonrasında Paris’te yaşadı. Çevresinde “marazi derecede vatansever” olarak görünen Arık, idealinin kaynağını ıstırabından alan, bu coğrafyanın insanının sorunlarını kendisine dert edinen, sorumluluk sahibi ve idealist bir portre sergiledi. Ölümüne kadar da idealizmini sürdürdü. Türkiye’de milliyetçilik alanında ve köy meselesine yaklaşım konusunda özgün bir yer edindi.

İKİNCİ BÖLÜM

REMZİ OĞUZ ARIK'IN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI

Remzi Oğuz Arık'ın milliyetçilik anlayışına geçmeden önce, Osmanlı İmparatorluğunun modernleşme sürecinde Osmanlıcılık, İslamcılık gibi siyaset önerilerinden sonra ortaya çıkan erken dönem milliyetçilik anlayışı olarak Türkçülük akımının, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp üzerinden genel bir değerlendirmesine yer vereceğiz.

Remzi Oğuz Arık, Türk milliyetçiliğinde Ziya Gökalp sonrası önemli bir isim olarak görülmektedir. Milliyetçiler Derneğinde yaptığı konuşmada, Peyami Safa (1954:15) şöyle demektedir:

“Remzi Oğuz Arık, milli davamıza yalnız romantik bir heyecanla bağlı bir milliyet coşkunu değildi; tarihçi olduğu için, bu davanın zaman içindeki köklerini de bilen, tarih şuuruna sahip, nereden gelip, nereye gittiğini anlamış aydınlık bir zekâ idi. ...Türk milliyetçiliğinin, Ziya Gökalp'ten sonra, sayıları gittikçe **azalan temel direklerinden** biriydi.”

Ziya Bakırcıoğlu (2000:45), “Remzi Oğuz, Ziya Gökalp'ten sonra Türkiye’de milliyetçilik üzerinde en geniş şekilde düşünen ve çevresine tesir eden fikir adamlarımızdan birisidir.” ifadesini kullanmakta, Abdülhadi Toplu (1954:20) ise “Türkçüler 35 yıl sonra, Gökalp'in yerini dolduran büyük bir mütefekkirini, Remzi Oğuz Arık'ı gözyaşları içinde ebediyete tevdi ettiler.” demektedir.

Ziya Gökalp (1876-1924) erken denebilecek bir yaşta, 48 yaşında vefat etse de, düşünceleriyle Osmanlı Devleti'nin son döneminde ciddi etkileri olmuş ve Cumhuriyetin kurucu kadrolarını da etkilemiş bir simadır. Arık ile Gökalp arasında yukarıdakilere benzer karşılaştırmalar yapmanın yararı hesaba katıldığında, Arık'ın milliyetçilik anlayışına geçmeden önce Gökalp'in Türkçülük özelinde düşüncelerini ele almak yerinde olacaktır.

Gökalp'in fikirlerinin ardından, Türkiye’de milliyetçiliğin farklı biçimlerinden birisi olan ve Remzi Oğuz Arık'ın önemli bir savunucusu olarak ele alındığı Anadolu

milliyetçiliğini, literatürde genel kabul gören ismiyle Anadoluculuk akımını ele alacağız. Tüm bunlardan sonra Arık'ın milliyetçilik anlayışını, onun milliyetçilik anlayışıyla doğrudan ilgili olduğunu düşündüğümüz din, coğrafya, vatan, ideoloji, fikir ve his birliği gibi kavramlar temelinde yorumlayacağız.

2.1. Milliyetçilik ve Türkiye

Özellikle Fransız İhtilali ile beraber iki ideoloji yaygınlık kazanmıştır. Bunlardan birisi sosyalizm diğeri de milliyetçiliktir. 20. yüzyılda ulus devletlerin yaygınlaşmasıyla beraber milliyetçilik etkisini sürdürmektedir. 1980'lerden itibaren Eric Hobsbawm, Ernest Gellner ve Benedict Anderson gibi isimler tarafından milliyetçilik konusunda literatürde geniş yer tutan bir tartışma başlatılmıştır.

Sosyal bilimlerde kavramların tanımlarını ortaya koymak oldukça zordur. Toplum, modernlik, kültür gibi kavramlar üzerine yazılanlar ciddi bir külliyat oluşturmaktadır. Milliyetçilik de bunlara eklenebilecek kavramlardan biridir. Milliyetçiliğe ilişkin çeşitli tanımlamalar yapılsa da, Benedict Anderson'un (2001:11) "Milliyetçiliğin en azından iki yüz yıldır yeryüzü çapında 'aramızda' olduğunu herkes kabul ediyor. Durum böyle olunca bu sürenin milliyetçiliğin genel olarak ve hakkıyla anlaşılması için yeterli [bir süre] olduğu düşünülebilir. Buna rağmen bu denli çetrefilli ve analitik olarak üzerinde bu kadar az mutabık kalınan ikinci bir siyasal fenomen bulmak da güçtür. Çünkü genel olarak kabul gören bir milliyetçilik tanımı bulunmuyor." tespiti milliyetçiliği tanımlamanın güçlüğüne ortaya koymaktadır. Öte yandan, milliyetçiliğin çeşitli diğer ideolojilere eklenilebilmesi de bu tanımlama çabasını güçleştirebilmektedir.¹

19. asırda dünya genelinde oldukça yaygınlaşan milliyetçilik akımı, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Türkler nezdinde Türkçülük olarak ortaya çıkmış, ancak

¹ Milliyetçilik kuramlarına ilişkin genel bir tartışma bu tezin konusu dışında olup, bu kuramlara ilişkin Umut Özkırımlı'nın (2016) **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış** adlı çalışması genel bir özet sunmaktadır. Bu eserde, milliyetçiliğe ilişkin Ernest Gellner, Benedict Anderson, Eric Hobsbawm gibi alanın önemli isimleri başta olmak üzere milliyetçiliğe ilişkin çeşitli yaklaşımlar tarihi olarak ve belirli temalar etrafında ele alınmış ve literatürde bunlara yönelik eleştiriler de değerlendirilmiştir.

Cumhuriyet sonrasında Türk milliyetçiliği olarak adlandırılması mümkün olmuştur. Milliyetçiliğin ya da diğer ismiyle ulusalcılığın, Osmanlı topraklarında Türkler için gündeme gelmesi, diğer azınlık milliyetçiliklerine göre geç gerçekleşecektir. İmparatorluğun farklı din ve etnik kökenden toplulukları bünyesinde barındırması sebebiyle herhangi bir unsuru temel alarak siyaset izlemesi karşılık yaratmamıştır. Öncelikle Osmanlıcılık, sonrasında da İslamcılık güç kazanmış, Türkçülük ise ancak 20. asrın başında dikkate değer bir siyaset tarzı olarak gündeme gelmiştir.

Osmanlı 19. yüzyıldaki Sırp, Yunan, Ermeni başta olmak üzere, tebaasındaki gayrimüslim unsurların ayaklanmalarıyla başa çıkma ve onları çeşitli haklar tanıyarak içirme uğraşındadır. İmparatorluğu dağılmaktan kurtarmak için Tanzimat ve Islahat Fermanları ilan edilecek, bunları çeşitli yenilikler ve düzenlemeler izleyecektir. Osmanlıcılık ve İslamcılık akımları doğrultusunda değerlendirebilecek bu girişimlere, Türkçülük anlayışının eklenmesi veya bu anlayışın doğrudan bir çözüm yolu olarak ele alınması ise ancak 20. yüzyılın başında gündeme gelebilmiştir. Çınar'ın (2013:30) belirttiği gibi, Türkçülük akımı, doğuşunu öncelikle dil ve edebiyat alanlarında başlayan bir dizi etkinliğe borçludur. Kültürel ve edebi bir forma sahip olan anlayış, İmparatorluğun yıkılış evresinde siyasi bir hüviyet kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçü düşüncesinin oluşumu ve ulusal bilincin gelişimi sürecini etkileyen en önemli olgu da, Avrupa'da ortaya çıkan Türkoloji çalışmaları ile Rusya'da yaşayan Türk ve Müslüman aydınların milliyetçilik deneyimlerini Osmanlı Türklerine aktarma çabalarıdır.

Remzi Oğuz Arık'ın yazılarında da geniş yer verdiği bu tarihsel süreci anlama adına, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ülkeleri örnekliğine erişmek için gösterdiği yenileşme çabalarını ve devletin bekası için ortaya konan fikir akımlarını ele almak yerinde olacaktır. Bu ideolojilerden biri olarak da Türkçülüğün/Türk milliyetçiliğinin Osmanlı topraklarında doğuş ve gelişim sürecini Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp gibi entelektüel öncü isimler özelinde anlamaya çalışalım.

2.2. Milliyetçiliğin Erken Dönemi: Türkçülük

Dünya iki yüzyılı aşkın süre zarfında, önemli toplumsal değişim ve dönüşümler geçirdi. Öncelikle Batı Avrupa’da ortaya çıkan, insanoğlunun tarih boyunca uygulayageldiği toplumsal örgütlenme biçimlerinin çözülmesine yol açan bu değişimler, sonrasında tüm dünyayı etkiledi. Bu değişime yol açan ise, 18. ve 19. yüzyıl Avrupası’nın “iki büyük devrimi” olarak adlandırılan 1789 Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimiydi. Fransız Devrimi önceki isyanlardan oldukça farklıydı ve çağımızda siyasi dönüşümlerin simgesi haline geldi. Tarihte ilk defa toplumsal düzenin evrensel özgürlük ve eşitlik gibi tamamen dünyevi ideallerin rehberliğinde çözülmesi gerçekleşti.

İkinci büyük devrim olan Sanayi Devrimi, 18. yüzyıl sonlarında İngiltere’de ortaya çıktı ve 19. yüzyılda Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’ne yayıldı. Buhar gücünün ve bu gücün üretim süreçlerinde kullanımına yönelik teknik yeniliklerle açıklanan bu olay, büyük ölçekli toplumsal ve iktisadi değişimlerin hazırlayıcısı niteliğindeydi. Sanayi sektörü büyümeye başlayıp, iş gücü ihtiyacı ortaya çıkınca, tarımdan sanayiye kayan işgücü göçü tarımsal üretim süreçlerinin de makineleşmesini sağladı. Aynı süreç, tarihte daha önce görülmemiş bir şekilde şehirlerin genişlemesine yol açtı. 19. yüzyıl öncesinde en kentleşmiş toplumlarda dahi yüzde onu bulmayan kent nüfusu, hızla artmaya başladı (Giddens, 2010:13-5).

Osmanlı Devleti, savaşlarda yaşadığı yenilgiler sonrası, Batı Avrupa’da meydana gelen gelişmelere daha fazla ilgi duymaya ve bunları araştırmaya başladı. “Batılılaşma”, “yenileşme”, “çağdaşlaşma”, “modernleşme” gibi terimlerle adlandırılan bu süreç, aslında, bu değişim ve dönüşümleri anlama ve onları Osmanlı’ya uyarlama süreciydi. Osmanlı İmparatorluğu 18. ve özellikle 19. yüzyıllar boyunca, bir yandan ayrılıkçı hareketlerle baş etmeye, hükmettiği coğrafyadaki unsurları bir arada tutmaya çalışırken, bir yandan da askeri alanda, eğitimde, hukuk

alanında yeni düzenlemeler yaptı ve bu düzenlemelere paralel olarak yeni kurumlar oluşturdu.

Modernleşme bağlamında yapılan değişikliklerin 19. yüzyılda hızını artırdığı söylenebilir. Ancak Batı'ya karşı duyulan ilginin kökenleri yeni ortaya çıkmış değildir. Şerif Mardin Batıcılık için “Osmanlı İmparatorluğu’nda başlayıp Cumhuriyet Türkiye’sinde yeni boyutlar kazanan, Batı Avrupa’nın toplumsal ve fikrîsel bileşimini erişilmesi gereken bir hedef olarak gören yaklaşım” tanımını yapar. Osmanlı’nın Batı uygarlığı ile ilişkisini hiçbir zaman kesmediğini, fakat kendi uygarlığını Batı’dan üstün gören Osmanlıların, gerilemeye başlamasıyla beraber, Batı uygarlığının model alınması hususunun gündeme geldiğinin altını çizerek (Mardin, 2017:9).

17. asrın sonunda, II. Viyana Kuşatmasındaki başarısızlık ve sonrasında alınan askeri yenilgiler, devlette Avrupa’ya bakış açısında bir değişime gidilmesi gerekliliğine yol açmıştır. İmparatorluk yöneticileri nezdinde, ilk olarak askeri alanda düzenlemeler yapılması gerektiği ve ordunun modernleştirilmesi görüşü öne çıkmıştır. 18. yüzyıldan başlayarak, Avrupa’daki askeri yeniliklerin örneğinde merkezi ordu oluşturulması yönünde değişiklikler yapılmıştır. Ortaylı’nın (2016:27) vurguladığı gibi güçlü bir merkezi orduya duyulan ihtiyaç diğer alanlarda da reformlara duyulan ihtiyacı beraberinde getirmiştir.

“Osmanlı İmparatorluğu’nu askeri gereksinimleri dolayısıyla Avrupa dünyasına, düşünce ve edebiyattan daha önce yaklaşmak zorunda olduğu açıktır. Askeri reformların sadece kışla ile sınırlı kalmayacağı, daha doğrusu reformun askeri cerrah yetiştirmek için tıp eğitimi, istihkâm ve yol için mühendislik eğitimi, matematik, coğrafya derken sonunda vergilerin düzenli toplanması için maliyeye yansıtacağı açıktır. Çünkü devamlı merkezi bir ordu tutmak, modern merkezîyetçi bir sisteme dayalı bir mali idare gerektirir. Nihayet bu gelişmenin yönetimin her kompartımanına ve hukuk alanına sıçrayacağı açıktır.”

III. Selim’in (1789-1907) hükümdarlığı döneminde Nizam-ı Cedit adlı yeni bir ordu kurulmuş, eğitim alanında bunu destekleyen yenilikler hayata girmiştir. Lale devrinde başlayan Avrupa’ya geçici elçi gönderme uygulaması bu dönemde daimi hale gelmiştir. Ancak ne var ki, Patrona Halil isyanıyla hükümdarlığı sona eren III.

Ahmet gibi, III. Selim de bir başka isyanla Kabakçı Mustafa isyanı ile tahttan indirilmiştir. Mardin'e (2017:10-1) göre, Lale devrinde Osmanlı idareci sınıfının, Batı uygarlığının kişinin refahına yönelik değerleri benimsemesi söz konusudur. Bu yaşam tarzını bir üst kesimin ayrıcalığı ve mahalli kültürün kösteklenmesi şeklinde değerlendiren İstanbul'un alt ve orta sınıfları ayaklanmışlardır. Bu tür ayaklanmalara yukarıdakilere ek olarak Kuleli Vak'ası (1859) ve 31 Mart Hareketi (1909) örnek verilebilir. Yine Mardin'e göre, Patrona isyanı, "Batıyla kurulan ilişkileri halkın yararlarının unutulması olarak değerlendiren, Osmanlı toplumunun içinden kaynaklanan bu itiş cumhuriyet devrine kadar sürecek olan Batılılaşma ile birlikte gelen bir etki-tepki mekanizmasının ilk örneğini teşkil eder."

19. asırda, özellikle II. Mahmut dönemi (1808-1839) itibarıyla reform çabalarının "merkezileşme" teması etrafında geliştiğini söylemek mümkündür. Bu çabalara engel olduğu düşünülen Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826) da bu döneme rastlar. Niyazi Berkes'e (2017:169) göre, Nizam-ı Cedit'in yıkılışından 1830'lara kadar geçen bocalama sürecinde, eski siyasal rejimin yerine yeni bir siyasal sistem geliştirme sorununda üç yol çıkar: 1) şeriata dayalı bir İslam devleti kurmak, 2) merkeziyetçi hükümdarlık örgütü ile taşra güçleri arasında sözleşmeye dayalı bir devlet kurmak, 3) hükümdarın mutlak egemenliği altında merkeziyetçi bir bürokrasi monarşisi kurmak...

Berkes'e göre bu üç yol cumhuriyet kurulana dek tam olarak gerçekleşmemiştir ve herhangi biri uygulanırken diğerleri de gündeme gelmeye devam etmiştir. Tarihsel süreçte, II. Mahmut dönemi sonlarında öne çıkan merkeziyetçi eğilim yerine çağdaş koşulların etkisiyle ikinci seçenek gündeme gelmiş ve Tanzimat Fermanı (1839) ilan edilmiştir.

Osmanlı Devleti hâkim olduğu geniş coğrafyada farklı dinlere mensup ve farklı etnik gruplardan insanları bünyesinde barındıran bir imparatorluktu. II. Viyana Kuşatmasında yaşanan bozgun, Osmanlı'nın güç kaybettiğini ve yenilebilir olduğunu sadece Avrupa Devletleri değil aynı zamanda kendi sınırları içerisindeki halklar nezdinde de gösterdi. Gerek Slavlar gerekse Rumlar geçmişte devletler kurmuşlardı. Devlet tecrübesine, bağımsız kiliselere ve edebi dillere sahiptiler. 18. yüzyılla

beraber zenginleşen tüccarların, kiliselerin faaliyetleri ve Avrupa devletlerinin etkisiyle ulusalcılık akımlarını benimseyip örgütlenmeye başladılar. Doğrudan Fransız İhtilalinin sonucu olarak görülemeyecek bu ulusalcılık akımları, 19. asırda hızını arttırmıştır. Bu durum, bir yandan merkezileşme ve yeniden yapılanma süreci içerisinde olan devletin modernleşme çabalarını hızlandırmış, bir yandan da İmparatorluğun dağılma sürecini hazırlamıştır (Ortaylı, 2016:67-70).

Görüleceği üzere, Osmanlı devleti çok uluslu bir imparatorluktu ve 19. asır itibariyle ayrılıkçı azınlık hareketleri baş göstermeye başlamıştı. Gülhane Hattı Hümayunu (1839) ile amaçlanan da tebaaya çeşitli haklar vererek onların devlete bağlılığını artırmaktı. Mardin'e (2017:12) göre, Osmanlı devlet adamları idari, iktisadi ve hukuki tedbirlerle İmparatorlukta fazla sayıdaki kültür birimlerini "eritebilecekleri" bir "Osmanlılık" yaratacaklarını sanıyorlardı.

Bulut'un (2005a:93) ifade ettiği üzere, iki asrı aşkın süredir Türk düşüncesi devletin yaşadığı krize bir çözüm bulma arayışıyla, "Devletin kurtuluşu için yapılması gerekenler nedir?" sorusu etrafında şekillenmiştir. Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük-Turancılık fikir akımları bu bağlamda ortaya çıkmış ve devleti kurtarmak için belli politikalar izlenmesini savunmuştur.

"Devlet nasıl kurtarılabilir?" sorusuna cevap bulma arayışı Genç Osmanlılar ve Jön Türklerde de karşımıza çıkar. Bu aydın gruplarında devleti kurtarmaya yönelik entelektüel çabalara ve entelektüel çabanın ötesinde farklı arayışlara rastlanmaktadır. Fakat Weberci manada birer ideal tip olarak ele alınan bu akımlar, o dönemin aydınlarının çoğunda birbirine geçmiş durumdadır ve haliyle zihinlerde net ve tek bir çözüm önerisinin olduğunu söylemek güçtür.

Tanzimat ve özellikle Islahat Fermanı ile gayrimüslim tebaaya tanınan hak ve imtiyazlar, uygulanan politikalarla Batı'nın kültürel etkisinin toplumsal hayat koşullarında daha görünür hale gelmesi, Osmanlı aydınlarını bazı tepkilere ve yeni arayışlara yöneltmiştir. İmparatorluğun dağılmasını önlemek için getirilen bu siyaset önerilerinden birisi de İslamcılıktır. İsmail Kara'ya (2014:17) göre İslamcılık, "XIX-XX. yüzyılda, İslamı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim...) 'yeniden' hayata hakim kılmak ve akılcı bir metodla Müslümanları, İslâm

dünyasını Batı sömürsünden, zâlim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden... kurtarmak; medenîleştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasî, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden bir hareket” olarak tanımlanabilir.

Şerif Mardin, 1840’lardan itibaren şekilsiz fakat ısrarlı bir tepki olarak gelişen İslamcılığın sistematik ideolojisinin yavaş geliştiğini ve aradan geçen uzun yıllara rağmen açıklığa kavuşmadığını vurgular. II. Abdülhamid’in de Pan-İslamizm politikasından hem içerde hem de dışarda yararlandığını belirtir. Abdülhamid’in bu çabası, Darwin’in 1865 tarihli Türlerin Kökeni kitabında iddia ettiği, hayat kavgasında bazı türlerin diğerlerini alt ettiği görüşünü siyasal alana taşıyanların, hayat mücadelesinde üstte kalan ırkların medeniyeti taşıyacak ırklar olacakları şeklinde geliştirmeye çalıştıkları “Pan” milliyetçiliklerine bir tepkidir. Ayrıca, Abdülhamid’in Panislamizm siyaseti, Osmanlı Müslüman tebaasını “İslam” bayrağı altında ve dış ülke Müslümanlarını da Halifelik makamı etrafında toplamak şeklinde iki yönü vardır. Bunlardan ilki kısmen başarılı olmuş, Anadolu’nun birlik duygusundan yoksun köylüsü, Abdülhamid döneminin sonlarına doğru Müslümanlık ortak paydasında bir bilinç geliştirebilmiştir (Mardin, 2017:90-3).

Her ne kadar, Panislamizm siyasetinde veya diğer reform girişimlerinde dış etkiler söz konusu ise de, Osmanlı modernleşmesine ilişkin olarak, devletin en uzun asrında ortaya çıkan Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) Fermanları, Kanuni Esasi’nin ilanı ve diğer reform çabaları, temelde devleti yıkılmaktan kurtarmaya dönük iç karar mekanizmalarının ürünüdür. Ortaylı’nın (2016:28) da belirttiği üzere, Osmanlı bu yola pragmatik bir yaklaşımla girmiştir. Batılılaşmaya hayranlıkla değil, zorunluluk nedeniyle yönelmiştir. Bu süreç bir dış zorlamadan ziyade, bir iç kararın sonucudur.

Osmanlı modernleşmesinde izlenen yol askeri yenilgiler sonrası devleti güçlendirme ameliyesiyle yeniden örgütlenme ve bürokrasinin yeniden yapılandırılmasına dayanır. Devletin bekası saikıyla yapılan girişimlere yönelik ve bunların Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük siyaset önerileri temelinde bütünlüklü bir değerlendirmesine de ilk olarak Yusuf Akçura’da rastlanmaktadır.

1904 yılında Yusuf Akçura, Mısır’da yayımlanan Türk gazetesinde çıkan “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı metninde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük ideolojilerini ayrı ayrı ele almış ve bir çıkış yolu ortaya koymaya çalışmıştır. Yusuf Akçura (1976:19), bu üç siyaset tarzının tanımlamalarını aşağıdaki gibi yapmaktadır:

“Osmanlı ülkelerinde, garpten feyz alarak, kuvvet kazanmak ve terakki arzuları uyanalı belli başlı üç siyasi yol tasavvur ve takip (ebaucher) edildi sanıyorum: Birincisi Osmanlı hükümetine tabi muhtelif milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir *Osmanlı milleti* vücuda getirmek. İkincisi hilafet hakkının Osmanlı Devleti hükümdarlarında olmasından faydalanarak, bütün islamı sözkonusu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirmek (Frenklerin “Panislamizme” dedikleri). Üçüncüsü ırka dayanan siyasi bir Türk milleti teşkil etmek.”

Akçura devamında bu siyaset önerilerinin tarihsel süreçte gelişimlerini ele alıp, bunlardan hangisinin faydalı ve uygulanabilir olduğunu bulmaya çalışır. Osmanlıcılık politikasının artık bir etkisi olmayacağı sonucuna varır. Osmanlı milleti oluşturma hayalinin tekrar dirilmemek üzere öldüğü kanaatindedir. Tren raydan, ok yaydan çıkmıştır adeta ve “Osmanlı milleti vücuda getirmekle uğraşmak, beyhude bir yorgunluktur.”

Akçura genelde sanıldığının aksine, 1904’teki çalışmasında Panislamizm ile Pantürkizm arasında açık bir tercihte bulunmaz. “Müslümanların veya Türklerin birleşmesine yönelik siyasetler, Osmanlı Devleti hakkında eşit denebilecek menfaat ve mahzurlar ihtiva etmektedir. Tatbikleri cihetine gelince, kolaylık ve zorluk yine aynı derecede denebilir.” (Akçura, 1976:35). Akçura, metnini bu belirsizliği içeren bir soru ile bitirmektedir: “Hülasa, öteden beri zihnimi işgal edip de, kendi kendimin cevabını bulamadığım sual yine önüme dikilmiş cevap bekliyor: Müslümanlık, Türklük siyasetlerinden hangisi Osmanlı Devleti için daha yararlı ve kabil-i tatbiktir?” (Akçura, 1976:36).

Akçura’nın yazdığı yıllar için ırka dayalı bir Türk siyasi milliyeti oluşturma fikri oldukça yenidir. Bu akımın ilk izleri dil ve edebiyat çalışmalarında ve Rusya Türklerinde görülebilir. Akçura’ya (1976:23-4) göre de, bu fikrin Osmanlı’daki izleri edebiyat alanında Şemsettin Sami, Necip Asım, Veled Çelebi, Hasan Tahsin ve Mehmet Emin Yurdakul gibi isimlerde ve “İkdam” gazetesi çevresinde görülebilir.

En çok Türklerin yaşadığı Rusya’da ve Kafkasya Türklerinde Türklerin birleşmesi fikrinin emareleri vardır.

1913 yılında ise Ziya Gökalp, Muasırlaşmak, İslamlaşmak ve Türkleşmek akımları üzerine tartışmalarını Türk Yurdu dergisinde yayımlamış, 1918’de ise bu düşünce akımlarına dair düşüncelerini “Türkleşmek, İslamlaşmak Muasırlaşmak” başlığıyla kitap haline getirmiştir. Akçura’da birbirinin alternatifi olarak ele alınan bu siyaset önerileri, Gökalp’te bir sentez şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de milliyetçiliğin oluşum koşullarında önemli bir yer tutan bu düşünürlerin eserlerinden önce de üçlemelere rastlanmaktadır. Osmanlı topraklarında, Türkçülük anlayışının ilk olarak Rusya’dan göç eden aydınlar tarafından öne sürüldüğü göz önünde bulundurulması gereken önemli bir noktadır. Hüseyinzade Ali² ve Ağaoğlu Ahmet bu isimlerdendir.

Öte yandan, Türkçülüğün bir siyasi eğilim olarak devlet ve toplum nezdinde kabul görmesi Ziya Gökalp ile mümkün olmuştur. Niyazi Berkes’in bahsettiği üzere, 1908 Devrimi sonrasında Yusuf Akçura’nın bir kıraathanede yapacağı konferans polislerce durdurulmuş, onun Türkçülük faaliyetleri yasaklanmaya çalışılmıştır. Rusya’dan gelen Türkçülerin, Osmanlı İmparatorluğu’nun çökmeye mahkûm olduğu ve Ermeni, Rum, Arap, Arnavut, Makedon gibi ulusçuların davalarında haklı olduğu yönündeki kanaatleri bilindiğinden, bu isimler hükümetçe kovuşturmaya uğramışlardır. Gökalp’in, Türkçülüğü Rusya Türkçülüğünden çıkarıp Osmanlı’nın kurtuluşu için diğer eğilimleri de içeren bir sentez oluşturması ile Türkçülük itibar gören bir anlam kazanmış ve hükümetçe olmasa bile İttihat ve Terakki Fırkasınca kabul görmeye başlamıştır (Berkes, 2012:401-6).

Ziya Gökalp’in Türkçülük anlayışı, 1910’lu yılların mahsulü olan **Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak**’tan 1923’te yayımladığı **Türkçülüğün Esasları**’na kayda değer bir değişim geçirmiştir. Fakat Gökalp’in düşüncesindeki bu değişimi de ülkenin yaşadığı değişimle beraber değerlendirmek gerekir. Elbette Gökalp’in

² Hilmi Ziya, Hüseyinzade Ali Bey’in “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak” şeklinde üçlü görüşünü ilk olarak 1905’te Tiflis’te ileri sürdüğünü belirtir. Gökalp kendi eserinde Ali Bey’e atıf yapmasa da onu “Yalavaç” olarak adlandırmaktadır (Ülken, 2017:385).

alışmaları sadece bu iki eserle sınırlı değilse de, Gökalp'in görüşlerini burada bizim için yeterli olduğu için bu iki eser üzerinden değerlendireceğiz.

Gökalp'e (2014[1918]:13-20) göre, Osmanlı devri mütefekkirleri öncelikle muasırlaşmanın gerekliliğini görmüşlerdir. nc Selim döneminde başlayan bu eğilime, inkılaptan sonra İslamlaşmak eklenmiş, son dönemlerde de Türkleşmek akımı ortaya çıkmıştır. Milliyet mefkûresi önce gayrimslimlerde, sonra Arnavut ve Araplarda, en son ise Türklerde ortaya çıkmıştır. Türk düşünürleri devletin varlığını tehlikeye düşürmemek için "Türklük yok, Osmanlılık var" söylemini benimsemişlerdir. Asır milliyet asrıdır ve devleti yönetenler, unsurları bir arada tutmak için "Türk değilim, Osmanlıyım" demenin karşılığını acı bir şekilde tecrübe etmişlerdir. Muasırlaşmak eğilimi belirli bir dergi ve çevreye indirgenemeyecek, hemen hemen tüm mecmua ve gazete çevrelerince savunulan bir fikirdir. İslamlaşmak fikrini Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşat, Türkleşmek fikrini ise Türk Yurdu dergileri savunmaktadır.

Türkleşmek ve İslamlaşmak ülküleri aralarında bir zıtlık olmadığını ve bunların muasırlaşmak ile de çekişme içinde olmadığını ifade eden Gökalp, bu üç eğilimi de kabul etmeyi, "muasır bir İslam Türklüğü" oluşturmayı önerir. Taha Parla'nın (1993:56) belirttiği gibi "Gökalp'in toplum modelinde Türkçülük kültürel normu, İslam da ahlaksal normu" oluşturmaktadır. Ulusal canlanma programının bir parçasını oluşturan muasırlaşma ise Avrupa'nın bilimsel, teknolojik, endüstriyel başarılarıyla eş anlamlıdır ve Avrupa kapitalizminin sosyalizm ve liberalizm karşıtı solidarist korporatist bir yorumudur.

Yücel Bulut'un (2015:91-2) belirttiği üzere, Gökalp'in yazılarında, hars-medeniyet kuramı özel bir öneme sahiptir. Kuram, bu üç unsur arasındaki ilişkileri düzenlemek, bunların nasıl bir araya gelebileceğini açıklamak üzere geliştirilmiştir. Türklük temelli olarak yeniden örgütlenmesinin gerekli olduğunu düşündüğü toplumun/devletin İslam medeniyet dairesinden çıkışının ve sonrasında da Avrupa medeniyet dairesine dâhil olabilmesinin mümkün oluşunun bilimsel bir açıklamasını yapmak ister.

Ziya Gökalp, 1923'te yayımladığı Türkçülüğün Esasları'nda, uzun yıllardır Türk milletinin sosyolojisi ve psikolojisini tetkik için mesai sarf ettiğini, Ömer Seyfettin'in Genç Kalemler'de başlattığı mücadelenin kendisi için önemli bir başlangıç noktası olduğunu belirtir. Dil meselesini gerekli fakat yeterli görmeyen Gökalp, Türkçülüğü bütün idealleriyle ve bir program dâhilinde ortaya koymaya çalışır. Turan adlı manzumesinde mefkûresinin ilk kıvılcımını ortaya koyduğunu belirten Gökalp, sonrasında da sürekli olarak bu manzumedeki esasları açıklamak ve yorumlamakla uğraştığını vurgular. Gökalp kendi Türkçülük yaklaşımını ortaya koymadan önce, Türkçülük fikrinin Osmanlı topraklarında gelişim seyrini ele almak için Türkçülüğün tarihine dair bilgiler verir.

Gökalp'in yaklaşımına göre (2015:32) "Türkçülük, Türk milletini yükseltmek: demektir." Türkçülük için bu tanımlamayı yapan Gökalp, daha sonra millet hakkındaki görüşleri inceler. Irkı, kavmi, coğrafyayı esas alan Türkçülerin millet anlayışlarını ele alan Gökalp, sonrasında Osmanlıcılara, İslam birliği taraftarlarına, fertçilere göre millet anlayışlarına yer verir. Gökalp'e göre (2015:37-8):

"... millet, ne ırkı, ne kavmi, ne coğrafi, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir. Millet; lisanca, dince, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir. Türk köylüsü onu 'Dili dilime uyan, dini dinime uyan' diyerek tarif eder. Filhakika, bir adam kanca müşterek bulunduğu insanlardan ziyade, dilde ve dinde müşterek bulunduğu insanlarla beraber yaşamak ister. Çünkü insani şahsiyetimiz bedenimizde değil ruhumuzdadır. ... Bu itibarla milliyette şecere aranmaz; yalnız terbiyenin ve mefkurenin milli olması aranır."

Gökalp'in millet anlayışı ve Türklük tanımı, görüleceği gibi, genelde sanıldığından aksine ırk temelli değil kültürel temellidir. O, yeni kurulan Cumhuriyetin "Ne mutlu Türk'üm diyene!" ifadesinde karşılık bulan millet anlayışının temsilcilerindendir. Gökalp (2015:38-9) bunu açıkça ifade etmektedir.

"Memleketimizde vaktiyle dedeleri Arnavutluk'tan yahut Arabistan'dan gelmiş milletdaşlarımız vardır. Bunları Türk terbiyesiyle büyümüş ve Türk mefkuresine çalışmayı itiyat etmiş görürsek, sair milletdaşlarımızdan hiç tefrik etmemeliyiz. Yalnız saadet zamanında değil, felaket zamanında da bizden ayrılmayanları nasıl milliyetimizden hariç telakki edebiliriz. ... Hususiyle bunlar arasında milletimize

karşı büyük fedakarlıklar yapmış, Türklüğe büyük hizmetler ifa etmiş olanlar varsa, nasıl olur da bu fedakar insanlara ‘Siz Türk değilsiniz’ diyebiliriz. ... Türküm diyen her ferdi Türk tanımaktan; yalnız, Türklüğe hıyaneti görülenler varsa, cezalandırmaktan başka çare yoktur.”

Gökalp (2015:40-45), millet tanımlamalarından sonra Türkçülük ve Turancılık arasında da ayırım yapmaktadır. Türk ve Turan topluluklarının sınırlarını belirlemeye çalışmakla işe koyulur. Millet, kendine özgü bir harsa sahip zümre demektir ve Türk bir millet adıdır. Gökalp’e göre, bir milletin bir lisanı ve harsı olabilir. Türkçülükteki yakın mefkûresi de Oğuz yani Türkmen birliğidir. Bu birliği ise siyaseten değil kültürel olarak tanımlamaktadır. Siyaseten birliğe de kapıyı kapatmamakla böyle bir oluşumun bugünün işi olmadığını söylemektedir.

Gökalp, Türkçülüğün uzak idealinin ise Turan olduğunu belirtir. Turan, sanıldığı gibi aksine, Türklerden başka Moğolları, Tunguzları, Finuvaları, Macarları içeren kavimler karışımı değildir. Ural-Altay dil ailesine mensup bu toplulukların dil akrabalıklarına dair çeşitli tartışmaların olduğunu belirten Gökalp, bilinen ilmi hakikatin, Türkçe konuşan Yakut, Kırgız, Özbek, Kıpçak Tatar, Oğuz gibi Türk şubelerinin dil ve gelenek bakımından kavmi bir birliğe sahip olduğunu vurgular. Gökalp’in önerdiği, Türkler manasına gelen Turan kelimesini, bütün Türk şubelerini içeren büyük Türkistan’a özgü olarak kullanmaktır. Gökalp (2015:43), Turan idealinin gerçekleşip gerçekleşmemesinden ziyade, “kızıl elma” ufkuna yönelik vurguda bulunur.

“Türkçülerin uzak mefkuresi, Turan namı altında birleşen Oğuzları, Tatarları, Kırgızları, Özbekleri, Yakutları lisanda, edebiyatta, harsta birleştirmektir. Bu mefkûrenin bir şe’niyet haline geçmesi mümkün mü yoksa değil mi? Yakın mefkûreler için bu cihet aranır da uzak mefkûreler için aranmaz. Çünkü uzak mefkûre, ruhlardaki vecdi namütenahi bir dereceye yükseltmek için, istihdaf edilen çok cazibeli bir hayaldir.”

Özetleyecek olursak, Türkçülük mefkûresini büyüklüğü bakımından “Türkiyecilik, Oğuzculuk yahut Türkmencilik ve Turancılık” olmak üzere üçe ayıran Gökalp, Türkiyeciliğin kurulan milli devletle bugün gerçekleştiğini, diğer ikisinin de

Türklerin hayalinde olduğunu, Türkçülüğün yaşama kaynağını da bu “kızıl elma” ülküsünden aldığını belirtir.

Osmanlı’da Türk milliyetçiliğinin gelişiminde bu düşünürler kadar onların fikirlerini yazdıkları mecmualar ve muhitler de ön plana çıkmaktadır. Türk Yurdu Dergisi ve Türk Ocakları bunların en önemlileridir. Yusuf Akçura bu dernek ve dergilerin kuruluşunda ve yönetiminde aktif rol üstlenmiştir. Ziya Gökalp de Türk Ocaklarının önemli bir hatibi konumundadır.

I. Dünya Savaşı sonrasında çok uluslu imparatorlukların topraklarında yeni ulus devletler kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu da bütün bu süreçleri önlemek için türlü girişimlerde bulunmasına rağmen bu sonu engelleyememiş ve tarihteki yerini Türkiye Cumhuriyetine bırakmıştır.³

Türkiye Cumhuriyetiyle beraber iktidarı elinde bulunduran kesim de yeteri kadar radikal olamayan Osmanlı modernleşmesine karşıt bir biçimde radikal bir modernleşme evresine girmiştir. Muhalefet imkânlarının oldukça kısıtlı ve sınırlı olduğu ilk yıllarda milliyetçilik doğrudan iktidarın tekelinde bir söylem olarak inşa edilmiş; 1930 ve 40’larda görece demokratik koşulların gelişim göstermesiyle, alternatif milliyetçilik söylemleri tekrar gündeme gelebilmiştir.

Milliyetçilik görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğunun dağılma sürecinde yeni devletlerin kurulmasında rol oynarken, Cumhuriyet dönemiyle beraber Türkiye için farklı işlevler üstlenmiştir. Remzi Oğuz Arık’ın bu noktada milliyetçiliğe yaklaşımı yeni ülkede toplumu bir arada tutacak bir ideoloji şeklindedir.

Remzi Oğuz Arık’ın Türk milliyetçiliği anlayışını ele almadan önce, onun temsilcileri arasında gösterildiği Anadoluculuk akımına değinmek uygun olacaktır.

³ Çok uluslu imparatorlukların çöküşüne ve bu süreçte milliyetçiliğin etkisine dair Micheal A. Reynolds’un **İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı Rus Çatışması 1908-1918** adlı eserine bakılabilir: “Farklı rotalar çizmelerine rağmen, Osmanlı ve Rus İmparatorlukları neredeyse aynı anda son buldular. Bu durumun birçok kişinin nazarında yarattığı intiba, imparatorlukların ölümünü en tatmin edici biçimde açıklayabilecek tek bir olgu bulunduğuydu: Milliyetçilik. Çok milletli bir hanedan imparatorluğu olan Avusturya-Macaristan’ın da aynı dönemde çökmesi; milletin kendi kaderini tayin hakkını meşru devlet olmanın bir ilkesi varsayan yeni bir dünya düzeninin yükselişi ve imparatorluklar sonrası Ortadoğu ile Avrasya topraklarında bağımsızlıklarını ilan eden ulus-devletlerin mantar gibi bitmesi, milliyetçiliğin karşı konulmaz gibi görünen gücünün kanıtlarıdır. Milliyetçilik ya da böyle algılanan olgu, mevcut devlet kurumlarını ve kimliklerini yıkararak silip süpürmeye muktedir evrensel ve esaslı bir güç gibi algılanıyordu.” (Reynolds, 2016:3-4).

2.3. Anadoluculuk

Milliyetçilik için söylediklerimize benzer şekilde, tek bir Anadolucu anlayıştan söz etmek de mümkün görünmemektedir. Anadolu coğrafyasına farklı yaklaşımları içine alan bu görüş, ilk olarak I. Dünya Savaşı yıllarında gündeme gelmiştir. Bu akımın ilk temsilcileri olarak Hilmi Ziya Ülken, Mükrimin Halil Yinanç ve Mehmet Halit Bayrı gibi isimler sayılabilir. 1925 sonrası bir suskunluğa bürünen bu yönelim, 30'ların sonunda tekrar gündeme gelmiştir. Remzi Oğuz Arık ve Nurettin Topçu gibi isimler bu dönemlerde aktif olarak yazmaya başlamışlardır. Bir de bunlardan farklı olarak, Mavi Anadoluculuk olarak adlandırılan, Cevat Şakir Kabaağaçlı, Sebahattin Eyüboğlu, Azra Erhat gibi isimlerin savunduğu İslam öncesi Anadolu uygarlıkları üzerinden bu toprakların Batı medeniyetinin kaynağı olarak görüldüğü bir yaklaşım söz konusudur. Görüleceği üzere, Anadoluculuk adı verilen akım, birbirinden oldukça farklı eğilimleri olan çeşitli bakış açılarını anlamlandırmada kullanılan genel bir adlandırmadır.

Tarihsel süreçte Anadolu ile ifade edilen coğrafi bölge ilk başlarda Doğu Trakya'yı kapsamazken, sonraları bu bölgeyi de içeren ve bütün Türkiye topraklarını kapsayan bir anlam kazanmıştır. Türklerin Anadolu'ya gelmeleri ve burayı yurt edinmeleri, Osmanlı'dan önceye, Selçuklular ile Güney ve Doğu Anadolu'daki beylikler dönemine uzanır. Bu dönemde kısmen Müslümanlaşan ve Türk yurdu hüviyetini kazanan bölge, Osmanlı'nın Anadolu'yu tamamen ele geçirmesiyle tam bir Türk yurdu haline gelmiştir. Osmanlı'nın yükselmesinde önemli bir rol üstlenen Anadolu, sınırlarını Rumeli topraklarında genişletmek isteyen devlette ikinci planda kalmıştır. Osmanlı devlet düzeninde özel bir statüye sahip olmayan Türkler asker ve vergi kaynağı olarak görülmüş, kaba Türk, cahil Türk, idraksiz Türk gibi nitelermelere maruz kalmıştır. Osmanlı'nın Anadolu'yu hatırlaması ise Batı'da Türk ulusu ve tarihine ilişkin ortaya çıkan ilgi ile olmuştur. Özellikle 1872'de Anadolu'da meydana gelen şiddetli kuraklık ve sonrasında aşırı zor kış şartlarının sebep olduğu açlık, göç ve ölümler Anadolu'ya gözlerin çevrilmesine sebep olmuştur. Bu süreçte Anadolu'ya

dönemin yayın organlarında görünür bir şekilde yer verilir olmuş, hatta Anadolu isimli çeşitli mecmualar çıkmıştır (Atabay, 2005:141-4).

Anadolu, bu süreçte ikili bir anlam taşımaya başlamıştır. İlk olarak Anadolu, yoklukların, acıların, mahrumiyetin bir mekânı olarak görülürken; ikinci olarak da saflığın, masumiyetin simgesi olarak ele alınmıştır. İlkinde Anadolu ekonomisinin temelini oluşturan tarımın ve köylü nüfusun sorunları, içinde bulunduğu şartların zorluğu ele alınırken; ikincisinde Anadolu saflığı ile içinde bulunulan açmazlara bir çözüm sunacak mekân olarak kurgulanmıştır (Çınar, 2013:43-4).

Anadolu imgesinin gelişim seyrini Deren (2002:533) üç ana dalga ve bir savunma şeklinde, 1919-1925 arası Anadolu Mecmuası çevresi⁴, 1930 ve 40'ların milliyetçi-muhafazakar Anadoluçuluğu, 1955-1960 Mavi Anadoluçular ve Turgut Özal'ın 1988-1991 döneminde Fransızca ve İngilizce basılan bir kitabı üzerinden ele alır.

Mavi Anadoluçuluk, Batı uygarlığının temellerinin bu topraklarda, İslam öncesi Anadolu uygarlıkları döneminde atıldığı fikrini ileri sürer. Bu akımın savunucuları Anadolu'ya bakışlarında daha seküler yönelimdedir. Özal'ın çalışmaları da 1980 sonrası siyasi ortamına bağlı olarak ortaya atılmış tezleri içeren bir fikirler bütünüdür. Bu iki yönelim ile Remzi Oğuz Arık'ın ortak yönelimleri sınırlı olduğu için bunlara yer vermeyeceğiz.

Aşağıda bahsedeceğimiz Hilmi Ziya Ülken'in çabaları, 1921'de çıkmaya başlayan Dergah dergisi ve 1924'te çıkmaya başlayan Anadolu Mecmuası çevresini ilk dönem-kuşak Anadoluçular olarak ele alabiliriz. İlk dergide yazan Mükrimin Halil Yinanç ve Hilmi Ziya Ülken gibi isimler, 1924'te Anadolu Mecmuası'nda da yazmayı sürdürmüşlerdir. Tezimizde hayatını ve fikirlerini ele aldığımız Remzi Oğuz Arık ise ikinci kuşak Anadoluçulara dâhil edilebilir. İkinci kuşak Anadoluçular birinci dönem isimlerden etkilenmiştir. Hayat hikâyesinde yer verdiğimiz üzere, Arık Fransa'ya gitmeden önce Mükrimin Halil Bey'in sohbetlerine katılmaktadır ve Turan-Anadolu ikilemi Arık'ta özellikle Paris yıllarında Anadolu'ya evrilecektir. Arık için söylediklerimizin benzerleri, bir diğer Anadoluçu isim Nurettin Topçu için de geçerlidir. Her ikisinin de Anadolu Mecmuası ve çevresiyle tanışıklığının, en

⁴ Buraya Dergah(1921) dergisini de eklemek mümkündür.

azından fikri yakınlık ve entelektüel takibin söz konusu olduğunu kolayca söylemek mümkündür. Arık'ın entelektüel gelişim ve yöneliminde önemli bir yer tuttuğunu düşündüğümüz bu çevreyi ve temel görüşlerini tanımaya çalışalım.

Anadoluculuk, ağırlıklı olarak, Ziya Gökalp'in fikirlerinin eleştirisi ve Gökalp'inkinden farklı yeni bir sentez oluşturma çabası ekseninde ortaya çıkmıştır. Gökalp'in Turan anlayışı sınırlarının belirsizliği sebebiyle eleştirilmiştir ve onun yerine somut bir “vatan” anlayışı geliştirilmeye çalışılmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında, kabul edilen “Misak-ı Milli” ile milli sınırlar belirlenmiş ve Kurtuluş Savaşı, sınırları belirli bir “vatan” için yapılmıştır (Atabay, 2005:147-8).

Literatürde karşımıza Anadoluculuk, Anadolu milliyetçiliği gibi isimlendirmelerle çıkan bu akım Hilmi Ziya Ülken'de “memleketçilik” adını alır. Fakat Ülken ikiye ayrıldığını söylediği bu akımı nitelerken kültürcü ve ideolojik Anadoluculuk tabirlerini kullanır. Biz de literatürde genel kabul gördüğü şekliyle Anadoluculuk nitelendirmesini kullanacağız.

Ülken'e göre (2017:712-3) memleketçilik, İkinci Meşrutiyet'in imparatorluğu kurtarmaya çalışan üç yaygın ideolojisi olan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık'a bir tepki olarak mütarekede doğmuş bir harekettir. Bu hareketin ilk tohumları da Türk Ocağı içerisinde Büyük Türkçülüğe karşı Küçük Türkçülük veya Türkiyecilik şeklinde 1917'de atılmış bulunmaktadır.

Anadolucu görüşler, 1334 (1918) tarihli Türk Ocağı Genel Kongresinde açıkça ifade edilse de, İzmir Şube Başkanı Necip Türkçü Turancılığa karşı görüşlerini 1915'ten beri konferanslarında dile getirmektedir. Necip Türkçü vatan kavramını ülke/toprak gerçeğinden hareketle ele almakta, Turan idealinin duygusal ve düşünsel açıdan “milli ve hakiki” bir vatan olarak kabul edilemeyeceğini vurgulamaktadır (Üstel, 1993:51).

Hilmi Ziya Ülken'e (2017:716) göre, Meşrutiyet döneminin fikir akımlarına karşı tepkiler savaş yıllarında da görülmektedir. Memleketçiliğin izleri de savaş yıllarında henüz aydın şekle ulaşmasa da Nüzhet Sabit'in çıkardığı “Vazife” dergisinde görülebilir.

14 Haziran 1334'te (1918) toplanan Türk Ocağı Genel Kongresinde, 1912 tarihli nizamnamenin (tüzüğün) güncel ihtiyaçlara cevap veremediği gerekçesiyle bazı maddelerinde güncellemeler yapılması için bir komisyon kurulur. Nizamnamenin ikinci maddesinin "Ocağın maksadı, Türklerin harsi birliğine ve medeni kemaline çalışmaktır. Ocağın faaliyet sahası bilhassa Türkiya'dır." şeklinde düzenlenmesi teklif edilir. Söz konusu taslağı savunmakla görevlendirilen Nüzhet Sabit, Anadolu'nun yardımı en fazla ihtiyaç duyan bölge olduğu ve Ocağın aynı anda hem Anadolu Türkleri hem de dış Türkler için çalışma imkân ve gücünün olmayacağından hareketle, "büyük Turan hayalini ümitlerle karşılamakla beraber" şu anki şartlar altında tüm faaliyetlerin Anadolu'ya yöneltilmesi gerektiğini vurgular. Halide Edip de, Turan idealinin gerçekleşmesinin güçlüğüne değinerek, önceliğin Anadolu'ya tanınmasında ısrar eder. Vakıf gazetesinde kaleme aldığı "Evimize Bakalım" başlıklı yazısında ırkları birer faraziye, milletleri ise birer hakikat olarak ele alır ve o günkü koşullarda kendi evini imar etmenin gerekliliğini öne çıkarır (Üstel, 1993:52).

Halide Edip'e yönelik cevaplar da gecikmemiştir. Ziya Gökalp, Köprülüzade Mehmet Fuat ve Ahmet Ağaoğlu gibi isimler cevabi nitelikte yazılar kaleme almışlardır. Gökalp, Türkçülüğün bugünkü amacının harsi birlik olduğunu gelecekte iktisadi ve siyasi birliğin söz konusu olabileceğini ifade eden yazısında, Türk milletine dâhil olan halklara gönüllü subay ve askerleri kapsayan her türlü yardımın yapılması taraftarıdır. Gökalp'e göre bu yardımlar aynı zamanda ülkeye güvenli bir çevre sağlayacaktır (Çınar, 2013:52-7).

1919'da Mülkiye sıralarında Anadolu'yu Türk kültürünün gerçek kaynağı gibi gören yeni bir akım doğmuştur. Ülken, Henri Lichtenberger'in Richard Wagner, Poete et Penseur adlı eserinden yola çıkarak bu akımın öncülüğünü yapmış, el yazması olarak Reşit Kayı ile birlikte Anadolu dergisini 12 sayı olarak 1918-1919 yıllarında çıkarmıştır. Ayrıca, Ülken, Anadolu halk masalları ve destanları üzerine çalışmalara başlamış, 1919'da Anadolu'nun Bugünkü Vazifeleri adlı bir kitap kaleme almış ve Haluk Nihat Pepeyi'yi Tahir'le Zühre, Şah İsmail'le Gülizar ve Süleyman Şah adlı halk masallarını yazmaya yönlendirmiştir.

Ülken'e göre yine bu harekete ilk önyak olan Mükrimin Halil olmuştur. Mükrimin Halil Bey'in daha önce İslam tarihine yönelmiş olan araştırmaları bu dönemde Anadolu tarihine çevrilmiştir. Onun taşkın mizacı bu hareketi bir kültür hareketi olmaktan çıkarmış, yarı siyasi bir hüviyet kazanan bu hareket yüksekokullar arasında yeni bir ideolojiye dönüşmüştür. Ülken'in (2017:712-3) burada üzerinde durduğu bir nokta ise Anadoluculuğun farklı yollara ayrıldığıdır.

“Fakat milliyet anlayışında iki görüş daha başlangıçta birbirinden ayrılmaya başladı. Bunlardan biri Anadolu'yu doğacak kültürün kaynağı ve hedefi olarak gören kültürcü Anadoluculuktur. İkincisi ona siyasi ve fiili bir şekil vermek isteyen ideolojik Anadoluculuktur. Bu ikincisi Monroe'nin ‘Amerika Amerikalılarıdır’ düsturunu örnek alıyordu.”

1924'te⁵ ise Anadoluculuk düşüncesini daha sistemli bir şekilde ele alacak olan Anadolu Mecmuası yayımlanmaya başlamıştır. Birinci Mecliste İkinci Grubun önemli isimlerinden Erzurum eski milletvekili Hüseyin Avni Bey ve bazı arkadaşlarınca “Anadolu Komandit Neşriyat Şirketi” kurulmuştur. Bu şirket Anadolu Mecmuası adlı dergiyi yayımlamaya başlamıştır. Nisan 1924-Şubat 1925 arasında on iki sayı çıkan bu dergi, siyasi iktidarın resmi görüşlerine muhalif tonda yayınlar yapmıştır. Gökalp ve Hamdullah Suphi Tanrıöver'in düşüncelerine eleştirel yaklaşan derginin temel görüşü, “Ortaasya'dan gelen Türklerin, Anadolu'da yeni bir medeniyet ve millet oluşturduğu tezine dayanmaktadır.” (Birgül, 2013:73). İlk kuşak Anadolucu olarak nitelendirilen bu dergi çevresinde yazan isimler arasında Mükrimin Halil Yınanç, Mehmet Halit Bayrı, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Hilmi Ziya Ülken, Reşat Şemsettin Sirer, Rıza Nur, Necmeddin Halil Onan, Mehmet Emin Erişirgil, Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Hamdi Tanpınar, Necip Fazıl Kısakürek, Faruk Nafiz Çamlıbel isimlerini görmek mümkündür.

Anadolu Mecmuası'nda, Selçuklular dönemi asrısaadet olarak görülürken, Anadolu'nun gerçek sahipleri olarak görülen Türkmenleri ihmal eden ve dışlayan Osmanlı'ya eleştirel bir yaklaşım söz konusudur. Fatih dönemiyle beraber Türklerin devlet idaresinden uzaklaştırılması ve devşirmelerin önemli konumlara gelmesi

⁵ Hilmi Ziya kendisinin de yazarları arasında olduğu bu mecmua için çıkış tarihini 1923 olarak vermektedir. Fakat mecmuaya dair hemen hemen tüm diğer kaynaklarda bu tarih 1924'tür.

eleştirilirken, İmparatorluğun anavatanı olmasına rağmen müstemleke olarak görülen Anadolu’da çıkan isyanlara hak verilir. Anadolu ihmal edilen, yokluklar diyarı olarak betimlenirken, saflığın, iyiliğin, faziletin kaynağı olarak “mağdur ve masum Anadolu” söylemi etrafında mistik bir anlama bürünür (Çınar, 2013:94-120).

Anadolu Mecmuası’nda savunulan tarih anlayışı, Anadolu tarihinin başlangıcını 1071 Malazgirt Zaferi kabul etmektedir. Bu zafer Anadolu coğrafyasını kesin olarak bir Türk yurduna dönüştürmenin ve milletin bu yeni topraklarla bütünleşmesinin simgesi haline gelmiştir (Çınar, 2013:80). Böyle bir tarih anlayışı Anadolu topraklarında milattan önce hüküm sürmüş Sümer ve Hititlerle bir ilgi kurmaya yönelik resmi tarih anlayışla uyuşmamaktadır. Öte yandan, Anadolu’yu merkeze alan bu anlayış, Anadolu merkezli bir millet anlayışını, halkının kültürel değerlerini de merkeze almaktadır. Bu açıdan da radikal biçimde Batılılaşmayı öngören resmi söylemle bir uyumsuzluk söz konusudur (Birgül, 2013:73).

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasını müteakiben iktidar “kimlik” temelli, yeni kültürel arayışlara yönelmişti. İnkıpların radikalizmi ve Takrir-i Sükun Kanunu’nun etkisiyle muhalefet imkanlarının kısıtlı olduğu bu dönemde Anadolu Mecmuası da yayın hayatını sürdüremedi. Bu fikir çevresinin mensupları veya bu fikirden etkilenenler 1930’larda ve sonrasında Dönüm, Millet, Hareket, Dikmen, Çağır, Bizim Türkiye gibi dergileri doğrudan çıkardılar veya buralarda yazılar kaleme aldılar. Çınar’ın (2013:62) belirttiği üzere, Dönüm dergisinde Anadolucu görüşün daha çok ekonomi temelli görüşleri sanayi/tarım, kent/köy gibi ikilikler üzerinden ele alınırken, Millet dergisinde kültür sorunu yerlilik ve halkçılık bağlamında ele alındı. Hareket dergisi ise Nurettin Topçu’nun öncülüğünde Cumhuriyet’in pozitivizm menşeli uygulamalarının yol açtığı kültürel yabancılaşma meselesini ele aldı ve İslami bir duyarlılıkla eleştirilerini yöneltti. Dikmen dergisi resmi ideoloji ile Anadolu milliyetçiliğini kaynaştırmak için Cumhuriyet devrimlerine yerlilik olgusuyla toplumsal bir dayanak sağlama yolunda bir yayın politikası izledi.

Genel olarak değerlendirildiğinde Anadoluculuk resmi Kemalist milliyetçilik anlayışıyla Türkçülük arasında özgün bir yer edinmektedir. Tanıl Bora’ya (2017:371-2) göre Anadoluculuk, Kemalist milliyetçiliğe muhafazakâr ve “ruhçu” yönelimiyle

mesafelenirken, Türkçülükten de Anadolu'dan başka yere bakmamasıyla ayrılmıştır. Anadolucular, “İslamcılıkla milliyetçilik arasında sağlam bir hat çekmişlerdir.”

Anadoluculuk ve Kemalist milliyetçilik arasında karşılaştırmaya yönelik Süleyman Seyfi Ögün'ün tespitleri önem arz etmektedir. Ögün, Anadolucular ve Kemalizm arasındaki tek ortak yanı “milliyetçiliği coğrafi bir gerçekliğe oturtmak” olarak ele alır. İkisi arasındaki tartışmayı, dar anlamda milliyetçilik tartışmasına indirgemenin yanlış olduğunu belirterek resmi milliyetçilik ile Anadolucu muhalefeti modernizm-gelenekçilik karşılaştırması üzerinden tanımlar. Kemalizm kırı ve kırsal değerleri savunmaya yönelik söylemler geliştirse de özünde kentsel bir ideolojidir ve köyü biçimlendirilmesi gereken bir öge olarak görür. Anadolucuların ise köye geleneklerin korunması ve muhafazası şeklinde bir yaklaşımı söz konusudur (Ögün, 1992:44-5).

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Osmanlıcılık gündeme gelmiş, bu siyaset önerisinin başarılı olamayacağına yönelik inanç gayrimüslimlerin Osmanlı'dan ayrılmasıyla güçlenmiştir. Bu eğilime karşı tepkiler İslamcılığı gündeme getirmiştir. İslamcılık devletin ulusal ve uluslararası alanda bir siyaseti olmuş, fakat 20. yüzyıl başından itibaren Türkçülük de gündeme gelmiştir. Türkçülüğün önerilerinden birisi olan Turancılık'a yönelik eleştiriler de Anadoluculuk akımının doğmasında etkili olmuştur.

Ülkenin sahip olduğu değerlerin ve enerjisinin, Anadolu için harcanmasına yönelik bir siyaseti savunan Anadoluculuk, Türkçü-Turancı ideolojiyi şiddetle eleştirmiştir. Tüm bunlarla beraber, Bingöl ve Pakiş'in (2016) vurguladığı gibi, “Anadoluculuk ile Türkçülük-Turancılık ideoloji arasında milliyetçiliğin yeniden üretimine, yeniden inşasına hizmet eden simbiyotik bir ilişki bulunmaktadır.” Bu bağlamda Anadoluculuğun önerdiği vatan, tarih anlayışları, Turancılığa karşıt görünmesine rağmen, benzer söylemlerin daraltılmış bir çerçevede ifadesi olduğu atlanmaması gereken bir noktadır.

Bölümün girişinde yer verdiğimiz tartışmaya ek olarak, Türkiye sınırları dışındaki Türklerle ilişki kurma da amaçları arasında yer alan Türk Ocakları 1927'de programını değiştirmiş ve kuruluş gayesini “Türk Ocağının çalışma sahası Türkiye Cumhuriyeti hudutlarını aşamaz.” şeklinde güncellemiştir. Bu Türk milletinin

ülkesini yeni sınırları içerisinde gücünü bu yolda harcamasına yönelik bir değişikliktir (Heyd, 1980:94).

Remzi Oğuz Arık da, Cumhuriyet gibi Anadolu vurgusunu öne çıkarmış, ülkenin son yüzyılda izlediği politikalarla Anadolu insanının enerjisinin, Anadolu dışındaki coğrafyalarda, savaş meydanlarında harcanmasını eleştirmiştir. Remzi Oğuz Arık yeni Cumhuriyetle beraber mevcut sınırlarla mutabık, dinin etkisinin azaldığını belirtse de dini dışlamadan, kültürel bir millet ve milliyetçilik anlayışını savunmuştur. Bu yönüyle de hem resmi söylemle hem de Türkçü, İslamcı eğilimlerle uyum içerisinde bir söylem geliştirmeyi denemiştir.

2.4. Remzi Oğuz Arık'ın Milliyetçilik Anlayışı

Remzi Oğuz Arık'ın milliyetçilik anlayışı incelenirken, öncelikle onun daha önce Millet, Dönüm, Çığır gibi dergilerde yayımlanan metinlerinin bir seçkisinden oluşan ve 1947 yılında çıkan **“İdeal ve İdeoloji”**⁶ kitabında bulunan metinleri ile 1951 yılında Ankara Radyosunda yaptığı, milliyetçilik anlayışını ve Türk inkılabına ilişkin görüşlerini yansıtan konuşmaları⁷ esas alınacaktır. İlki daha önce ayrı makaleler olarak neşrettiği düşüncelerini milliyetçilik temelinde açıklamaya yönelik bütünlüklü bir değerlendirme niteliğindedir. Ancak bu makalelerin ayrı ayrı tarihlerde dergi makalesi olarak yazılmış olması onlar arasındaki bağlantıları kurmada yer yer aksamalara yol açmaktadır. İkinci kitap ise sekiz radyo konuşmasından⁸ oluşmaktadır. Arık'ın daha önce yazdığı metinlerinden geniş ölçüde yararlandığı bu konuşmalarda Gökalp'in Türkçülüğün Esasları kitabını yöntemsel olarak izlemeye çalıştığını söyleyebiliriz. Arık ilk önce Türkçülüğün ve Türk milliyetçiliğinin

⁶ 1947 tarihli bu kitap iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm İdeal ve İdeoloji başlığı altında “Ahlâkın Çerçevesi, Efkâr-ı Umumiye, İdeal ve İdeoloji, İlimcilik, Demokrasi ve Milliyet İdeolojisi” olmak üzere altı makaleyi, ikinci bölüm ise Milliyetçiliğimiz başlığı altında “Bizim Milliyetçiliğimiz, Milliyetçiliğimize Dair, Milliyetçiliğimizin Merhaleleri, Köylerimiz ve Köycülüklerimiz, Türkiye'nin Yükseltilmesi” olmak üzere beş makaleyi içermektedir. Arık'ın milliyetçilik anlayışını anlamak için müracaat edilebilecek en derli toplu metinler bunlardır.

⁷ Bu radyo konuşmaları, ölümünden sonra, “Remzi Oğuz Arık'ın Eserlerini Yayma ve Anıtını Yaptırma Derneği” tarafından, Arık'ın evrakı arasında bulunan notları ve radyo konuşmaları karşılaştırılarak 1958 yılında kitap olarak yayımlanmıştır.

⁸ Sefercioğlu'na göre (1987:245) Arık'ın büyük ilgi çeken bu konuşmaları sürece iken, bazı çevreleri ürkütmüş olmalı ki sekiz haftadan sonra yarım bırakılmıştır.

gelişimine ilişkin kendi yaklaşımını ortaya koymuş, sonrasında ise millet ve milliyetçilik anlayışını açıklamaya çalışmıştır.

Arık milliyetçilik anlayışını metinlerinde açıklamaya ve bu metinler aracılığıyla insanlara ulaşılmaya çalışmıştır. Milliyetçilik anlayışına ilişkin değerlendirmelerinde, Osmanlı Devleti'nde milliyetçiliğin erken dönem kaynaklarına, Türkçülük ve Cumhuriyet'le beraber ortaya çıktığını öne sürdüğü milliyetçiliğin tarihine ilişkin değerlendirmelerde bulunur. Bu yönüyle Ziya Gökalp'in, Türkçülüğün Esasları metninde kendi program önerisinden önce Türkçülüğün tarihini vermesine benzer bir yol izlemiştir.

Ziya Gökalp, İmparatorluğun son döneminde fikirleriyle etkili olmuş, hem düşünce hem de yöntem açısından Cumhuriyet döneminde de Türk düşünce dünyası ve özellikle üniversite çevreleri üzerinde etkilerini sürdürmüştür. Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Niyazi Berkes, Baykan Sezer gibi isimlerin yanı sıra Türk düşüncesi ve sosyolojisi ile bağı olan hemen hemen herkesin Gökalp üzerine çalışmış veya bir şeyler yazmış olması onun fikirleriyle gelecek kuşakları ne denli etkilediğinin göstergesidir.

Remzi Oğuz Arık daha önce ifade ettiğimiz gibi milliyetçi çevrelerde Gökalp sonrası önemli bir isim olarak değerlendirilmiştir. Arık'ın kendisi de milliyetçiliğe ilişkin yazılarında Gökalp'e atıflar yapmakta ve ondan ayrıldığı noktaları belirtmektedir. Gökalp erken dönem milliyetçilik için Türkçülük tabirini kullanırken, Arık milliyetçilik üzerinden açıklamalarını gerçekleştirmektedir. Ülkenin sorunlarıyla yakından ilgili bu iki ismin, farklılaştığı noktalar olmakla beraber benzer söylemlerde bulunmasının sebebi ülkenin sorunlarında kapsayıcı çözüm üretme arayışlarından geçmektedir.

2.4.1. İdeoloji, Din ve Milliyetçilik

Arık'ın milliyetçilik anlayışı ile ilişkili olarak değinmemiz gereken ilk nokta onun milliyetçiliği bir ideoloji olarak ele almasıdır. İdeolojinin birçok tanımı olmakla beraber Andrew Heywood (2016:31) ideolojiyi “niyeti var olan iktidar sistemini ister korumak, ister değiştirmek olsun, örgütlü siyasi eyleme zemin oluşturan az veya çok

tutarlı fikirler kümesi” şeklinde tanımlamaktadır. İdeolojiler bu yönüyle mevcut düzene ilişkin “dünya görüşü” sunarlar, “iyi toplum”un nasıl sağlanacağına ilişkin gelecek tasarımı öne sürerler ve siyasi değişimin nasıl gerçekleştirile(bile)ceğine dair bir açıklama getirirler.

Arık milliyetçiliği, din yerine milleti ideal olarak ortaya koyan, kitleleri bir araya getirip, bu durumu sürdürecektir bir ideoloji olarak ele alır. Arık, ideolojileri cemiyetleri bir arada tutan ve bir arada olma durumunu sürekli hale getiren unsur olarak görür. Milliyetçilik, Arık’a göre bu yüzyılda dinin eskiden üstlendiği işlevleri yerine getirecek olan, fikir ve his birliğini sağlayacak olan ideolojidir. Arık dini dışlamamakla beraber, dinin artık işlevini yitirdiğini düşünmekte, insanlar için ideolojilerin önem kazandığı bu çağda, Türk milleti için milliyetçiliği en geçerli ideoloji olarak ele almaktadır.

Arık’a göre “Medeniyet dünyamızdaki ideolojilerin en kudretlisi milliyetçiliktir.” (Arık, 1947:35). Arık’ın milliyetçilik anlayışını ayrıntılı olarak ele almadan önce, onun din ve milliyetçilik arasında kurduğu, ikisinin işlevleri üzerinden yaptığı karşılaştırmaları ele almakta yarar vardır. Onun milliyetçilik anlayışını, milliyetçiliğin statik-dinamik unsurları üzerinden ele almadan önce Arık’ın milliyetçiliğe yüklediği üst anlama değinmek yerinde olacaktır.

Arık’ın o dönemdeki dine ilişkin görüşü, dinin artık toplumu kuşatıcı ve harekete geçirici işlevini yitirdiği yönündedir. Bu konuda da, çıkış noktası ahlaki bozulmalar ve bu bozulmaları önleyen kanun ve dinin artık işlevsiz hale gelmesidir. Arık’ın, dine yaklaşımı bir niyet değil, olanı tespit meselesidir. Dinin işlevini yerine getirecek olan ideolojilerdir. O günlerde, öne çıkan ilimcilik, demokrasi ve milliyetçilik ideolojilerini değerlendiren sonra; Türkiye’nin şartlarına en uygun ve ayakta kalacak ideoloji olarak milliyetçiliği görür.

2.4.1.1. Ahlak, Kanun ve Din

Arık’ın milliyetçilik anlayışına giden yol ahlaktan geçmektedir. Arık, cemiyette olup bitenleri, gazete sayfalarına akseden olayları gözden geçirerek, “yalnız kendini düşünmenin, yani hayvanlaşmanın korkunç bir bilançosunu yakalamaya” çalışır.

Gazetelere yansıyan bu olaylar arasında tecavüz, yolsuzluk, görevi suiistimaller vardır. Bu adi cürümlere toplumsal basit ilişkilerde dahi hakka riayetsizliği, büyük-küçük ilişkilerinde azalan saygı ve şefkati, ticaretteki usulsüzlükleri de ekler. Vardığı sonuç ise: “Bütün bunlar, cemiyetimizin ağır bir devre geçirdiğini, bize göstermektedir. Ağır bir devre, ahlakın eşsiz bir sarsıntı ile kökünden sarsıldığı bir devre!..” (Arık, 1947:1-2) şeklindedir.

Arık, toplumsal alanda çözülmeye ve yozlaşmaya dikkat çekmektedir. Çözüm için önerdiği yol ise ahlaklı insanların sayısını çoğaltmaktan geçmektedir. “Ahlaksızlığı, ahlaklı olanların ve ahlaklı kalabilenlerin sayısını çoğaltmakla yenebiliriz. Ahlaklıları çoğaltmak ve bilhassa ahlaklı bırakmak: işte büyük dava budur.” (Arık, 1947:2)

Arık’a göre, ahlaklılığı korumanın prensipleri, irade ve hürriyet, kanun ve din olmak üzere üç başlıkta ele alınabilir. Ahlak, irade sahibi -ki delide, hastada, esir ve kölede, hayvanda ve hele hayvanlaşanda ahlak aranmaz- aynı cinsten ve aynı hakka sahip insanlar arasında, hürriyet temeli üstünde kurulacaktır. Kanun, ferdin ahlaklı kalmasını kontrol eden ikinci prensiptir. Kanun, insanların özelliklerini göz önüne alarak, emrini, yasaklarını belli meseleler, yerler, zamanlar ve insanlar için ortaya koyar. İnsanları korku ve menfaat güdülerıyla, ceza ve mükâfat yaptırımıyla kontrole çalışır. Kanunlar insanların belirli zaman ve sahalarda hareketlerine özgü kurallar koyduğu için, insan hareketlerine ilişkin boş köşeler kalır. Ortaya çıkan aksaklıklara, devletlerin sürekli kanun çıkarması da çözüm üretmez hale gelir. Sonuçta da, kanunlara riayet azalınca ve insanlar cezalardan kaçmanın yolunu bulunca kanunlar etkisiz hale gelir. Kanunların bu duruma gelmesindeki etken, kanunların eksikliği değil, o kanunu yerine getireceklerdeki “ahlaki maksat”ın yokluğudur.

Din, kanunlardan farklı olarak, insanların özelliklerine bakmaksızın emir ve yasaklarını herkes, her yer ve zaman için ortaya koyar. Dindarın ahlaklı kalmasını sağlayan da imanıdır. Fakat 20. yüzyılda din, ahlakın müeyyidesi olmaktan çıkmış bulunmaktadır.

“İymanın, islamın şartlarını herkesin yıktığı bir vakıa iken dini Ömer zamanındaki gibi- yaratan, yaşatan ve içimizi ayakta tutan müeyyide olarak ele almak mümkün mü? Bugünün cemiyetlerini, seni, beni.. yarın veya şimdi silah başına toplayacak

buyruk; cihat yapan dinin emri mi, yoksa vatanın, milletin mümessili olanların sesi midir?” (Arık, 1947:4-5).

Sorusunu soran Arık’a göre, bugünün insanlığında, kanunun ve artık dinin göremediği (içimizin mürakibi, ahlakımızın müeyyidesi olmak) işlevi üstlenecek olan “ahlak efkar-ı umumiyeleri” olacaktır. Arık’a göre kanunun bu çaresizliğini önceden önleyebilen din bugün böyle bir işlevi layıkıyla yerine getirememektedir. Dinin zamanında yerine getirdiğini belirttiği “İnanılan, bağlanılan bir fikrin yahut bir fikirler manzumesinin çevresinde ahlaklılık tutunuyor. Bu itibarladır ki, her efkar-ı umumiyenin bir ana fikre dayanması; onun insicamı, tesiri için şarttır.” (Arık, 1947:5) vurgusu, dinin bu işlevi yitirdiği yönündedir.

Arık Türk toplumunun yaşadığını düşündüğü çözülmeye yönelik bir çözüm arayışındadır. Bu yönüyle de Emile Durkheim’ı akla getirmektedir. Her ne kadar kendisi atıf yapmasa da, onda da benzer bir eğilim söz konusudur. Edward A. Tiryakian, Durkheim’ın nihai amacını “modern toplumun prototipi olarak, Fransa’ya şeylerin doğasına en uygun olan uygar/toplumsal bir din sağlamak” olarak görmektedir (Tiryakian, 2014:217). Arık Fransa’da eğitim sebebiyle bulunduğu yıllarda, Fransa’nın içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal tartışmaları takip etme fırsatı bulmuştur. Böyle bir ortamda da Durkheim ismini duyması oldukça muhtemeldir.

Tiryakian’a göre (2014:216) Durkheim, sosyolojiyi ciddi ve titiz bir bilimsel disiplin olarak kurarken, toplumsal hayat şartlarını düzeltme ve toplumsal istikrarı sağlama amacı gütmektedir. Durkheim’daki modern Fransız toplumu için seküler bir ahlak inşa etme arayışına Arık’ta doğrudan rastlanmaz. Fakat Arık’ın amacı da temelde toplumsal düzeni ve bütünlüğü sağlayacak bir ideoloji arayışdır ve bunun milliyetçilik olduğunda karar kılmıştır.

2.4.1.2. Korku, Menfaat ve Fikir-His Birliği

Arık, Türk toplumunu bir arada tutacak ve devamlılığını sağlayacak bir dayanak noktası arayışındadır. Burada yine tarihe başvurmaktadır. Arık’a göre (1947:6-9), insanları, tarih boyunca, imparatorluk, krallık, beylik veya sadece cemiyetler,

şirketler gibi küçük veya büyük kitleler halinde bir arada tutmaya yarayan kuvvetler korku, menfaat veya fikir ve his birliği olmuştur.

Korku, bir baskının, insanın kişiliğine vurulmuş bir zincirin neticesidir. Korku insanların iradesini, seçme özgürlüğünü ortadan kaldırır. Korku, tekleri, köksüz kitleleri toplar ve fakat bu kitlelerin devamı tesadüflere bağlıdır. Zulmeden ve korkutan krallar, beyler bir arada tutmaya çalıştıkları insanlar tarafından alt edilmişlerdir. Bu yönüyle, korku tek başına bir topluluğu ne yaşatabilir ne de bir medeniyet kurup insanlar arasında bir anlaşmaya zemin hazırlar.

Menfaate gelince, devamlı ve düzenli işleyip giden cemiyet menfaate dayanır. Ticaret şirketleri, eşkıya kitleleri, hırsız çeteleri, Kartaca ve Venedik gibi bazı devlet tipleri, hatta bütün insan toplulukları birbirine menfaatle kenetlenmiş teklerin topluluğunu verir. Fakat bu topluluklar da devamlı bir hayata, tarihte önemli bir yer edinen, bir tarih yaratmış ilkelere sahip olamamışlardır.

İnsan daha yaratılıştan, kendi faydasını düşünme, eziyetten çok zevki, neşeyi arama eğilimleriyle doludur. Menfaat fikri, insanların korunmasına ve devamına, topluluğun öteki teklerine zarar vermeyen bir mahiyette olunca topluluğun önemli bir yardımcısıdır. Fakat insanlar sadece kendi menfaatleri peşine düşünce, bu fikir topluluğun yıkımına zemin hazırlar.

“Milyonlar içinde bir tek’in –Narsis gibi– yalnız kendini görmesi; mesele değildir. Asıl dert, milyonları meydana getiren teklerde, ayrı ayrı, bu menfaat fikrinin her şeyden üstün ve aşırı bir hükme varmasıdır: Memleketimizde henüz roman, umumiyetle san’at, bu menfaat fikri’nin koşturduğu insanı yaşatmamıştır. Fakat, zavallı Makyavel’in –idare edileni değil, yalnız idare edeni düşünerek bize övdüğü tip; Zola’nın ‘L’Argent = Para’ adlı romanındaki tipler; Hugo’nun ‘Zavallılar=Miserables’ındaki Tönardiyeler; Marcel Pagnol’un ‘Topaz’ındaki belediye reis ve azâsı; topluluğu zebuneden bu menfaat fikri’ni, hareket halinde ve neticeleriyle gösteren vesikalardır.” (Arık, 1947:10).

Sonuçta, Arık’a göre (1947:10-1) korkuya ve menfaat fikrine dayanan ahlâk, hayvanın yani zordan, hileden başka hayat ve topluluk mihveri bilmeyen mahlûkun hayatından, şuurlu yani adaleti ancak kendisi bilip tahakkuk ettiren insanın hayatına

doğru gelişmenin bir durağı saydığı çocukluğun karakteridir. Geri veya gerileşen cemiyetlerde bu fikirlerin etkili olmasına rastlanır. Ancak menfaat tek başına topluluğa hayatiyet vermez ve süreklilik kazandırmaz. İnsanları bir araya getiren kuvvetler, daima korku, menfaat gibi maddi kuvvetler olmamıştır; tam aksine, insan topluluğunu devam ettiren, onların tarih ve medeniyet oluşturmada etkili olan faktör fikir ve his birliği olmuştur.

Fikir ve his birliğinin insan topluluklarına temel oluşunun en dikkate değer örneklerine dinler tarihinde rastlanır. Sitelerden imparatorluklara, bütün cemiyet oluşumlarının temelinde din faktörü vardır. Din, insanları bir araya toplar, bu topluluğun devamını sağlar, insanlığın medeniyet kurmasına ve kültürlerin beslenmesine katkı sağlar. Din, emir ve yasaklarıyla, insanların yaptığı işler üzerinde geniş ve düzenli bir denetim kurarak; ahlakın düzenini kendi nizamına göre sağlayacak bir disiplin, bir muhit yaratır.

Arık dine yaklaşımında nesnel olmaya özen gösterir. Din konusunda bunları söylerken “Din ve kanun işindeki mütalaalarımız bu gün olanın, vakı’ının müşahedesidir, tespittir. Bu mütalaalar ne bir arzuyu, ne bir reddi katiyen aksettirmez.” (1947:13) diyerek yapmaya çalıştığının bir niyet değil tespit meselesi olduğunu vurgular.

Arık’ın dine yaklaşımı dışlayıcı değildir. Milliyetçilik onda Cumhuriyet’in resmi söyleminde olduğu gibi bir “dini ikame” politikası olarak görülmez. Dine yaklaşımı dinin artık eskisi kadar işlevsel olmadığı, toplumsal hayatı düzenleyici ve harekete geçirici bir rol üstlenemediği şeklindedir. Öte yandan, Arık’a göre, din Türklerin tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Arık, Türkmenlerin Anadolu’yu fetih sebeplerini de din olarak değerlendirir (Arık, 1956:3). Din Türklerin uğrunda mücadele ettiği, uzun süre bağlandıkları ideallerinin kaynağıdır.

“1070’den beri Önasya’nın kaderini ellerinde tutan Türklerin, o zamanki mukaddes endişesi, ıstırapı din olmuştur. Bir Tuğrul Beğ, hapishaneden çıkardığı halifenin atını din adına yetmişti. Anadolu’yu çiğnemek isteyen ‘Haçlılar’a, Moğollara göğüs geren Türkler, bu müthiş fedakarlığı, müslüman oldukları için, müslüman kalmak için yapmışlardı.” (Arık, 1958:7).

Din değiştiren Türkmenler soylarıyla beraber kültürel benliklerini de kaybetmiştir. İşlam dinini benimseyen Türklerde ise din, diğer milletlerle karışmayı, değerlerini kaybetmeyi önlemiştir. Öte yandan, din ilerlemeye de engel teşkil etmemiştir.

“Önasya’ya, hele Anadolu’ya yerleşmeden, birçok dinlere girip çıkan Türkler, iytiraf edelim ki boyuna erimişlerdir. in’de eriyenlerden başka Bizans hizmetine geçen asılzadeleri bu devlette büyük yerlere erişen Türk soyunun bölükleri baştan başa kaybolduğu gibi; başka dine giren Bulgarlar da –bizzat Türk düşmanlığının-, İslavlık heykeli gibi, Türk soyundan çıkıp gitmişlerdir.

Türklerin din içinde ancak Mşlmanlıkla bir karar görebiliyoruz. Bu istikrarla birlikte Türkmen kütlesi de duruluyor. Kendilerinin bu dine yaptığı milyonlarla hizmete karşı bu din de onların erimesini önlemiştir.

Sonra, bu din, onların vaktiyle en büyük medeniyeti kurmasına; hele rasyonalizmi, aklı her şeyin üstünde tutan düşünme tarzını baş tacı yapmalarına da engel olmamıştır.” (Arık, 1956:26).

Arık için, din Türklerin tarihinde bu kadar önemli bir rol üstlenirken, bugün din toplumda bütünlüğü sağlama ve harekete geçirme işlevini yitirmiştir. Bunu artık yerine getirecek olan ideolojilerdir. Arık’a göre (1947:18) ideolojilerin değeri ve önemi barındırdıkları fikirlerden değil, kitleleri sürükleme, kitlelerin duygularına hitap etme ve geleceğini şekillendirme gücünden gelmektedir.

2.4.1.3. İlimcilik, Demokrasi ve Milliyetçilik

Arık, bugün için bunu sağlayan ve Türk toplumu için en uygun ideoloji veya ideolojilerin neler olabileceğini, demokrasi, ilimcilik, milliyetçilik gibi alternatifleri ele alarak açıklamaya çalışır. Arık’a göre dinin eskisi kadar etkin ve işlevsel olamadığı o günkü şartlar altında alternatif ideoloji milliyetçiliktir.

İlimcilik bahsinde, ilmin ne denli kudretli ve kuşatıcı olduğunu ortaya koyar. İnsanlık ilim sayesinde yere ve göğe hükmeder hale gelmiştir. Bilim, ideallerin ortadan kalktığı, ideolojilerin hüküm sürdüğü dönemde mutlak gücüne inanılan bir ideoloji konumundadır. “On dokuzuncu ve yirminci yüzyıl, bütün gelenekleri iğnedikten,

eski idealleri boğduktan sonra ilmi, ideoloji hatta bir din payesine yükseltmiş bulunmaktadır.” (Arık, 1947:21).

Arık, toplum hayatında bilginlerin yerine yönelik açıklamalarda bulunur. Bilginlerin toplumdaki yardımlaşma ve dayanışma duygularını teşvik eder konumda olmadıklarını hatta yer yer bunun tersi istikamette işler yaptıklarını iddia eder.

“Cemiyet içerisindeki tecanüsü, yardımı, dayanışmayı, ahlak örneklerini... bilgin tabakasının yaratmadığını, en büyük karakteri bilgin olanların vermediğini hatırlamak mecburiyetindeyiz. Çok kere; şu veya bu ecnebi ordusunun zaferiyle bayram yapan, fakat bunu yaparken öz milletinin kaderini bir damla bile düşünmeyen kazino ve sokak münakaşacısı; elinde kocaman diplomalar taşıyan, şu veya bu bilim şubesinde dahi geçinen çıkmıyor mu?” (Arık, 1947:23).

Arık’ın ilimcilik bahsinde geldiği sonuç şudur: İlim büyük imkânlar taşımasına rağmen, “cemiyetlerin bağı” işlevini üstlenip kitleleri ayakta tutacak bir ideoloji olmaktan uzaktır (Arık, 1947:21-24).

Arık, demokrasiyi ise asıl ideolojinin yani milliyetçiliğin içinde gerekli bir unsur olarak görür. Demokrasinin temel unsurları olarak gördüğü eşitlik ve hürriyeti, milliyetçiliğin de olmazsa olmazları arasında görür. Arık ideolojilerin mistik tarafını önemsemektedir, demokrasi ise bu yönüyle nokstandır. “Demokrasi, aklın, müsbet ilmin üstünlüğüne inanan ideoloji sıfatı ile, mutlak olarak, mistikten çekinecektir. O zaman da, ideolojilerin gücünü: yani mistiği yitirmiştir (Arık, 1947:25-34).

İlimcilik ve demokrasi bahsinden sonra, Arık milliyetçiliği ele alır. Medeniyet dünyasının en kudretli ideolojisi olarak gördüğü milliyetçilik, demokrasi ve (b)ilimciliğin tersine, cemiyetleri toplayıcı, kurucu bir vasma sahiptir.

“Bugünkü bilimin, tekniğin ve tenkidin gevşetip yıktığı idealler, disiplinler ortasında ayakta duran tek ideoloji: milliyetçiliktir. Milliyetçilik ideolojisinde asıl vasıf: Demokrasinin, bilimin tanımak istemediği, hatta yıktığı geleneklerin, inanların, hislerin, mukaddes ihtirasların (passions) dökölüp sığındığı bir iç yapıya dayanmaktadır. Bugünkü tenkidçiliğin içlerimize hapsettiği bu iç yapı; milliyetçiliğe ‘mystique’ vermektedir. Bu itibarla milliyetçilik, maddeciliğin teselli edemediği kitleler arasında, kaybolan **dinlerin** yerini tutmaktadır.” (Arık, 1947:35).

Arık'a göre (1947:36) milliyetçilik; birçok memleketlerde gerek coğrafi gerekse de ekonomik olarak genişleme imkânları yaratmıştır. Arık, Avrupa'da büyük müstemleke ve sanayi meselelerinin milliyetçiliğin hâkim olduğu dönemde gerçekleşmesine vurgu yapar.

Arık'ın milliyetçilik bahsinde vurguladığı bir diğer nokta, milliyetçiliğin ortak çıkarı, milletin çıkarını savunuyor olmasıdır. "Milliyetçiliğin ihtiras halinde benimsediği gaye; **sürü cemiyet değil, herbiri şahsiyet haline yükselmiş şuurlu teklerden doğan millettir.**" (Arık, 1947:36) Milliyetçilik tekin çıkarını değil, bütün cemiyetin hayat ve menfaatini hedef alır. Ve böylece dünyada erişilebilecek, erişilmesi bizlere verilmiş olan ebediliği gaye edinmiş demektir (Arık, 1947:37).

Arık, insanları bir araya getirme ve bu bir arada olmayı sürdürmeyi sağlayan bilim ve demokrasi kadar korkunun da, menfaatin de, maddenin de devamlı bir imkânı olmadığını ortaya koyar. Bu imkânı sağlayacak olan ise milliyetçiliktir.

"Buna karşı milliyetçilik; hem içine aldığı hisler ve fikirler manzumesi, yani bu hislerin, fikirlerin mevzuu olan millet realitesi bakımından; hem bu mevzuun büyüklüğü, saadeti için yarattığı dinamizm bakımından; kitlelere eşsiz bir hareket, ihtiras, bilhassa yardımlaşma (=solidarite) kaynağı olmaktadır. Milliyetçiliğin yarattığı 'yardımlaşma hisleri' bâzan aklın alamıyacağı kadar büyük fedakârlıkları yaptıran birliğin, disiplinin anası bulunuyor." (Arık, 1947:37).

Remzi Oğuz genel düşüncesini oluştururken, din gibi bütün toplumu kuşatacak bir ideoloji arayışındadır. Avrupa'nın sekülerleşme süreci içinde bocalaması ve bilimin tek güç olarak kabul edilmesi, dinin etkisinin azalmasını beraberinde getirmiştir. Bu da modernlikle doğrudan ilişkili olan, zihinsel ve toplumsal olarak dinin etkisinin kırıldığı bir süreçtir. Saint Simon, August Comte gibi düşünürler bu süreci adeta yeni bir din vasıtasıyla aşmaya çalışmışlardır. Comte'da bu öneri İnsanlık Dini olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde sosyolojinin bir bilim olarak kuruluşunu sağlayan Durkheim da hayatı boyunca Fransız toplumunda bir düzen arayışı içerisinde sivil bir ahlak inşa etmeye çalışır.

Arık da düşünce olarak benzer bir eğilime sahiptir. Yusuf Akçura'da dinin etkisinin azaldığı yönündeki inanç⁹, Gökalp'de ikincil bir konumda bulunan din Arık'ta da arka planda kalmaktadır. Devrin milliyet devri olduğuna duyulan inanç bu isimlerde baskındır.

Arık'ta dine bakış daha çok işlevsel ve sosyolojik boyutuyladır. Dine toplumsal işlevleri açısından yaklaşır. Eskiden dinlerin sağladığını düşündüğü, toplumda fikir ve his birliğini tesis etme ve toplumun sürekliliğini sağlama, onu harekete geçirme gibi işlevleri artık dinin değil, ideolojilerin üstleneceğine dair bir görüş öne çıkmaktadır. Öte yandan Arık yukarıda değindiğimiz gibi dinin Türk tarihi ve kültürü için ne denli önemli katkılar sağladığını ifade etmektedir. Bu yönüyle Arık, dini dışlayan bir konumda yer almamıştır.

2.4.2. Milliyetçiliğin Unsurları

Arık'ın, bir ideoloji olarak milliyetçilik anlayışında milliyetçiliğin statik ve dinamik unsurları şeklinde yaptığı ayrım öne çıkmaktadır. Millete ve milliyetçiye istikrar ve süreklilik kazandırdığını ifade ettiği toprak, soy, tarih, dil gibi unsurları statik unsurlar arasında ele alır. Dinamik unsurları ise millete ve milliyetçiye ilerleme imkânı sunan birlik fikrinde arar:

“Dinamik unsurlar, milliyetçinin tahakkuk ettirmek istediği birliklerden doğar: Mıntıka ağzlarının üstünde bir Türk dîli; yamalı bohçaya benziyen bir demoğrafyanın üstünde bir Türklük; birbirinden ayrı mıntıkaların esiri olan iktisadın üstünde bir iktisat birliği; hâlâ son göçettiği, kopup geldiği yerin hasretini çeken, oranın berbat, yabancı dilini veya lehçesini konuşan, yahut Orta-Çağ yerleşmesinin neticesi mahallî hemşeriliklerle didiklenen ‘yokolası ayrılıkların’ üstünde bir gönül birliği; tarih kaderinin eliyle çizilen sınırların korunması bahsindeki görüş birliği... Ve bütün bu birliklerin yaratacağı büyük, mütecanis millet manzarası: bu **dinamik**

⁹ Dinin etkisinin azaldığı ve artık bir vicdan meselesi olduğuna benzer bir tutum Yusuf Akçura'da da karşımıza çıkmaktadır. Üç Tarz-ı Siyaset adlı eserinde Akçura (1976:37-8):

“Zamanımız tarihinde görülen umumi cereyan ırklardadır. Dinler, din olmak bakımından, gittikçe siyasi ehemmiyetlerini, kuvvetlerini kaybediyorlar. İçtimai olmaktan ziyade şahsileşiyorlar. Cemiyetlerde vicdan serbestliği, din birliğinin yerini alıyor. Dinler, cemiyetlerin ek işleri olmaktan vazgeçerek, kalblerin hadi ve mürşitliğini deruhte ediyor, ancak halik ile mahluk arasındaki vicdani rabita haline geçiyor. Dolayısıyla dinler ancak ırklarla birleşerek, ırklara yardımcı ve hatta hizmet edici olarak, siyasi ve içtimai ehemmiyetlerini muhafaza edebiliyorlar.”

unsurlara birer misal verir. Millete ve milliyetçiye birinci kısım [statik unsurlar] nasıl istikrar veriyorsa; bu ikinci kısım unsurlar da onun ilerleme imkanlarını öylece te'minediyor." (Arık, 1947:37-8).

Statik-dinamik unsurlar şeklindeki bu ayrım, sosyolojiye ismini vermiş olan Auguste Comte'ı akla getirmektedir. Enes Kabakcı'nın belirttiği üzere, Comte kuracağı bir bilim aracılığıyla insanlığın geçmişteki gelişimini açıklamaya ve gelecekteki seyrini öngörmeyi amaçlamıştır. Tarihi ve toplumu tek evrensel birer kategori olarak ele alan Comte, bir yandan insanlığın tarihsel süreçte ilerlemesini yöneten yasaları bulma diğer yandan ise toplumsal istikrarı meydana getiren şartları formüleleştirme arayışındadır. Comte'un düşüncesi toplumsal dinamik ve toplumsal statik olmak üzere iki temelde şekillenir. "Toplumsal dinamik, değişim veya ilerlemeyi açıklamayı ve kontrol etmeyi; toplumsal statik ise düzen veya istikrarı anlamayı ve sağlamayı amaçlar." (Kabakcı, 2010:77)

Comte'un yaklaşımına benzer bir tanımlama yapan Arık'ın bu düşüncüyü ondan alıp almadığını bilemiyoruz. İlimcilik bahsinde onun pozitivizminden isim olarak bahseden Arık (1947:24) ilimden cemiyetlerini sürükleyen bir ideoloji olmasını istemeyi, ona bir din payesi vermeyi gaflet olarak nitelemiştir ve dolaylı da olsa Comte'a karşı çıkmıştır. Fransız düşüncesinin Türk düşüncesi üzerinde oldukça etkili olduğu ve Arık'ın Fransa yılları göz önünde bulundurulduğunda Arık'ın Comte ve onun takipçileri üzerinden böyle bir tanımlamayı yapmış olması ihtimal dâhilindedir.

Arık milliyetçiliği tarih bağlamında ele almakta ve görüşünü inşa etmektedir. Arık'ın milliyetçilik çözümlemesinde vatan ve millet kavramları merkezi bir yer tutmaktadır. Onun milliyetçilik anlayışı Gökalpçi yaklaşımla hem bir devamlılık hem de bir farklılaşma içermektedir.

2.4.2.1. Arık'ın Üç Tarz-ı Siyaseti ve Türkçülüğün/Milliyetçiliğin Tarihi

Remzi Oğuz Arık'ın milliyetçilik anlayışını **Türk İnkılabı ve Milliyetçiliğimiz** adlı eserinde derli toplu bir şekilde görmek mümkündür. Onun milliyetçilik tanım ve yaklaşımının çözümlenmesinde esas başvuru kaynağımız bu metni olacaktır.

Arık “birtakım yeni, alışılmamış kıymetleri millet hayatına maletme teşebbüsleri” anlamında kullandığı inkılabı daha özelde “Türk İnkılabı”nı incelemenden önce, Türk milletinin tarihsel süreçte benimsediği dünya görüşü, ideal veya ideolojileri ele alır. Bu ideolojilerin ne olduğu, hangi merhalelerden geçtiği onun çıkış noktasıdır. Türkiye denen içtimai varlık “milliyet” için yaşar ve gerekirse ölür. Hürriyet, adalet ve bunlara dayanan demokrasi, millet ve milliyet davasına bağlanan değerlerdir.

Arık’a göre, devletler kurarak yaşayan Türklük 2300 yıldır, Müslüman devletleri ise 900 yıldır varlığını sürdürmektedir. “Bugünkü Türkiye’de de Türk milliyetçiliğinin şimdiki anlamda belirmesi bir ideal olması, bir ideal kuvvetiyle Türklüğe dayanak olması yenidir. Fakat, dediğimiz gibi Türklük en az 900 yıldır topluluğu belli, adı belli bir kitledir.” (Arık, 1958:6).

Arık’a göre her idealin başı ıstıraba dayanmaktadır. Bu ideal-ıstırap ilişkisi Arık’ın sık sık yer verdiği bir çıkış noktasıdır. Mikyeviç’ten alıntıladığı “Böyük bir ıztırabın meşalesi ruhun içinde yanmadıkça mesut olmanın imkânı yoktur. İnsanın manevi doğuşu, bu böyük ıztırapla başlar. Hakikat arayan her adam, ıztırabın imtihanından bir defa olsun geçmelidir.” (Arık, 1947:57) sözü idealin doğması için ıstırap çekilmesi gerektiğini belirtir.

Arık’a göre Türklerin ideallerinin kaynağı ilk dönemlerde din olmuştur. “1070’den beri Önasya’nın kaderini ellerinde tutan Türklerin, o zamanki mukaddes endişesi, ıstırapı din olmuştur... Anadolu’yu çiğnemek isteyen ‘Haçlılar’a, Moğollara göğüs geren Türkler, bu müthiş fedakarlığı, müslüman oldukları için, müslüman kalmak için yapmışlardı.” (Arık, 1958:7). Türklerin sonraki dönemlerde idealleri ise Osmanlılık olmuştur.

“Bugünkü vatanımızın üstünde kurulan Türk Devletinin ikinci bir ideali daha olmuştur: Osmanlılık. Bu devleti bir imparatorluk haline yükselten son cehitler, Osmanogullarından gelmiş ve Osmanlılık şu 600 yılın ayrılmaz damgası olmuştur. Ama Osmanlılığın bir siyasi hareketin başı olması, bir ideoloji haline yükselmesi ‘Tanzimat’la başlatılabilir.” (Arık, 1958:7).

Arık’a göre 1912’deki Balkan Harbi, Osmanlılık idealine ilk kesin darbeyi vuran korkunç bir imtihan olur. Bu harp, Türklerin gözünü açması için bir deprem vazifesi

görür. Bu deprem, Osmanlılık idealinin çürüklüğünü, devleti ayakta ve cemiyeti bir arada tutma noktasında yetersiz ve artık işlevsiz olduğunu ortaya koyar. Arık'ın kendisinin de yakinen yaşadığı Balkan Savaşları sonucu bölgede yaşayan binlerce Türk o coğrafyadan ayrılmak zorunda kalmışlardır ve Arık da bu savaş sonucunda İşkodra'dan İstanbul'a dönmüştür.

Bu dönemde Osmanlılık idealinden başka, yeni bir siyasi kuvvet olarak yükselmeye başlayan Türkçülük ve yenileştirilerek sunulan İslamcılık ideali de öne çıkan fikir akımlarıdır. Arık, Balkan Harbindeki yenilgiden sonra Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde Müslüman ama Türk olmayan kitlelerin de müstakil bir devlet olma hırsının yeşerdiğini, I. Dünya Savaşında yaşananların da bunun göstergesi olduğunu vurgular.

Arık'a göre, Osmanlılık ve İslamcılık siyasetlerinin devleti ayakta tutma noktasında yetersiz kalmaları, “realitelerin zoru” devletin bekası için Türkçülüğü kurtuluş reçetesi haline getirmiştir (Arık, 1958:5-11).

Arık, diğer metinlerinde Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecine ve bu düşünce akımlarına yönelik değerlendirmeler yapmaktadır. Bu değerlendirmelerinde, ortaya çıkan olayları sebepleriyle beraber kavrama ve milliyetçiliğin bu ülke için neden çözüm yolu olduğunu göstermeye çalışır. Yaklaşık bin yıllık süreçte coğrafyadan vatana dönüşen Anadolu'yu merkeze alan bir yaklaşım sergiler.

Arık, Osmanlı Devleti'nin yıkılışını temelde dört nedene bağlar. Bunlardan ilki, dünya ticaret yollarının değişmesiyle İmparatorluğun ekonomik bakımdan sarsılmasıdır. İkincisi, Haçlıların Türkmen vatanına saldırıları ve Şark-Garp meselesinin dar çerçevede kalmasına bağlı olarak, Garpta olan biteni takip edememe ve tedbirsizlik. Üçüncüsü, Avrupa'nın süratle kendine gelmesi ve büyük devletler halinde çevremizi kuşatması ve bunun sonucu alınan mağlubiyetlerdir. Dördüncü ve en tehlikeli olarak gördüğü sebep ise İmparatorluğun ilk devirlerinden sonra Anadolu'nun ihmali ve ona yönelik kayıtsızlıktır (Arık, 1956:26-7).

“Osmanlı İmparatorluğunu ilk kuranların uyanık karakterleri ile yekpareliğini kazanan ve metropol payesini yitirmeyen Anadolu'nun; sonraki nesiller elinde

müstemlekenin uğrayacağı ihmale, kayıtsızlığa, hatta daha beter zulme uğraması, harcanması; böylece imparatorluğun istinatgahını kaybetmesidir.” (Arık, 1956:27).

Asıl Türk milliyetçiliğinin doğuşunu Kuvayı Milliye mücadeleleri ile başlatanların haklı olduğunu vurgulayan Arık, son devirlerdeki devleti kurtarmaya yönelik İslamcılık, Osmanlıcılık ve Turancılık adlı düşünce akımlarının başarısızlığa uğraması da, bu ideolojilerin ağırlık merkezinin anavatan dışında olmasına dayandırır.

“Bütün bu son devirlerin ibretle, hayretle görülecek vasfı: idealin de, ideolojinin de ağırlık merkezini ‘anavatan=metropole’den başka yerlerin meydana getirmiş olmasıdır. İmparatorluğumuzda **Müslümanlık** bir ideal olduğu zamanlar ağırlık merkezi ‘Makamât-ı mübâreke’ idi; aslında müstemleke olan yerler, idealin bizzat vatanı haline girmişti. **Osmanlılık** bir ideoloji yapılmak istendiği sıralarda gayenin ağırlık mekezi anavatan’dan gayri yerler olmuştu. ‘**Turancılık**’la ifade edeceğimiz ilk milliyetçi şuur devrinde de ideolojinin ağırlık merkezi anavatan dışında kurulmuş; emellerimiz başka yerlere çevrilmişti. Anavatan’ı müstemlekeleri yoluna, inanılmaz bir gafletle yahut, -başında bizzat müstemleke çocukları, dönmeler hüküm sürdüğü zaman- şuur parçalayıcı bir hıyanetle harcamak: bizim imparatorluğu başka imparatorluklardan ayıran en mel’un vasıf olmuştur. İmparatorluğumuzun bütün felâketlerini bu esasa bağlamakta tereddüt etmiyoruz.” (Arık, 1947:40-1).

Kendisinin de yaşadığı ve talimgâhta bir kaza neticesinde yaralandığı I. Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı bazı gerçeklerin farkına varılmasını sağlamıştır. Bu savaşların neticeleri hem Anadolu’nun Türk yurdu olduğunu tescillemiş hem de “Türk realitesine aykırı ne varsa” yok etmiştir:

“1914’deki Cihan Harbi **İslâmcılığın** (dikkat ediniz: Müslümanlığın demiyorum), **Osmanlıcılığın** belini büken büyük bir ameliyattır. Anadolu’daki ‘İstiklâl Mücadeleleri’, Turancılık şeklinde ve ‘compromis’lerle bağlanmamış ilk milliyetçiliğin hak ve mukadder yolu bulması için gerekli, bir sırat köprüsü oldu. Dünyada devamlı, büyük, müstakil biricik Türk devletini kurmuş olan Oğuz Boyları’nın kendi gerçeklerine ermesi için ‘İstiklâl Harpleri’ gibi bir cehennemden geçmesi lâzımdı. Bu harplerin yangınında, Türk realitesine aykırı ne varsa külolmuştur. Öte yandan bütün dünya Türklerinin kurtulması, yaşaması için Anadolu

denen mücâhitler yuvasının müstakil, kuvvetli, büyük kalması şartolduğu meydana çıkmıştır.” (Arık, 1947:41).

Bu manada, Arık (1947:42) bugünün milliyetçiliğini “kendine gelme, kendine doğru toplanma, bulduğu yeri doldurma, bu yerleri ebediyetlere kadar Türk olarak koruma!” olarak nitelendirir.

Arık, milliyetçilik ideolojisini de Tanzimat ile başlatır. Bu dönemde ortaya çıkmasının sebebi olarak da 19. yüzyılda Avrupa ve Amerika’da sanat ve edebiyattaki romantizm, ayrıca demokrasi, milliyetçilik, ilim, fen gibi cereyanların Türkleri etkilemesini görür. Bu dönemde Avrupa’ya yollanan insanlar, mensup oldukları devletin Avrupalılardan daha geri, kuvvetsiz bir hale düştüğünü görmekten doğan bir ıstırapla dönmüşlerdir. Bu ıstırap da “Yeni Osmanlılar”ın bir kısmında Türk kelimesini benimsemekten korkmayan vatanperverler olarak yeni bir şuur halini almıştır. Arık, Ali Suavi’ye de ayrı bir önem vermektedir. “Avrupa’ya gidenler arasında bir Ali Suavi’yi hayret ve hürmetle anmamız lazım. XIX.ncu asrın ortasında kendine gelen bu yaman, Çankırlı Türk, Türklüğünü ilk defa ve en mükemmel şekilde duyan, müdafaa eden, yayan insan oldu.” (Arık, 1958:13-4).

Arık, Tanzimat’la beliren Türk milliyetçiliğinin bu dönemi için şu değerlendirmede bulunur.

“Milliyetçilik tam bir siyasi hareket değil, hatta Türk adına dayanan bir şuur bile değildir. Bu devrenin -Ali Suavi bir yana kalırsa- bütün aydınları, henüz istedikleri şeyi tam bilmezler.

Hulasa, bu devirde milliyetçilik henüz adını alamıyan bir his halindedir. Bu yüzden de Türklük realitesi bir yana bırakılmış: unsurların birliği, azlıkların birliği vahimesine ömür verilmiştir.

Bu yüzden de, bütün imparatorluğu ayakta tutan, ona adını, hakikatini veren bir ana-vatan, halkıyla birlikte ‘sömürge’ kertesine düşürülmüştür.” (Arık, 1958:14-5).

Arık, milliyetçiliğin ikinci merhalesini ise 1908 Meşrutiyeti ile başlatıp Anadolu Kurtuluş Savaşı ile bitirir. Bu ikinci merhale öncesi, Ali Suavi ile Mehmet Emin’in veya Müftüoğlu Ahmet Hikmet’in arası boş kalmaktadır. Bu aradaki boşluğu dolduran ve Türkiye’deki aydınların milliyet şuurlarını besleyen faktör ise Dr.

Hüseyinzade Ali Bey, Gaspıralı İsmail Bey, Akçuraoğlu Yusuf Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey gibi Rusya'daki Müslüman Türkler olmuştur. "İşte Rusya'dan gelen bu müslüman Türk aydınları; Ali Suavi'den sonraki Türk nesilleri arasında milliyetçiliğin şuurunu beslemiş, geliştirmiştir. Bu zatların daha sonra, 'Türk Ocağı' denen milli kulüpde, Mehmet Emin'ler, Ziya Gökalp'larla olan dostluklarını bir tesadüf, bir arıza gibi almamak lazımdır." (Arık, 1958:17).

Arık bu dönemdeki milliyetçilik anlayışının beş temel karakterinden söz eder. Türk milliyetçiliğinin ilk karakteri, Japon denizi ile Endülüs yaylaları arasında, geniş bir Türklük âlemini kucaklamak istemesidir. İkincisi, içeriye ve dışarıya karşı kendimizin bir savunma, müdafaa cihazı olarak ele alınmasıdır. Üçüncüsü, kitap milliyetçiliği olması, yani bu yolun yolcularının yerli ve ecnebi kitaplar sayesinde bu hislerini besleyebilmeleridir. Dördüncüsü, Türkçülüğün henüz tereddütlerden kurtulamamış, sentezi tamamıyla yapılmayan formüllere dayanmış olmasıdır. Sonuncusu ise milliyetçilik idealinin ağırlık merkezinin, anavatanın yani Anadolu'nun dışında oluşudur (Arık, 1958:17-8).

Bu özellikler ve Arık'ın bunlara getirdiği yorumlar onun milliyetçilik anlayışını açıklamak için oldukça önemli bilgiler sağlamaktadır. Arık'ın milliyetçilik anlayışı, İslamlık, Osmanlılık ve ilk dönem Türkçülüğünden farklı olarak ağırlık merkezine Anadolu'yu koyan, Türklüğü ilk gaye olarak ele alan bir yönelimdir. Bu anlamıyla Gökalp -son eserleri dışında bırakılırsa- imparatorluğun entelektüeli iken, Arık yeni kurulan ulus devlet Türkiye için bir program ortaya koyma arayışındadır.

Arık milliyetçiliğin üçüncü merhalesini ise Anadolu Kurtuluş Savaşı ve Kuvayı Milliye dönemine ayırır. I. Cihan Harbi sonucunda, Türklerin yaklaşık 100 yıldır çaba gösterdikleri, İmparatorluğu oluşturan unsurları bir arada tutma politikası başarılı olamamıştır ve İmparatorluk yıkılmıştır.

Milliyetçiliğin bu dönemdeki başlıca özellikleri ise aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

1. Millet şahsiyetimizi yoluna yüz yıllardır gömdüğümüz imparatorluk, yok olmuştur ve Türkler, bin bir dersi, eksiği olan, paramparça bir vatanla, kainatın düşman kesildiği bir milletle baş başa bırakılmıştır. Artık; vatan Türk vatanı; millet, Türk milleti; devlet, Türk devletidir.

2. Şimdiye kadar başka kitlelerin, başka zümrelerin, şahsi heveslerin ve hırsların bir harç, bir malzeme gibi kullandığı (Türk halkı), bugünkü milliyetçiliğin bir gayesi değerine yükselmiştir.
3. Türk soyunun gerçeğine ve bu gerçeğin tarih boyunca yarattığı kültürün benimsenmesine dayanan bir ideoloji gibi insanlığa sunulabilmiştir.
4. Milliyetçilik bu dönemde bütün açıklığı ile ana vatana, Türkiye'ye yönelmiştir.
5. Milliyetçilik vatanını, tarihini, milletini, (işçisi, çiftçisi, askeri, aydını, tüccarı ile) bütün halkını sevmekle başlar ve bu yönüyle baştan başa bir savunma cihazıdır.
6. Milliyetçilik başka milletlerin haklarına riayet eden bir anlayıştır. (Arık, 1958:22-3).

2.4.2.2. Vatan, Millet ve Milliyetçilik

Bir ülkenin var olması için gereken temel ögeler vatan, millet ve egemenliktir. Arık'ın milliyetçilik anlayışını daha yakından anlayabilmek için onun vatan ve millet kavramlarına yüklediği anlama yakından bakmak yerinde olacaktır. Vatan ile ilgili düşüncelerini Arık'ın "Coğrafyadan Vatana" adlı kitabına da ismini veren makalesinde ve aynı kitapta yer alan "Vatanlara Dair" adlı metninde bulabiliriz.

Arık, vatanların doğuşunu irade dışı sebeplere, tesadüflere dayandırır. İnsanlar farklı sebeplere bağlı olarak bir toprak parçasına sınırlar ve bu adsız coğrafyada yaşamaya başlarlar. İnsanların adsız coğrafya üzerinde bir birlik oluşturmaları ise "müşterek tarih", Anadolucu isimlerin sıklıkla kullandığı bir diğer ifadeyle "tarihsel kader birliği" sayesinde gerçekleşir. Arık (1956:4) "İnsan kütlesinin bu adsız coğrafya üstünde yaşama ve mesut olma şartlarını yaratırken birleşmeleri, birleşik kitlelerin zaman içinde müşterek hareketleri, milletin, ilk büyük şartını meydana getirir. Bu şart, müşterek tarihtir." der. Bu bütünlük içinse insanların din, aile, ahlak, irfan, dil ve edebiyat, sanat, hukuk, devlet, iktisat gibi kurumlar meydana getirmelerinin; gaye birliği ve ortak bir adet, anane, örf etrafında bu bütünlüğü sürdürebileceklerinin altını çizerek. Bir vatanın doğuşunu son derece romantik bir dille ifade eden Arık bu süreci şu şekilde anlatır:

“Bir milletin coğrafyası, ilk bakışta, ne kadar aşağı, ne kadar zavallıdır! Bu coğrafya, ister esrarlı dağlar, ister yalçın kayalar, ister cennet gibi ovalar, ister kuş uçup kervan geçmez bozkırlar olsun: insanın hayvanın çiğnediği ölü bir alemdir. ... Fakat bir gün gelir, insan ve hayvanın aynı kayıtsızlıkla çiğnediği bu coğrafya canlanır. Eyinin ve kötünün, dostun ve düşmanın, insan ve hayvanın ayağı altında boyun eğen bu gövde, silkinir; uçurum uçurum derinleşir, zirve zirve heybetle dikilir Hülasa bu cansız coğrafya bütün varlığıyla şahlanır, geçilmez uçurum, aşılmaz sınır olur. ... ‘Boştur, verimsizdir, sarptır, çöldür’ diye horladığı, kayıtsızca çiğnediği bu toprakların her adımına, anaların ve illerin özene özene hazırladığı zekalarını, yiğitlerini hesap aramadan kurban verir. Çiğnemen şey, baş tacı olmuştur; cansız ve tarafsız coğrafya vatan olmuştur. Ortada bir mucize vardır...” (Arık, 1956:3).

Arık, yaşanacak yerin tarihsel süreç içerisinde tesadüflerle seçildiğini ve ilk yerleşimlerin su kaynakları yakınlarında olduğunu yazar. Yazı öncesi devirlerde arkeolojik kazı sonuçlarına göre kültür katmanları arasında bir süreklilik olmadığını, gelenek devamlılığının söz konusu olmadığını, evlerden kap kacakların renk ve biçimine kadar ciddi değişimlerin olduğunu öne sürer. Tesadüflerle kurulan şehirler, deprem, yangın, tufan ve istila gibi yeni tesadüflerle de yok olmaktadır Arık’a göre. Prehistoryanın, protohistoryanın ilk yerleşik insanlarını toprağa bağlayan da temel ihtiyaçları olmuştur. Arık vatanın doğuşu için ise bunu yeterli görmez. Onun vatan tanımı dikkate değerdir:

“Ne zaman ki insanlar, bu toprak üstünde sağladıkları menfaate eş, hatta üstün menfaatleri kendilerine vadeden, temin eden yurtlara, kendi yurtlarını tercih edecek bir anlayışa kavuşurlar, işte vatan o zaman doğuyor demektir. Kendimize madde olarak menfaat temin etmediği zaman bile yoluna can verilebilecek toprak: işte vatan budur.” (Arık, 1956:9).

İnsanların menfaatlerini neye tercih ettikleri sorusuna ise “hatıralar” yanıtını verir. İnsanların hatıraları da nesiller arasında “tarih” aracılığıyla aktarılır. Hatıraların yumağı veya “toplulukların hafızası” olarak ifade ettiği tarih, yazının da bulunmasıyla vatanların kuruluşunda önemli rol oynar. Arık, yazı öncesi toplumların tarımda, madenlerden yararlanmada ne denli ileri işler yaptıklarını da vurgular ancak sonraki nesillerin bunlardan habersiz olmalarının vatanın anlamını kavramada sorunlara yol açtığından bahseder. Tarih ise işin rengini değiştirir, nesillerin hafızası

toprağı sadece tabiat parçası olmaktan çıkarmış onu yaşama mana veren bir seviyeye yükseltmiştir. Coğrafya üzerinde yaşayan nüfus mabet, saray, ev, yol, köprü, kervansaray gibi anıtlar; yazı, dil, edebiyat, musiki, resim hatta mezarlar aracılığıyla tarihi yaratmış ve vatanların doğuşunu müjdelemiştir. Kütlenin yarattığı bu eserler onun medeniyetini, kültürünü oluşturur.

Arık Anadolu coğrafyasının Türklerin vatanı olduğunu savunur. Bir toprakta iz bırakan birçok millet ve medeniyet olabileceğinin, ancak “yaşayan bir tarihi yaratanların, yerine geçtikleri tarihin sahiplerinden daha üstün, daha olgun, daha uzun ve sürekli bir medeniyet ve kültür hayatı meydana getirip getirmedikleri” olgusunun göz önüne alınması gerektiğinin altını çizer. Hitit medeniyeti, Asur medeniyeti vardır ancak ne Asur vatanı ne de Hitit vatanı yoktur artık.

Arık’a göre vatanı kalıcı hale getiren de insanların o vatan için gerektiğinde ölümü göze alabilmesidir, Mithat Cemal’in ifadeleriyle “Toprak eğer uğrunda ölen varsa vatandır!” Zora dayanan bir ilerlemenin modern dönemlerde mümkün olmadığını öne süren Arık, bu ilerlemenin milletlerarası hukuk çerçevesinde vatanlarının emniyet altında olduğunu bilerek ve millet halinde yaşayarak sağlanacağını ifade eder(Arık, 1956:9-13).

Arık’ın millet anlayışında temel söylemi “soy aslına dayanan kültür birliği”dir. Ancak bu soy aslı diğer soyları doğrudan dışlamaz. Arık, milleti tanımlamada karşılaşılan görüş ayrılığının yalnız soyu veya kültürü esas almaktan kaynaklandığı üzerinde durur. O milleti yalnız soya dayayarak, o soydan olmayanlara o milletten olmayı yasaklamayı, bir anlamda haram etmeyi doğru bulmaz. Arık’a göre:

“Kültür, bir milletin duygularını, inanlarını, hükümlerini temsil eden müesseselerle, geçmişteki duygu ve inanlarını koruyan, nakleden, aksettiren müesseselerden ibarettir. Mesela: dil, sanat, din, hukuk, ahlak; milletin duygularını, inanlarını, hükümlerini aksettirir. Tarih ve vatan ise geçmişteki duyguların, inanların korunup nesiller boyunca insanlığımıza geçmesini, aksetmesini sağlar.” (Arık, 1958:27-8).

Arık soy-kültür tartışmasını yaptıktan sonra bir uzlaşmaya varır. Arık’a göre

“... milletler bir soy aslına dayanmakla beraber; onların kültürlerini benimsemiş, onların yaşamalarını benimsemiş, onların kaderine katılmış olanlardan meydana

geliyor. **Millet ise “Soy aslına dayanan, kültür birliğini benimsemiş insan kitesidir.** Türk milleti Türk soyundan gelenlerle birlikte, bu soyun yarattığı kültürü benimsemiş, bu kültür hayatını benimsemiş, bu kadere katılmayı benimsemiş olanlardan meydana gelir. Soyü Türk olmamakla beraber Türk kültürünü benimseyen, Türk kaderine katılan, bu husustaki iradesini kara günlerde belirtip işleyen, yani Türk kalan insanları biz bugün milletimizin öz çocuğı bilmekteyiz.” (Arık, 1958:29).

Oluş Arık’ın söyledikleri Arık’ın Anadolu vurgusunun neye dayandığını ve millet anlayışını da ortaya koyar:

“Babama sen Anadolucuymuşsun diye sorduğum zaman: ‘Yahu Anadolu esas parçası bu memleketin, esas nüfusu burada; işte burayı bura yapan insanlar burada, bu gerçeğı görmek lazım. Ama benim öyle fazla bir davam da yok. Bu memlekete hizmet eden, bu memleketi benimseyen buralıdır.” (Baçaru, 2016:183).

Arık’ın düşünce dünyasında tanımlar önemli bir yer tutmaktadır. İlk yazmaya başladığı yıllardan itibaren millet, milliyetçilik, vatan gibi temel kavramları açık tanımlamalarla ortaya koyup, fikirlerini buradan hareketle savunmaktadır. Millet anlayışına yer verdikten sonra, milliyetçiliğın muğlak tanımlamalarından söz eder. Arık’a göre **milliyetçilik “Milletini sevmek ve onun örnek millet haline yükselmesini istemek, bu yolda elinden gelen bütün hizmetleri esirgememek!”** kısaca formüle edecek olursak “milletini sevmek ve milletini yükseltmek” (Arık, 1958:29-30) demektir.

Milletini yükseltmek ise “o milletin tabiatı zapt ve idare etmesi; tabiata hakim olması; insanları cemiyet olarak, tek olarak idare etmesi, onları huzura, saadete erıştirmesi” şeklinde özetlenebilir. Bu formül, bütün müspet bilimlerle teknolojinin sahasını, konularını meydana getirir. Sonuç olarak, bu müspet ilim, bu ilmin metodu, bu ilmin zihniyeti, bu teknoloji bugün “Avrupa ve Batı medeniyeti” dediğimiz üstün gerçeğın kaynağıdır. Bir yandan tabiatı zapt ve idare etmemize, öte yandan insanı tek olarak, cemiyet olarak koruyup idare etmemize yarayan bu müspet ilim müesseseleri, bu teknoloji; bir millet dinamizmini veren kıymetlerdir. Bunlar bir milletin hayatındaki “dinamik kıymetler”dir. Milletleri ilerlemeye, yenileşmeye koşturan; milletler arasında yaşama ve hizaya gelme birliğini teşvik eden; bir milleti ileri ve

medeni seviyelere ulaştıran şey; müspet ilim ve teknoloji dediğimiz bir sıra araştırmanın, keşif ve icat etmenin konularıdır (Arık, 1958:33-5).

Arık'ın düşüncelerinin bir değerlendirmesini sunmak istersek onun milliyetçilik anlayışı soy temelli olmakla beraber, diğer soyları ötekileştiren, dışlayan bir anlayış değerildir. Nitekim Arık bu düşüncenin, duygunun adına da Türkçülük değeril, milliyetçilik demektedir.

“Bugünkü millete ‘Türk milleti’ deyişimiz, bir soy aslını hepimizin kabul ettiğini göstermektedir. Fakat, bu milliyetçilik, tarih içinde bu soyun, kendisine katılanlarla birlikte yarattığı kültürü, şimdiki varlığının büyük dayanağı biliyor. Bu itibarla da şimdiki milliyetçiliğimiz, kendimize malettiğimiz ve bizim kalan insanları, bizim saymakta tereddüt etmiyen bir karakter taşımaktadır. İnsanların bir tebaa değeril, Arap milletlerinde olduğu gibi vatandaş varlığı kazandığı bu Türkiye’de, bu ideolojiye artık Türkçülük değeril, milliyetçilik denebilir.” (Arık, 1958:22).

Arık Türkiye’de milliyetçiliği, tarihsel süreç içerisinde gösterdiği değerişim ve dönüşümler üzerinden, ayrıca yukarıda da belirttiğimiz üzere, bir ideoloji olarak ele almakta ve Türk milletinin bugünkü dayanma ve yaşama kudretinin Türk milliyetçiliğinde olduğunu söylemektedir. Türk milletini bütünleştirecek, bir arada tutacak ve ileriye taşıyacak ideolojidir milliyetçilik artık.

“Bugün milletlerin gördüğü saygı, saygılarına verilen değer, devletler ve milletler arasında birbirinin değerı için kullanılan l: Her milletin dayanma kudretidir. Bir millet içeride ve dışarıda, kendi varlığına yöneltilen darbelere, taarruzlara, entrikalara, rekabetlere, propagandalara ne derece dayanırsa; milletler ve devletlerarası göreceği itibar o nisbette büyük olur.... Bu itibarladır ki, bir milleti – yani, ilkin tesadüfler, sonra itimatlar, belli bağlar, menfaatler ile bir araya gelen kitleleri...– her türlü hücumlara, rekabetlere karşı koruyacak bu dayanma imkanlarına büyük ehemmiyet verilmektedir. Bu dayanma varolunca o millette ilmin de, sanatın da, zenginliğin de, gelişmesi hem mümkün hem kolaydır.” (Arık, 1958:25).

Arık, milliyetçiliği bir ırk veya soy üstünlüğüne indirgemez. Onun milliyetçilik anlayışı milletlerarası eşitlik ve sevgi temeline dayanan bir anlayıştır. Arık’ta

gördüğümüz üzere kültür temelli bir millet anlayışı ve milleti yükseltmek manasında bir milliyetçilik söylemi egemendir.

“Şu veya bu soyun, şu veya bu milletin üstünlüğüne dayanan, üstünlüğünü hedef bilen bir megalomanidir ki milliyetçiliği insanlığın başına bela eder! Halbuki Türk milliyetçiliği –bilhassa bu son merhalesinde– hareket noktası olarak, gördük ki, sevgiyi ve milletlerarası eşitliği seçmiş bulunmaktadır.” (Arık, 1958:26)

2.4.2.3. Remzi Oğuz Arık-Ziya Gökalp İlişkisi

Ziya Gökalp Osmanlı’nın son döneminde iktidarda olan İttihat ve Terakki Fırkası’nın üyelerindendir. Fakat Gökalp’in, Türk düşünce dünyasında iktidar partisi üyeliğine indirgenemeyecek önemli etkileri olmuştur. Devletin ve toplumun sorunlarına yönelik fikirlerinin kuşatıcılığı sayesinde hem Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu kadrolarını derinden etkilemiş hem de bu etkileri günümüze kadar devam etmiştir.

Daha önce yer verdiğimiz üzere, Remzi Oğuz Arık da milliyetçi çevrelerde Gökalp sonrası adı öne çıkan önemli bir isimdir. Anadolu cu isimlerin her ne kadar Gökalp’e ve Turan anlayışına karşı fikirlerini geliştirdikleri genel olarak ileri sürülse de, Gökalp’in Anadolu cu olarak adlandırılan Remzi Oğuz Arık üzerinde de etkileri görülmektedir.

Arık’ın yukarıda yer verdiğimiz “dinamik kıymetler” tanımı ile Gökalp’in hars-medeniyet kuramındaki medeniyet tanımı hemen hemen aynıdır. Milletlerarası, akli unsurlara dayanan ve ilmin rehberliğinde üretilen değerleri milletlerin ortak malı olarak gören Gökalp’in medeniyet tanımı, Arık’ın söz konusu tanımıyla uyushmaktadır. Ayrıca, Arık’ın millet ve milliyetçilik tanımları bir önceki bölümde verdiğimiz Gökalp’in millet ve Türkçülük tanımları ile –milleti ırka indirgmeden kültürel bir bütün olarak kavramaları ve milliyetçiliği milleti yükseltmekten geçirmeleri açılarından– ortaktır.

Arık’ın Gökalp’e ilişkin görüşlerini ise on dördüncü ölüm yıldönümünde kaleme aldığı **“Ziya Gökalp’in Türkçülüğüne Dair”** adlı metinde bulmak mümkündür. Arık (2017a [1940]:134-5), Gökalp’in Türkçülüğünü ele almadan önce bu

yaklaşımın tarihteki yerine, din ve Osmanlıcılıktan sonra Türk milletinin ideali olma sürecine değinir. Arık'a göre, mensubu bulunduğu cemiyetin ana vasıflarını kendisinde toplayan Gökalp, "İslam ümmetindenim! Türk milletindenim! Garp medeniyetindenim!" formülüyle İslamcılık ve Osmanlıcılık akımlarını dışlamadan Türk milliyetini ideal seviyesine getirmiştir. "Türkçülüğün ilk safhasında bile, her bakımdan perişan Türk cemiyetini kendine getirmek; Türkçülüğün, siyasi bir görüş hududunu geçemeyen zayıf, mütereddit iddialarını büyük bir millet ideali haline koymak şerefi Gökalp'e nasip olmuştur." (Arık, 2017a:135).

"Gökalp'in Türkçülüğü, tarihimizin büyük yapısı çaturdayıp göçtüğü o kara günlerde, yeni bir millet hayatının temelini kurmaya yarayan mukaddes mihrak olmak vasfını taşır. Bu mihrak; ne Mütareke yıllarında, ne Anadolu İstiklal mücadelelerinde bir an bile kurtarıcı tesirini kaybetmedi. Mütemadi bir oluşla kendini yoğuran Türkiye'nin; en cüretli hamlelerinde, en temiz içtimai hareketlerinde Gökalp'in ektiği mukaddes tohumun gelişmesini görmekteyiz." (Arık, 2017a:136).

Gökalp'in idealist olduğuna ve Türkçülüğü siyasetçi edası bulunmadan savunduğuna değinen Arık, Gökalp'in Türkçülüğünü onun Türklük için duyduğu ıstıraba dayandırır. İstirabın sadece başlangıç olduğunu belirten Arık, ıstirabın şuuruna ermekle idealin anlam kazandığını vurgular. Son tahlilde Arık için "Gökalp; tarihimizin seyrini parçalayan hadise ve felaketlerin ortasında bir nevi hatt-ı vasıl, tredünyon işini görmek gibi eşsiz bir vazifeyi görmüştür." (Arık, 2017a:137).

Ona göre bundan sonraki iş ise, Gökalp'in başlattığı davayı ileriye taşımaktır. Gökalp'in Türkçülüğünü memleketin benliğine ve gerçekliğine en uygun şekilde, çelişkilerinden arındırarak yeniden ele almaktır.

"Gökalp'in güttüğü davaya sadakat, diğer taraftan, o davayı Gökalp'in bıraktığı yerden almak ve ileri götürmektir. Bunun için; o velimesrep idealistin binbir zaruretlerle tenakuzlar içinde, compromis'ler, içinde bıraktığı ülküyü ele almak onu –tabir caizse– ayıklamak ve memleketin tarihine, benliğine, realitesine en uygun formüle bağlayarak yeni bir aşkın yatağını hazırlamak farzdır." (Arık, 2017a:138).

Arık'ın Gökalp için üzerinde durduğu husus Gökalp'in görüşlerini İmparatorluğun şartları içerisinde geliştirmesidir. Gökalp'in Türkçülüğünün siyasette ve ilimde Turancı olmasındansa, Türkiyeci olması gerektiğini vurgular. Kurtuluş Savaşı

sonrası, Gökalp'in görüşlerinde değişimler başlamıştır. Arık, Gökalp'in İngiliz milliyetçiliğini incelerken ilkin anayurtta bağımsızlık, kültür ve azametiyle kökleşen İngiltere'nin sonrasında Anglosakson İmparatorluğu haline gelmesi hususunu belirtmesine dikkat çeker. Sonuçta ise, Gökalp'in birbiri ile çelişkili olan görüşlerin, Türkçülük ile Osmanlıcılık veya İslamcılık arasında bir ortak zemin arayışını doğru bulmaz. Bu yönüyle Arık, Gökalp'in uzlaşmacı anlayışından ziyade, Akçura'da olduğu gibi tek bir siyaset önerisinin egemen olmasını doğru bulmaktadır. Gökalp'e yönelttiği asıl eleştiri ise, İmparatorluğu kuran ve sürdüren öz Türk kütlesini merkeze alan bir anlayış geliştirememesidir. Gökalp'e yönelttiği nihai eleştiri şöyledir:

“Bu itibarlardır ki Gökalp, iç müstemlekecilliğini kavrayamamış, yani İmparatorluğu ilkin yaratan ve sonra, daima, daima ayakta tutan öz Türk kütlesini, onun kahir bir ekseriyetiyle, manevi hakimiyetiyle hakim olduğu metropolünü, inanılmaz bir sinsilikle içinden yiyen böcekleri temizlemeyi Türkçülüğün mihrakı yapamamıştır. Onun Türkçülüğündeki ayıklanamamış ve muvazaalı hal bundandır.” (Arık, 2017:139).

Ziya Gökalp bir imparatorluk entelektüelidir. Gökalp hayatı, yetişme koşulları, cevap aradığı sorunları, endişeleri ve önerileri ile bir İmparatorluk entelektüeli portresi çizmiştir. Gökalp, İmparatorluğun Batı karşısında nasıl konumlanacağı ve gerilemenin nasıl aşılabileceğine dair bir çözüm önerisi, çıkış yolu geliştirilebilme arayışındadır. Bunu yaparken de Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak şeklinde üç eğilimi uzlaştırmaya çalışmıştır. Muasırlaşma karşısında seçmeci bir anlayış geliştirmiş ve geleneksel kimliği koruma kaygısıyla hars-medeniyet kuramını geliştirmiştir. Rusya'dan gelen Türkçülerden farklı olarak Osmanlı mirasına bağlılığı esas almıştır (Coşkun, 2004:67-75). Gökalp aslında son yıllarında yazdığı Türkçülüğün Esasları eseri ile imparatorluk eksenli bir düşünüşten ulus devlet eksenli bir düşünüşe de kaymıştır. Coşkun'un belirttiği üzere yenilgi ve daralmaların sürmesiyle, Gökalp'te “Bir imparatorluğun muhafazasına yönelik kaygılar yerini, bu koşullarda ve gelecekte nasıl var olunabileceği yahut kurulacak bir milli devletin hangi esaslar üzerinde yükseleceği sorularına bırakır.” (Coşkun, 2005:105).

Ziya Bakırcıoğlu, Remzi Oğuz Arık için hazırladığı tezde Arık için “Cumhuriyet Devri Milliyetçisi” tanımlamasını kullanmaktaydı. Bakırcıoğlu bu

değerlendirmesiyle dönemin değişen iklimine bağlı olarak gelişen milliyetçilik anlayışına işaret etmektedir. Bu seçim bizce de çok yerindedir. İmparatorluk yıkılmıştır yeni bir ülke kurulmuştur. Bin yıllık süreçte vatanlaşan Anadolu coğrafyasıdır elde kalan. Mesele de yeni kurulan ülkenin nasıl gelişeceği ve ilerleyeceği meselesidir. Arık'ın ve etkileşimde olduğu kuşağın arayışı da bu soru(n) çevresinde şekil almıştır.

2.5. Remzi Oğuz Arık: Milliyetçiliğin Kavşak Noktası

Milliyetçiliğin doğası gereği farklı ideolojilere eklemlenebildiğini daha önce belirtmiştik. Osmanlı Devleti'nin son döneminde Türkçülük şeklinde ifade edilen, Türkiye Cumhuriyetiyle beraber Türk milliyetçiliği adını alan milliyetçiliğin farklı tezahürlerini görmek mümkündür.

Bora (2008:20-1) diğer ideolojiler için de benzer bir tarihsel sınıflandırma yapılabileceği belirterek milliyetçiliği altı dönemde ele almaktadır. Bunun 1960 öncesi üç dönemi şöyledir: (1) Milli Mücadele ve Cumhuriyetin kuruluşu dönemi milliyetçiliğin Meşrutiyet dönemindeki birikimiyle ulus-devlet ideolojisine dönüşmek üzere yoğun olduğu bir dönemdir. (2) Tek Parti döneminde milliyetçilik resmi ideoloji haline gelmiş ve “din ikamesi” biçiminde işlev üstlenmiştir. Atatürk milliyetçiliğinin egemen olduğu bu dönemde, diğer milliyetçilik akımlarının da kökleri oluşmaya başlamıştır. (3) Demokrat Parti'nin iktidar olduğu 1950-1960 dönemi ise resmi milliyetçiliğin “konsolide olduğu”, Türk milliyetçiliği için bir ara dönemdir. Bu dönemde milliyetçiliğin anti-komünizm ile birleşmesi söz konusudur.

Remzi Oğuz Arık gençlik yıllarında Türk Ocakları'na devam etmiş, Mehmet Emin Yurdakul, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp gibi Türkçülük hareketinin önemli isimlerini doğrudan veya eserleri üzerinden tanımıştır. Cumhuriyet sonrasında ise Mustafa Kemal'in özel ilgisine mazhar olmuş, yaptığı arkeolojik kazılarla da resmi milliyetçilik söylemine katkı sağlamıştır. Remzi Oğuz Arık hem Kemalist milliyetçilerle, hem Türkçü-Turancılarla, hem de muhafazakar olarak tanımlanabilecek milliyetçi çevreyle uyum içinde bir profil sergilemiştir.

“Sadece Türkçüler değil, Kemalist milliyetçiler nezdinde de makul görünen Anadolucu, Remzi Oğuz Arık’tır. Onun Türk milliyetçiliğinin bütün yol ayrımlarının kavşağında durduğunu söyleyebiliriz.” (Bora, 2017:373). Tanıl Bora’nın bu tespiti Arık’ın dönemin milliyetçi entelektüelleri ile ilişkileri göz önüne alındığında yerinde olacaktır.

Murat Kılıç’ın Türk Milliyetçiler Derneği’ne ilişkin kitabında belirttiği üzere, 1945 sonrasında Tek Parti döneminin resmi milliyetçilik söylemi içerisinde kendisine yeterince yer bulamayan ve kıyıda köşede kalmış bir şekilde faaliyetlerini sürdüren iki milliyetçilik anlayışı gün yüzüne çıkmıştır. Bunlardan ilki temelleri Mütareke döneminde atılmış olan ve İslam’ı milletin olmazsa olmaz parçası gören Anadoluculuk ve ikincisi de isim kökleri II. Meşrutiyet dönemine kadar uzanan Türkçülüktür. Bu iki akım komünizm tehlikesi, Tek Parti dönemine çeşitli nedenlerden dolayı duyulan öfke ve halkın milliyetçilerin dağınık halinden duyduğu hoşnutsuzluk gibi sebeplerle birleşme yoluna gitmişlerdir. “Tanrı Dağı kadar Türk Hira Dağı kadar Müslüman” ifadesi bu iki akım arasında bir sentezin sembolize edilmesidir (Kılıç, 2016:11-4). Arık’ın Türkiye’de milliyetçileri bir çatı altında toplamayı amaçlayan bu derneğin kuruluşunda ve sonrasında üstlendiği rol onun önemini göz önüne sermektedir. Derneğin ilk başkanlığını yapan isim Haluk Karamağaralı olmuştur ve derneğin yayın organı Mefkure’de Remzi Oğuz Arık’ın da yazıları çıkmaktadır. 1951’de Ankara’da kurulan dernek 1953’te Demokrat Parti iktidarınca dernek üyesi Hüseyin Üzmez’in Ahmet Emin Yalman’a düzenlediği suikast sebebiyle kapatılmıştır.¹⁰ Yağmur Yayınevi sahibi İsmail Dayı bir mülakatta Mustafa Kutlu’ya (2016:12) Nurettin Topçu’nun Türkiye Köylü Partisi ve Türkiye Milliyetçiler Derneği’yle ilişkisine dair şu bilgileri vermektedir:

“Hocanın o zamanki ve ölümüne kadarki hakim fikri İslami Milliyetçilik’tir. Bu fikrin içinde Anadoluculuğun önemli bir yeri vardı. Çünkü o sırada Remzi Oğuz Arık ile çok sıkı münasebetleri vardı. İki yaprak olarak yayımlanan Komünizmle Mücadele Dergisinde Mehmet Kaplan, Remzi Oğuz Arık, Mirza Bala gibi şahıslarla

¹⁰ Türk Milliyetçiler Derneği’ne ilişkin Necmettin Sefercioğlu’nun (2012) **Türk Milliyetçiler Derneği ve Kapatılış Davası** adlı kitabı detaylı bilgi vermektedir. Murat Kılıç’ın (2016) **Allah, Vatan, Soy, Milli Mukaddesat: Türk Milliyetçiler Derneği (1951-1953)** başlıklı eser de derneğe ilişkin kapsamlı değerlendirmeler içermektedir.

yazıları yayımlanıyordu. ... Milliyetçiler Derneği kısa zamanda yurdun çeşitli yerlerinde 82 şube açtı. Bu derneğe büyük çapta katılmalar oluyordu. Demokrat Parti o yıllarda Remzi Oğuz Arık'ın partisi olan Türkiye Köylü Partisi'nin gelişmesinden kuşkulananarak derneği kapattı. Meselenin dış yüzü ise Ahmet Emin Yalman'ın Malatya olayları gerekçesiyle kapatılmıştı. (1953) Nurettin Topçu, Köylü Partisi'nin fikriyatı ve siyasi teşkilatı içinde yer almadı.”

Remzi Oğuz Arık'ın Türk milliyetçiliğinde elde ettiği konuma ve ilişkilerine yazdığı dergiler üzerinden de bakmak mümkündür. Dergiler, entelektüel birlikteliklerin derneklerden önce ana kaynağıdır. Edebiyat çevrelerinde topluluklar Servet-i Fünun, Fecri Ati örneklerinde görüleceği gibi dergiler çevresinde toplanmışlar ve o adla anılır olmuşlardır. Mehmed Murat ve Ahmet Rıza gibi Jön Türklerin önemli isimleri de düşüncelerini dergiler aracılığıyla duyurmuş ve dergiler çevresinde bir topluluk oluşturmuşlar, hatta Mehmed Murat çıkardığı dergi Mizan dolayısıyla “Mizancı Murat” diye anılır olmuştur.

Arık, 1942-1944 yılları arasında Hüseyin Avni Göktürk ile Millet dergisini çıkarmış ve diğer yayın organlarında da çeşitli metinler kaleme almıştır. Bir yandan Millet dergisinde yazarken, aynı yıllarda Çığır dergisinde de yazıları çıkmaktadır. 1930larda Şevket Raşit'in Dönüm dergisinde yazıları varken, Nurettin Topçu'nun Hareket dergisinde de 40'ların sonunda yazıları çıkmaktadır.

Remzi Oğuz Arık da, Anadolu olarak nitelendirilen bu dergileri ya çıkarmış ya da yazarı olarak bu faaliyetlerin içerisinde yer almıştır. Çıkardığı tek dergi Millet olmasına rağmen, Çığır örneğinde görülebilecek diğer bazı dergilerin de onun ismiyle anılır olması onun bu alanda ne denli önemli bir figür olduğunun göstergesidir. Arık, gördüğümüz üzere, bu dergilerle de Fransa'da üstlendiği gibi birleştirici ve toparlayıcı role benzer bir portre sergilemektedir.

Remzi Oğuz Arık, Türkiye'de milliyetçiliğin iki ayrı kutbunda yer aldığını öne sürülebilecek Hüseyin Nihal Atsız ve Nurettin Topçu ile yakın dostluğu olan, her ikisi nezdinde de itibar gören bir isimdir. Fransa yıllarından itibaren tanışıklığı ve sonrasında da fikri bir beraberliği olan, Arık'a dair izlenimlerini daha önce not ettiğimiz Nurettin Topçu, Arık'ı adeta bir havari olarak görmüş, Arık'ın Paris yıllarında yurt dışında eğitim gören Anadolu-Türk gençliğinin uyanışında gösterdiği

rolü vurgulamıştır. Hüseyin Nihal Atsız da, ölümü ardından yazdığı yazıda onu diğer Anadoluculardan ayrı tutmuştur. Atsız (1954:10), Arık'ın ölümünden sonra, Gurbet dergisinde Arık için kaleme aldığı yazıda şöyle demiştir:

“Milliyetçilik yaşayacaktır. Fakat milliyetçiler birer birer ve vaktinden evvel ölüp gidiyor. Rıza Nur, Mustafa Hakkı Akansel ve Remzi Oğuz... Bunlardan hiç biri ölüm yaşında değildi.

...

Anadolucu idi. Fakat Turancılığı düşman sayan zavallılarla ilgisi yoktu.

... Velhasıl kaza mı, ihmal mi, suikast mı her ne ise, onu bizden ayıran sebep milliyetçilik safında büyük bir gedik açmıştır.

Fakat milliyetçilik yaşıyacak ve iki değerli oğlu, Remzi Oğuz'un yerini fazlasıyla dolduracaktır.”

Atsız ile ilişkilerine yönelik Nuri Karahöyüklü'nün aktardıkları da önemlidir. Karahöyüklü Arık'ın Mayıs 1944'te Türkçülük-Turancılık davasında gözaltına alınma sebebini Atsız ile olan ilişkisine bağlamaktadır. (Karahöyüklü,2000:269):

“Ankara'da Nihal Atsız'a yapılan tezahüratı müteakip Remzi'nin sorgu suale çekildiği günleri andım. Aynı düşünce ve görüşte olmamakla beraber, Remzi Atsız'ı Atsız da Remzi'yi çok sever. O gün Atsız Remzi'yi Etnoğrafya Müzesinde ziyaret etmiş, Remzi'nin geleni gideni çok var, neden Remzi Atsız'la görüştü, Remzi'de adamlarını sokaklara yolladı... Evi aranır, notları, kitapları birer birer incelenir. Remzi düşündüklerini, hislerini ufak kağıtlara yazar onları saklardı. Bunlar hep ele geçer...”

Türk düşünce dünyasında var olan akımlar arasındaki keskin ayrışmalarının büyük ölçüde 27 Mayıs İhtilali sonrasında gerçekleştiği söylenebilir. Meşrutiyet dönemi entelektüelleri (Türkçü veya İslamcılar) aynı dergilerde yazmış, aynı mekânları paylaşmış ve birbirleriyle yakın ilişki içerisinde olmuşlardır. Bu özelliğin, 1960 öncesinde de belli düzeylerde devam ettiğini ve İhtilal sonrasında ise farklı düşünsel çerçevelere sahip düşünürlerin birlikte çalışmanın ötesinde birbirlerine karşıt olarak konumlanmayı tercih ettikleri öne sürülebilir (Bulut, 2005b). 1960 öncesinin bu ortamında da Remzi Oğuz Arık'ın bugünden bakıldığında milliyetçi veya İslamcı

olarak tanımlanabilecek farklı kültürel çevrelerden isimlerle yakın ilişki kurmasına şaşırmamak gerekmektedir. Öyle ki Arık'ın ölümü üzerine yazı kaleme alanlar arasında Tek Parti döneminde milletvekilliği, hatta bakanlık yapmış isimler de bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Remzi Oğuz Arık Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma çabalarının sürdüğü ve İmparatorluğu ayakta tutmak için çarelerin arandığı bir dönemde, 19. yüzyılın sonunda dünyaya gelmiştir. Hem İmparatorluğun yıkılışına hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna tanık olmuştur. Mesleği olan arkeoloji itibariyle tarihle de yakın ilişki içerisinde. Kendi görüşlerini ortaya koyarken tarihi olay ve kişilerden örnekler verir. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu sonrasında devletin kuruluş dinamikleri ve sınırlarıyla uyumlu bir milliyetçilik anlayışı geliştirmiştir. Kimsenin toprağında gözü yoktur, kimsenin de kendi toprağına göz dikmesine müsaade etmez. Bu toprakları, coğrafyayı vatan yapan tesadüflerin etkisine değinir. Türklerin Orta Asya'dan göçüne ve daha sonra Anadolu'ya gelmelerinde tesadüflerin etkisi olsa da, bu toprakların vatan olma sürecini anlatır. Arık Türklerin İslamiyet sayesinde ayakta kaldıklarını ve öz benliklerinin bu sayede devamını sağladıklarına değinir. Fakat devrin artık din değil millet devri olduğunu ve milliyetçilik ideolojisinin geçerliliğini, dini dışlamadan savunur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REMZİ OĞUZ ARIK'IN KÖYE YAKLAŞIMI

Sanayi Devriminin en önemli sonuçlarından birisi de iş gücüne olan ihtiyacı ortaya çıkarmasıdır. Bu ihtiyaç köyden kent bölgelerine göçü tetiklemiş, var olan şehirlerin gelişmesi ve yeni şehirlerin kurulması sürecini doğurmuştur. Türkiye’de 1950’lerden sonra sanayinin yaygınlaşmasına ve tarımda artan makineleşmeye bağlı olarak köylerden kente ciddi bir göç başlamıştır. Hızla gelişen teknolojinin getirdiği imkânlarla beraber insanların hareket kabiliyeti de artınca, eskiden askerlik gibi zorunlu işler haricinde köyünden ayrılmayan köylü, bu imkânlarla şehirle daha fazla haşır neşir olmaya ve kentlere göçmeye başlamıştır.

Köylerden kentlere göç dalgası 20. yüzyıl itibariyle hızını artırmıştır. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında sadece Türkiye ile sınırlı olmayan, dünya genelinde benzer hızlı bir değişim eğilimi görülmüştür. Tarihçi Eric Hobsbawm, 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan en önemli toplumsal değişim olarak köylülüğün ölümünü görür. Marx’ın seneler önce sanayileşme ile beraber gerçekleşeceğini öne sürdüğü köylülüğün tasfiyesi aralarında Türkiye’nin de bulunduğu birçok ülkede 1950 sonrasında hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Tarım sektöründe istihdam edilen kişi sayısı gittikçe azalmış ve kent-kır nüfusu dengesi kent yönünde evrilmiştir. Tüm bu değişim süreçleriyle beraber Türkiye ise 1980’lerin ortasında dahi Avrupa ve Ortadoğu bölgesinde köylülüğün kalesi olmayı sürdürmüştür (Hobsbawm, 2006:336-9).

“Bu yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen en dramatik ve uzun erimli ve bizi geçmişin dünyasından koparan toplumsal değişim köylülüğün ölümüdür. Neolitik çağdan beri insanların çoğu toprak ve hayvancılıkla yaşadı ya da balıkçı olarak denizden yararlandı. Köylü ve çiftçi yirminci yüzyıla kadar, Britanya dışında kalan sanayileşmiş ülkelerde bile yerleşik nüfusun büyük bir bölümünü oluşturmaya devam etti. Öyle ki, yazarın öğrencilik yıllarında, yani 1930’larda köylülüğün sönümlenmeyi reddetmesi hala Karl Marx’ın onların sönümleneceği kehanetine karşı geçerli bir argüman olarak kullanılıyordu. ...

1980'lerin başında 'Demir Perde' sınırlarının dışındaki hiçbir batı ülkesinde nüfusun %10'undan fazlası çiftçilikle uğraşmıyor[du]. Bunun istisnası, İrlanda Cumhuriyeti (bu sayının sadece biraz üstündeydi) ve İberya devletleri idi. Ancak 1950'de tarımla uğraşan ve nüfusun yarısının biraz altında olan İspanyol ve Portekiz halkının otuz yıl sonra sırasıyla %14.5 ve 17.6'ya düşmesi, durumu açıklamaya yeterlidir. İspanyol köylülüğü 1950'den sonraki yirmi yıl içinde, Portekiz köylülüğü ise 1960'tan sonraki yirmi yıl içinde yarı yarıya azaldı (ILO, 1990, Tablo 2A; FAO, 1989). Bunlar şaşırtıcı sayılardır. Örneğin Japonya'da çiftçiler 1947'de nüfusun % 52.4'ünden 1985'te %9'una indi. ...

Ancak Marx'ın, sanayileşmenin köylülüğü tasfiye edeceği kehaneti sonunda başlıca sanayileşmiş ülkelerde gerçekleşiyse de, gerçekten olağanüstü olan gelişme, bu tür gelişmeden yoksun kalan, Birleşmiş Milletler'in 'geri' ya da 'yoksul' sözcükleri yerine daha hafif bir dizi terimle farklı göstermeye çalıştığı ülkelerde de çiftçilikle uğraşan nüfusun azalmasıdır. Umut dolu genç solcuların Mao Zedong'un kırlarda yaşayan milyonları statükonun kuşatılmış kent tahkimatlarına karşı seferber ederek devrimi zafere ulaştırma stratejisini benimsedikleri bir sırada, bu milyonlar köylerini terk ediyorlar ve kentlere taşınıyorlardı. Latin Amerika'da köylülerin oranı yirmi yıl içinde Kolombiya'da (1951-73), Meksika'da (1960-80) ve -yaklaşık olarak- Brezilya'da (1960-1980) yarı yarıya azaldı. Bu nüfus, Dominik Cumhuriyeti'nde (1960-81), Venezuela'da (1961-81) ve Jamayka'da (1953-81) üçte iki ya da buna yakın bir oranda azaldı. Bütün bunlar, Venezuela dışında, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda köylülerin yerleşik nüfusun yarısını ya da mutlak bir çoğunluğunu oluşturdukları ülkelerdi. Ancak 1970'ler gibi erken bir tarihte, Latin Amerika'da - Orta Amerika kıyı şeridindeki mini-devletler ve Haiti dışında- köylülerin azınlıkta kalmadıkları hiçbir ülke yoktu. Batıdaki İslam ülkelerinde de aynı durum vardı. Cezayir'de tarım kesimi nüfusun % 75'inden % 20'sine; Tunus'ta otuz yıl içinde % 68'den 23'e indi; Fas, bu kadar dramatik biçimde olmasa da, on yıl içinde (1971-82) köylü çoğunluğunu kaybetti. Suriye ve Irak nüfusunun yaklaşık yarısı 1950'lerin ortasında hala toprakta çalışıyordu. Suriye'de bu oran yaklaşık yirmi yıl içinde yarıya indi, Irak'ta ise üçte birin altına düştü. İran'da köylülerin oranı 1950'lerin ortasında yaklaşık % 55'ten, 1980'lerin ortasında %29'a düştü.

Bu arada, kuşkusuz, tarımsal Avrupa'nın köylüleri de toprağı işlemeyi bıraktılar. 1980'lerde kıtanın doğu ve güneydoğusunda köylü tarımının ancient kalelerinde bile çiftçilikle uğraşanlar iş gücünün üçte birinden fazla değildi (Romanya, Polonya,

Yugoslavya, Yunanistan) ve bu oran bazılarında, örneğin Bulgaristan'da (1985'te %16.5) önemli ölçüde azdı. Ancak Avrupa ve Ortadoğu yöresinde sadece bir köylü kalesi kaldı: Türkiye. Burada köylülük zayıfladı, ancak 1980'lerin ortasında hala mutlak bir çoğunluk olmaya devam ediyordu.” (Hobsbawm, 2006:336-9)

Hobsbawm'ın çizdiği bu tabloda açıkça görüleceği üzere köylülük yönünden Türkiye oldukça kayda değer bir ülkedir. 1950 itibariyle köylerden kentlere göçün artmasına rağmen, kent nüfusu ancak 1985 yılı sayımlarında köy nüfusunu geride bırakmıştır. Bu sebeple de köy konusu hem insanların hayatlarında hem de siyasette önemli bir yer edinmiştir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu dönemde nüfusunun çoğunluğunun köylerde yaşadığı bir nüfusla karşı karşıyadır. Cumhuriyetin geliştirdiği siyaset söylemlerinde köylülük önemli bir konum üstlenmiştir. Köylü milletin efendisi olarak görülmüş ve kalkınmanın köylerden başlaması gerektiği vurgulanmıştır.

Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ile köye ciddi bir eğilim söz konusuysa da, köy/kır hayatına ilgi Türkiye Cumhuriyeti ile başlamış değildir. Köye yönelik bu ilginin Cumhuriyetten önce Osmanlı bürokrat ve aydınlarınca da ortaya konulduğu atlanmaması gereken bir noktadır.¹ Jön Türklerin ve İttihat Terakki'nin önemli isimlerinden Ahmet Rıza köy ve tarım meselesine ciddi şekilde eğilen isimlerdendir. Berkes'in aktardığına göre, Ahmet Rıza öğrencilik yıllarında bir Anadolu gezisi sırasında köylünün sefaletini görmüş, tarımın geriliğinden kaynakladığını düşündüğü bu duruma çözüm bulmak için de Fransa'da ziraat eğitimi almıştır. Döndükten sonra, II. Abdülhamit döneminde Ziraat Bakanlığına çalışmaya başlamış. Burada istediklerini gerçekleştiremeyeceğini anlayınca Eğitim Bakanlığı'na geçmiştir. Amacı eğitim aracılığıyla köylüyü aydınlatmak olan Ahmet Rıza, burada da aradığını, yapmayı düşündüklerini hayata geçirme imkânını tam anlamıyla bulamayacak ve soluğu tekrar Fransa'da alacaktır (Berkes, 2012:393-4).

Cumhuriyetle beraber köye yönelik ilgi de artmıştır. Ziya Gökalp'in Osmanlı Devleti'nin Türkleri ikinci plana attığı iddiası hem Osmanlı'dan kopuşa işaret etmesi hem de ihmal edilen Türk köylüsüne yaslanan bir söylem geliştiren Cumhuriyetin

¹ Türkiye'de köye ilişkin tartışmalar şüphesiz Arık'la başlamamıştır. Bu tartışmanın erken dönem kaynaklarına Ahmet Rıza, Ziya Gökalp ve Cumhuriyetin kuruluşu sonrası birçok isimde rastlanmaktadır. Bu yaklaşımların değerlendirilmesi ayrı bir çalışma konusudur.

Osmanlı öncesi uygarlıklarla ilişki kurması açısından oldukça işlevsel olmuştur. Benzer söylemlerin Anadolucu olarak nitelendirilen isimlerce de kullanıldığı ve Remzi Oğuz Arık'ın da Anadolu vurgusu daha önce değindiğimiz konulardır. Arık bu söylemlerinde köyü de ön plana çıkarmakta ve Osmanlı Devleti'nin iki asırlık modernleşme sürecinde, Türk milletinin kültürel özelliklerini kaybetmemesini nüfusunun yaklaşık dörtte üçünün köylerde yaşamasına bağlamaktadır.

Türkiye'de II. Dünya Savaşı sonrasında modernleşme, sanayileşme, kalkınma hamleleriyle kır-kent dengesinin kent yönünde artarak değişimi 90'lara kadar devam etmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde köye ilişkin ciddi bir literatür mevcutsa da bu tez kapsamında, köye yönelik özel ilgisi, duyarlılığı ve yazılarıyla öne çıkan Arık'ın görüşlerini ele almakla yetineceğiz.

Arık 10 yaşından itibaren Balkanlarda ve sonrasında İstanbul, Paris ve Ankara'da yaşamış olmasına rağmen köy kökenli bir isimdir. Eğitimli bir ailenin üyesi olan Arık köyün içinden geldiği için kırsalı yakından tanımaktadır. Türkiye'ye döndükten sonra arkeoloji alanında yaptığı çalışmalarda sürekli sahada olmuş, bu kazı faaliyetlerinin çoğunu da Anadolu'nun köylerinde yürütmüştür. Bu yönüyle de köyle ilişkisini sürdürmüştür.² Ayrıca, köy meselesine ilişkin ilk yazılarının çıktığı Dönüm mecmuasından başlamak üzere bu konuya ilgisini sürdürmüş ve kurucusu olduğu partiye Türkiye Köylü Partisi adını vermiştir.

Köyün içinden çıkan, köyü ve köylünün durumunu yakından bilen bir isim olarak Arık, 1933 yılında yazmaya başladığı Dönüm dergisinde köy meselesine ciddi bir önem vermektedir. Bu yıllarda **Köylerimiz ve Köycülüklerimiz** konulu dizi yazılar kaleme almış, bunları 1934 yılında Nusret Kemal Köymen'in **Halkçılık ve Köycülük, Köycülük Rehberi, Köycülük Esasları** isimli kitapları için yazdığı eleştiri yazıları takip etmiştir. 30'ların sonunda ve 40'ların başında aktif olarak yazdığı Çığır dergisinde kısmi değişikliklerle bu yazıların tekrar yayımlandığını görmekteyiz. Öte yandan da **Geven ve Köylü**, derleme niteliğinde kitabına adını verecek **Köy Kadını** başlıklı yazılarında da bu konudaki fikirlerini ortaya koymuştur.

² Arık, oğlu Oluş Arık'ı insanları ve toplumu daha iyi anlaması ve köyden, tarihinden ve değerlerinden kopmaması için olsa gerek, kendi gidemese de köye gönderip orada akrabalarının yanında uzun süre kalmasını sağlamıştır (Baçaru, 2016:185).

Arık'ın köye yönelimi toplumun, kimliğin ve kültürelliğin yeniden üretimi etrafında şekillenir. İç pazarı destekleyen üretim, doğurganlığı yüksek nüfus ve kimliği muhafaza yönündeki eğilimiyle köyü önemser. Köy sorununun devlet tarafından çözülmesini, başka bir deyişle otokratik bir çözümü savunur. Benzer eğilimlerin tüm dünyada yükseldiği dönemde Arık'ın da devletçi politikalar önermesi söz konusudur. Şimdi Arık'ın köye yaklaşımını ayrıntılı bir biçimde ele alalım.

3.1. Remzi Oğuz Arık'ın Köy Anlayışı

3.1.1. Köy-Şehir Karşılaştırmaları ve Türkiye'de Köy

Arık'ın köy üzerine yazılarına Dönüm dergisinde başladığından bahsetmiştik. Arık bu yazılarına o günlerde revaçta bir görüş olan “Türkiye’yi baştanbaşa bir köyler yığınınından ibaret görebilir miyiz?” sorusuyla başlar ve gazete, mecmua ve kitap sütunlarında çokça yer verilen, Türkiye’deki milletin sadece köy kurabildiği görüşüne karşı çıkar. Arık’a göre, bütün İslam, Türk tarihini dolduran Merv, Semerkant, Taşkent, Çimkent, Akmesit gibi şehirler vardır. Yine Selçuklular döneminde Türkler, bir yandan eski medeniyetlerin kurduğu şehirleri tamir ederken diğer yandan da yeni beldeler kurmuşlardır. Bugün bile Konya, Sivas, Ankara, Diyarbakır gibi şehirlerdeki anıtlar tarihteki şehir hayatını göz önüne seren örneklerdir. Osmanlı döneminde yerli ve ecnebi seyyahların halkı coğrafyaya göre bölen köy, kasaba ve şehir varlığından bahseden metinleri, kazılarla ortaya çıkan gerçekler Türklerin şehir ve köy hayatını ayrı ayrı ve çok mükemmel tanıdığını göstermektedir. Sonuç olarak Arık, “Anadolu’daki yabancı insanlığı yıkan veya muhacir eden, yerine yeni bir inanın müminlerine layık vatan kuran fatih kitle hem köylü, hem şehirli idiler...” (1947:68-69) der.

Arık, tarihsel olarak “Türkiye = köyler yığını” formülüne karşı çıktıktan sonra, yönünü bugüne çevirir. Milliyetçilikte yer verdiği statik-dinamik unsurlar ayrımına benzer bir ayrımı burada da ortaya koyar. “Milletlerin bir harekette olan, değişmekte, karışmakta bulunan kısmı vardır; bir de “sedantaire=köklü, toprağa bağlı” ve değişmesi, karışması dalgalanması pek zor olan kısmı vardır. Büyük veya ufak şehirler birinci kısmı barındırır; köyler de ikinci kısmı!” (Arık, 1947:70).

Şehirlerin ortaya çıkışında, insanların ihtiyaçları temel belirleyicidir. Bu, kimi şehirler için din, kimi için güvenlik kaygısı, kimisi için de ticaret olmuştur. Yine devletin şehirlere olumlu-olumsuz müdahalesi de şehrin geleceğini etkileyen önemli bir etmendir. Arık'ın şehir-köy ayrımında, kitlelerin bir arada bulunmasında bu etkenlerin rolünü vurgularken, ona göre köy saf kalan, hemen hemen hiç değişmemiş özü ifade eder.

“Memur, tüccar, fabrikacı, işçi... gibi tesadüflerin, geçici veya derecesi değişik ihtiyaçların topladığı kitleler, büyük küçük şehirlerin dalgalı nüfusunu meydana getirir. Kökleri, büyük bir çoğunlukla, vatanın kurulduğu devirlere inen, bulunduğu yere köme halinde gelmiş, yahut tek asıldan, çiftlik gibi tek bünyeden büyüyerek mütecanis bir köme meydana getirmiş, köme halinde kalmış: “ethnique” şehresi hemen hemen bozulmamış: ömrünü toprağı işlemekle veya toprağı sorgudan geçirmekle yıpratmış kitleler ise köydedir.” (Arık, 1947:70).

Arık şehir-köy arasında farklılıklara ve şehirlerin ortaya çıkış süreçlerine yer verdiği yazısında, “İnsan, cemiyet hayatında ilerledikçe görenekleri, an'aneleri, şahsiyeti, aileye karşı duygululuğu zayıflıyor. Cemiyete, siyasete, iktisata ait münasebetler; şahsına, ailesine ait münasebetlere üstün geliyor. İşte o zaman; **kasaba, ufak şehir, büyük şehir** kurulmaya başlamıştır.” (Arık, 1947:71) der. Büyük kara yollarının köylerin sınırlarından uzakta, şehirlerin ise havaları ve iklimi elverişsiz dahi olsa, yol kavşaklarında veya vadi ağızları gibi yerlerde kurulduğunu vurgular.

Cemaat-cemiyet ayrımı ile tanınan Tönnies'in de, cemaatten-cemiyete geçişi eleştirmesi ve kendisinin bir çiftçi çocuğu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, cemaat hayatına ve bu hayatın düzenlediği ilişkilere sahip çıkmasına benzer bir eğilimin Arık için de geçerli olduğu söylenebilir.

Arık'ın yaşadığı dönemde, Türkiye 40000 köye, binden fazla kasaba ve şehre sahiptir. Bunların da birbirinden farklı yaşama, ilerleme şartları vardır. Arık, soru ile başladığı yazısına yine bir soruyla son verir: “Türkiye’de varlığını kabule mecbur olduğumuz köyü, varlığını kabule mecbur olduğumuz şehre mi benzetelim? Yoksa, onu, kendi kendine yeten alemi içinde, organik bir inkişafa kavuşturmak üzere, köy olarak mı bırakalım?” (1947:73). Ayrıca Arık, Türkiye'nin türlü engellere rağmen kurulma başarısını da halkının çoğunluğunun köylü olmasına bağlar.

“Yüzlerce yıl İmparatorluk içeriden, düşmanlar dışarıdan Türkiye’yi yedi. Buna rağmen; tarihimizin dönüm noktalarındaki büyük hareketlere dayanacak insan, para, enerji bulabildiysek ve nihayet bugün siyasi yekpareliğini kazanmış bir vatan kurulabilmişse bunun sebebi: Türkiye’deki halkın yüzde yetmiş beşinin köylü³, Türkiye topraklarının yüzde yetmişinin köy olmakta devamıdır.” (Arık, 1947:74).

Anadolu’nun asırlardır türlü badireler atlatmasına ve ikinci planda bırakılmasına rağmen yıkılmamasının sebebini, nüfusunun yayılış ve bölünüşünde gören Arık, cemiyeti bir piramide, köyü piramidin yaslandığı tabana, şehir ve kasabaları da piramidin ucuna benzetir. Arık için köyü şehre benzetmek, bu piramidin tabanını yıkmak ve şehri besleyen köyü yok ederek şehir-köy dengesini bozmak anlamına gelir. Arık’a göre yukarıdaki sorunun çözümü “köyü köy olarak bırakmak”tan geçmektedir.

“Cemiyetleri ehrama benzetmek müsaadesini vererseniz, köy, ehramın kaidesidir; şehir, kasabalar da ucu, tepesi!... Cemiyetler, köyün meydana getirdiği koyuluğu, bolluğu şehirlerde kasabalarda eritir.

Kısaca köyü şehirleştirdik mi, ehramın tabanını yıkmış, biteviye yiyen ve yenen şeyi açıkta, üremek imkanından uzak bırakmış ve onları besliyen yokedmiş oluruz.” (Arık, 1947:74).

Arık’ta milliyetçilik bahsinde gördüğümüz fikri süreklilik, köye yaklaşımı için de söz konusudur. 1933 tarihli metnindeki bu benzetmeye 1952 tarihli bir mektubunda da yer verir ve Türkiye Köylü Partisi’nin kuruluş sebebini de bu benzetme üzerinden açıklar:

“...Türkiye Köylü Partisi en az 118 yıllık bir görüş yanlışını düzeltmek için kurulmuştur. Ucu gövdesinin %5’i, %15’i olabilen bir piramit düşün. 118 yıldır bütçe, yatırım, kanun ne varsa, işte bu minik uç için harcanmıştır. Kaide boyuna ihmal edilmiştir. Neticede, kaide ile uç birbirlerinden ayrı, habersiz kalmış, koca kaide minik ucu besleyemez hale düşmüştür.... Türkiye Köylü Partisi’ni kuranlar, bu arada ben naçiz hemşehriniz, 27 yıldır bunu inceleyen, bunun anlaşılması için neşriyatta bulunan insanlarız.” (Arık, 2017:309).

³ Bu oranı kendisi 1931 tarihli bir kitaptan vermektedir. (Arık, 1947:70) Öte yandan, kent nüfusunun köy nüfusunu çoğunluk olarak geçmesi 1985 yılını bulacaktır.

3.1.2. Köyün Dengesinin Bozulması

18. yüzyıl itibariyle Avrupa'nın kuzeyinde ve merkezinde, kimyadaki keşiflerin çokluğu, büyük sanayi merkezlerinin kuruluşu, nakliyecilikteki ilerleyiş, belli memleketlerin imtiyazı olan tabii servetleri öteki memleketlerin kolayca edinmesi, büyük milletlerarası yolların mihverini değiştirmesi, iktisadın ağırlık merkezini değiştirmiştir. Bu değişim köylerden göçü başlatmış ve ufak şehirler büyürken, yeni şehirler de kurulmaya başlamıştır. Türkiye ise bu sorunla ilk olarak 16. asır itibariyle coğrafi keşiflerle beraber ticaret yolları üzerinde yer almasından kaynaklı transit bölge olma vasfını kaybetmesiyle karşılaşmıştır. Türkiye için asıl tehlike ise 19. asır itibariyle başlamıştır. Bu tehlike sanayi devrimi sonrası, Türkiye sınırlarında etkin rol alan ecnebi tüccarlar ve ticari faaliyetlerin memlekette ve ekonomide oluşturduğu bozulmalardır (Arık, 1947:74-76).

Çağlar Keyder, 19. asırda Osmanlı'da meydana gelen bu kapitalist Avrupa sistemi ile bütünleşmeyi “periferleşme” süreci ile açıklar. Sanayi devrimi sonrası, Osmanlı'nın iç pazar haline gelmesiyle mevcut iş bölümü ve üretim süreçleri bozulur, işsizlik artar. Bu süreçte, elde ettiği ticari ayrıcalıklarla güçlenen yabancı tüccar sınıfı ciddi bir sermaye sahibi olur. Devletin mali sisteminde bozulma Duyun-u Umumiyenin kurulması ve devletin mali kontrolünün doğrudan yabancıların eline geçmesine kadar gider (Keyder, 2015:37-65).

Arık da bir anlamda ekonomide bu kötü gidişatın analizini yapmakta ve güçlenen yabancı tüccarları vurgulamaktadır.

“Halbuki; XIX.uncu asırda, Osmanlı İmparatorluğu'nun sözde-metropolü olan Anadolu'da “çıkırıkları durduran” büyük sanayi, ne Türktü, ne Müslümandı, hatta ne de Osmanlı idi. O ilkin ecnebi idi, sonra düşmandı. Ecnebi ve düşman büyük sanayi, ardısıra iki büyük bela daha getirdi:

- a) Yüksek faizli ve yalnız keyif yolunda eriyip giden yadırgı sermaye;
- b) Bu yabancı ahlaksız sermayenin memlekette yapmağa başladığı demiryollar vesair taşıma vasıtaları” (Arık, 1947:76).

İç pazarlarda demiryolları sayesinde kolayca satılan yabancı mallar, köylüyü bir anlamda faciaya sürüklemiştir. Köylü önce mahsulünü, ardından da para edecek her şeyini satmak durumunda kalmıştır. Savaşlar sonucunda azalan nüfusun da etkisiyle, elinde ürünü ve malı kalmayan köylü toprağından ayrılmak zorunda bırakılmıştır. Arık'ın Victor Berard'dan aktardığı, 1908 Meşrutiyeti 10 sene daha gecikse idi, Türk Anadolu baştan başa ipotek edilecektir. Arık'a göre "Anadolu Kurtuluş Savaşları" ile "Lozan sulhu" Türk köyünü ve köylüsünü ipotekten kurtarmış ve Türkiye Cumhuriyeti, Köy Kanunu ile meseleye bir çözüm üretmiştir (Arık, 1947:76-7).

3.1.3. Köy Meselesi için Alternatif Çözümler

Arık'ın yukarıda anlattıklarıyla yapmaya çalıştığı, yeni Cumhuriyet rejiminin çoğunluğunu oluşturan köylü kitlenin genel görünümü ortaya koymaktır. Hayatta, iktisatta ve siyasette yeri olmayan köylü, henüz bu dönemde şehirlerle etkileşiminin azlığı ve şehirlilerin "ırşat ve tenvirleri"ne maruz kalmadığı için saflığını, bakirliğini korumuştur.

Bugünse köy-köylü meselesinin çözümü için talih ve imkânlar müsaittir. "Müstakil bulunmak, iç ve dış siyasi ve iktisadi engellerin yokluğu, coğrafyanın imtiyazları, köylünün huyu, içi, özü; sabır, yumuşak başlılık, kanaat, uysallık gibi meziyetleri" bu sorunun çözümünde rol oynayacak temel ve faydalı etmenlerdir. Sonuçta, devlet de bu durumun farkına varmış ve köy meselesini öncelikleri arasına almıştır. "En sonra; bugün kollektif vicdan olan devletimiz, köy-köylü meselesini ortaya koymuş, iç siyasette ona temeltaşı yerini vermiş bulunuyor." (Arık, 1947:78).

Arık, kendi çözümüne geçmeden önce köye yönelik söylemlere değinir. Erken Cumhuriyet döneminde köye yaklaşımlarda genel bir eğilim olan ütöpik söylemleri eleştirir. Bu eleştirilenler arasında, **Ülkü Mecmuası**, **Meslek Gazetesi** ve **Kadro Dergisi** bulunmaktadır. Bu yayınlardan kimilerinin 1925, kimilerinin ise 1933 tarihli olması Arık'ın köy meselesini ve bu meseleye entelektüel düzeyde yaklaşımları bu dönem boyunca yakından takip ettiğini göstermektedir.

Arık, **Ülkü Mecmuası**'nda çizilen tabloyu, "işin laf, roman yüzü" olarak görür. Arık'a göre bu mecmua köylüye gözü kapalı, çağdaş medeniyetin gerekliliklerine

uzak ve ilgisiz olarak bakmaktadır. Ülkü’de yazanlara göre çözümse köylünün milli şuurunu kuvvetlendirip, inkılapların kökleştirilmesinden, köylünün ziraat alanı başta olmak üzere eğitiminden geçmektedir. Amaç köylüyü kurtarmak ve yükseltmektir. Bunları yapacak olanlar ise “18-20 yaşlarında kendilerine hakiki saadetin, içtimai mefkurelere hizmetten ve feragatla çalışmaktan başka bir şey olmadığını anlatmak için Göthe’den Kant’tan parçalar okumuş delikanlıların öğretmenliği” ve “bir zamanlar moda olan ‘Anadoluyu irşat!’ heyetleri veya onların vaiz ve nasihat metodları”dır (Arık, 1947:79-80).

Arık’a göre “Meslek Gazetesi” çevresi köy ve köycülüğü düşüncelerinin mirası yapmaktadır. Onlara göre sorun “toprak meselesi”nden ibarettir. Halbuki Arık’a göre, “Köy meselesi bir zirai istihsal, bir nüfus ve nihayet bir köy mektebi meselesidir.” Çözüm ise “Siyasette adalet, iktisatta: köylüyü kapitalizm tesirinden kurtarmak, bankalar ve ufak tefek ziraat sanayii kurmak nihayet köyü sevdiren, istihsalı sevdiren bir mektep meydana getirmek”ten geçmektedir (Arık, 1947:80).

Arık, “Kadro Dergisi”nin “köy-köylü meselesini şaka ve laf olmaktan çıkardığı” ve köylünün içinde bulunduğu zorlu yaşam koşullarının farkında olduğunu iddia eder. Fakat Kadrocuların çözümünü de gerçeklikten uzak bulur.

“Realiteyi bu mükemmel görüş olanı gösterdikten sonra istediği, beklediği şeyi de söylüyor: Anadolu yaylasında Avrupa köylerini arıyor. Bu köy “baştanbaşa bir dinamo gibi cihazlanmış, kilovat ışığı ile bakan, tülümevç ile dinleyen, ocağı başında gazetesinin köy saatını okuyan, Hamburg piyasasının zahire fiatlarını soran köylünün köyü olacaktır.

Bu görüş, bu mucizeyi ‘köy hocasının yerini tutan terbiyeci’ ile ‘köyü devlet organizmasının içinde atomlaştıran köy iktisatçısı’ndan bekliyor.” (Arık, 1947:81).

Arık yukarıda da yer verdiğimiz gibi, Kadrocuların görüşünü romantik bulmaktadır. Onların olmasını istediği köylerin şehirleştirilmesidir ve Arık buna olumlu yaklaşmaz. Meslek Gazetesinin öncelikleri arasında toprak meselesi vardır ama nüfus meselesine Arık daha fazla önem vermektedir. Çözümü eğitimde, 18-20 yaşındaki delikanlıdan beklemeyi romantizm olarak nitelendirmekte ve maarifin

önceliği köydeki değil şehirdeki halka vermesinden, köy meselesine kayıtsızlığından yakınmaktadır (Arık, 1947:81-82).

Arık düşünce itibariyle devrimci değil, gelişmeci bir bakış açısına sahiptir. Köye ilişkin süreçlerin bir oldu-bittiyle değil, planlanarak uygulanması taraftarıdır. “Ocağı başındaki radyosunda Hamburg piyasasını öğrenmeyi büyük merkezlerin ihracatçı tüccarına bırakabiliriz; zahiresini kendisinden alacak en yakın Anadolu merkeziyle münasebette bulunmasını teminetmeyi şimdilik yeter görmemiz daha realistçe olmaz mı?” (Arık, 1947:81) derken köy gerçekliğinden kopukluğa, tepeden inmeci anlayışa, hayalperestliğe karşı çıkmaktadır.

3.1.4. Köyün Manevi Yapısı ve İktisadi Çözüm

Arık için daha ön planda olan sorun, köyün somut/maddi sorunlarına çözüm aranırken, soyut/düşünsel anlamda köye yön verecek alanın ihmal edilmesidir. “Gerek romantik görüşlerde, gerekse ciddi görüşlerde istenenler oldubitti diyelim, iş biter mi? Bu istenenler makinaya, zahireye ait. Bu köyün ruhunu ne ile dolduracağız? Bu köye, eski ‘köy imamı’ kadar otoriteyi, inanı kiminle, hangi ölmez esaslara dayanarak vereceğiz?” (Arık, 1947:81).

Arık, köy imamı-köy öğretmeni tartışmasına muhtemelen o dönemde Dönüm dergisindeki bir tartışmadan hareketle yer vermiştir. Öğretmen-imam tartışması Dönümcülerin Cumhuriyetin ideolojisini yerleştirmede ve ulus devlet-din çatışması bağlamında üzerinde durdukları bir konudur (Çınar, 2013:150). Bu tartışma Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ve sonrasında gündemi çokça meşgul edecek, Köy Enstitüleri başta olmak üzere birçok kurumun açılması ve sonrasında değişmesi söz konusu olacaktır. Daha sonra Şerif Mardin’de yer bulacak “Cumhuriyetin öğretmenin imama yenildiği” söylemi epey gündemde kalacaktır.

Arık, köylerden şehirlere başlayan göçün farkındadır. Bu göçün sebebi Arık’a göre, 18. ve 19. asırda büyük sanayi memleketlerinde şehrin ekonomik avantajı ve konforuyken, Türkiye’de göçün ana sebebi “toprağın artık kendini beslememesinde, köylünün -bütün didinmesine rağmen- bu menfi şartı değiştirememesindedir.” Köylünün beş on kuruş kazanmak için parya kesilişinde, toprak sahipliğindense

gündelikçi, hizmetçi olmayı tercih edişinde sebep “köyün muvazenesinin mahvolmuş” olmasıdır. Bu dengesizliğin sebebi de öncelikle “köye giren para ile çıkan veya çıkması gereken para yekûnlarındadır.” Ayrıca, “bu muvazenesizlik köylünün ruhundadır. Köylünün kafasındadır. Köylü, gönlünden, içinden, kafasından söküp attığı kıymetlerin yerini dolduramamış bulunuyor.” (Arık, 1947:82-5).

Türkiye’de köy sorunu vardır ve “Türkiye’yi bir köyler yığınınından ibaret” görmek fikri hem yanlış hem de zararlıdır. Gelişen sanayi memleketleri karşısında, köylerin durumunu ilkel bulup, bundan utanç duymak çözüm getirmez. Köyleri “sadece İstanbul ve Ankara şehir çocuğu”na yazdırılan kitaplardan tanıyanlar köy meselesini çözmekte faydalı olamazlar (Arık, 1947:86).

“Bu yekpare, bu tezatsız millet mucizesini coğrafyamız üstünde hakikat haline sokmak için, bugün her zamandan ziyade, “kendikendine yeten” bir iktisat rejimi düşünmek zorundayız” diyen Arık’a göre 1929 ekonomik krizi dünyada ciddi sarsıntılara yol açmış, Türkiye’ye ise ciddi düzeyde tesir etmemiştir. Bu, Türkiye’nin işsizlik, geçim sıkıntısı gibi sorunlar yaşamadığı anlamına gelmemektedir. “Bizim buhranımız, tamamiyle bize mahsustur ve sebepleri dışımızdan çok içimizdedir, demek istiyorum. Bizim buhranımızın çaresini de dışımızda değil, içimizde bulacağız.” (Arık, 1947:87).

Dünyada ortaya çıkan fazla ürün, fazla para, parasına, adamına, malına pazar bulma ihtiyacı krize yol açmaktadır. Rusya gibi bir ülke türlü engellere rağmen, ayakta duruyorsa bunu “kendikendine yetme” iktisadına borçludur. Diğer milletler ise krizden çıkabilmek için diğer milletlerin zararına uğraşmak, sömürge bulmak ve geçmiş asırlarda izlediği sömürge siyasetini izlemek durumundadırlar. Bu kısır döngü çözülemezse de yeni harp çıkacaktır⁴ (Arık, 1947:87).

Arık, hiçbir millete düşman olmayan “kendinekendine yetme” politikası sayesinde, Türkiye’nin köylüye dayanan bir siyaset izlemesi yoluyla geçmişte olduğu gibi tekrar güçlü bir ülke konumuna geleceğini söylemektedir. Nüfusu toprağından az, toprağın dağılımı da iyi olmayan Türkiye şartlarında çözüm devletin kontrolünde iç pazarda

⁴ Bu satırları 1934’te kaleme alan Arık’ın sözlerinden 5 yıl sonra, uluslararası sistemdeki bu çıkmaz yeni bir dünya harbini tetikleyecektir.

ürün bolluğunu sağlayan politikalar izlemekten ve “köyü köy olarak bırakmak; milletin ihtiyat kuvveti, külfetsiz yaşayıp üremenin haznesi gibi korumak”tan geçmektedir (Arık, 1947:87-8).

Arık’ın köye yaklaşımı öz-kültür temelli bir söyleme yaslanır. Ona göre “Milli benliğin saf kalan özü yahut milli benliğin hazırlanması için alınan bütün tedbirlerin kaynağı denilen köylümüzün ve köylerimizin iç/ruh muvazenesini koruması veya bulması köyün köy kalması ile mümkündür.”Fakat köyün köy olarak kalması, onun imar görmeyeceği, büyümeyeceği anlamına da gelmez. Büyüyecek olan köyün kendisinden artan unsurlarla şehri beslemeye devam etmesi sağlanmalıdır (Arık, 1947:88).

Sonuç olarak, köyde bozulan dengeyi yeniden tesis etmek için üretilen çözüm yolu ve bunun uygulayıcıları mektep ve muallim olarak görülmüştür. Arık bu unsurlarını önemini yadsınamamakla beraber, “Köyü her ne pahasına olursa olsun yapmacık tarzda, adeta zorla şehirleştirmemek; Köye kendi ‘Autonomie’sini tattırmak, duyurmak; Köyü, içinde yaşayanları yaşatacak, köyün toprağını köylünün boğazına bir kement gibi sarılmayacak hale getirmek” gerektiğinin altını çizer. Köydeki sorunları “yol, ev, harman, makine, mahsul, satış”, “kıtlık, buhran, yardım, sağlık, temizlik”, “emniyet, adalet” olarak sıralar ve bu meselelerinin çözümünü 18-20 yaşında, ortaokul mezunu, henüz askerliğini dahi yapmamış gençlerden beklemenin fantezi olduğu ifade ederek Köy Enstitüsü sistemini eleştirir. Köydeki sorunların çözümünün o günün köycü yazarlarından ziyade, köyün esaslı özelliklerine saygı gösterecek devletten gelmesi gerektiğini savunur. Arık’a göre devlet, olanı görmek ve olması gerekeni istemek bakımından, dönemin yazarlarından ileri bir konumdadır. Köy Kanunu bunun en bariz göstergesidir. Devlet, bu kanundaki maddelerle köye muhtariyetini vermiş ve milli benliğinde karışıklığı önlemek için gerekli adımları atmış bulunmaktadır (Arık, 1947:88-9).

Bunların dışında 1925 yılında Adana Türk Ocaklarının geliştirdiği köycülük de; Reşit Galip, Hasan Ferit ve arkadaşlarının “Tavşanlı” köyünde giriştiği deneyim de sonuçsuz kalmıştır. Arık’ın burada üzerinde durduğu, kişi ve kurumların faaliyetleri “Devletin umumi hizmetleri arasında köyle ilgili olanlarını daha isabetli daha

aydınlık, daha verimli yapacak havayı (atmosferi), iymanı, yolları bulmak ve göstermek!” hususuna faydaları nispetinde gerekli ve faydalıdır. Arık, bütün bu faaliyetleri “romantik eğlencilerden ileri bulmamakla” beraber, memlekette köye yönelik bir ilgi, sevgi meydana getirdiği için de önemser. Fakat bu faaliyetler ancak devlet ile beraber yürütüldüğünde netice verecektir. Arık’ın vardığı sonuç ise “Köy işini artık bir devlet işi olarak ele almak, onun sağlığı, iktisat muvazenesi esasına dayanacak olan devlet programını başa koymaktan başka çare kalmamıştır. Burada istenecek şey, devletin, şahsiyet ve iman sahiplerinin elinde bulunup kalmasıdır.” (Arık, 1947:90).

3.1.5. Köy Kadını

Arık, atlattığı bunca badireler karşısında Anadolu’nun ayakta kalmasını köye, köyün de köy kadınına borçlu olduğunu savunur. Çeşitli kültürlerle karşılaşan Türklerin, savaşları kaybetmesine rağmen kültür düşmanlarına yenilmeyişini köy kadınına bağlar. “Bu kültür zaferinin asıl kaynağı köy kadınıımızın -haberi olmadan Allahı taşıyan- bir Sina ağırlığı ile, yüz yıllardan beri akıp gelen Türk kültürünü, kapalı ruhunda korumasıdır.” (Arık, 1943:7).

Arık’ın köy kadınına verdiği önem, kadının Türk kültürünü asırlardır taşıması, imkânsızlıklar, yoksulluklar içinde çocuğunu büyütmesi, metni kaleme aldığı 1934 yılının ekonomik buhranlı günlerinde bu imkânsızlıklara rağmen tahammül gücü ve tasarrufuyla ayakta kalmasından kaynaklanmaktadır. Kadın, “Türkiye için bir ölüm kalım işi olan nüfus meselesi”nde de önemli bir rol üstlenmektedir. Orduyu ve askeri yani Mehmetleri doğuran ve yetiştiren de köy kadınıdır nihayetinde.

Arık’ın köy-şehir arasında kurduğu zıtlığı, köy kadını-şehir kadını ikiliği üzerinden yeniden ürettiğini görebiliriz. Köy kadını bir milleti millet yapan unsurları yaratır, korur ve nesiller arası aktarımını sağlar. Şehir kadınının ise böyle bir işlevi yoktur. Arık’a göre köy kadınının aksine şehir kadını çocuk yetiştirmekten, analık vazifesinden kaçınmakta ve çocuk yetiştirmemek için mazeret üstüne mazeret üretmektedir. Daha önceki metinlerinde de denk geldiğimiz gibi bir eğitimci olarak, eğitim ve çocuk üzerine çalışmaları bulunan Arık köy kadınına geleceğin Türkiye’sine yön verecek kitlelerin eğitiminde önemli bir rol atfeder. Bu noktada

Arık eğitimin ilk ayağı olan aileyi ve ailede de kadının konumunu vurgular (Arık, 1943:5-15).

Arık, Köy Kanununda 1953 yılında yapılması planlanan değişiklik vesilesiyle de Meclis kürsüsünde benzer görüşlerini dile getirmiştir. Konuşmasında Türk köyüne dair yabancı ilim adamlarının ilgisi konusuna değinmiştir. Paul Stirling'in **Türk Köylüsünün Sosyal Bünyesi** adlı eserini takdirle karşılamış ve Türkiye'de ilim çevrelerinin bu nispette bir eser ortaya koyamamasından yakınmıştır. Bu dahi Arık'ın köy konusuna ilgisinin ilmi ve siyasi düzeyde devam ettiğinin ve çözüm arayışlarının sürdüğünün göstergesidir.

Arık köyün içinden çıkan birisi olarak, 200 yıllık batılılaşma maceramızda ihmal edilen Anadolu'ya, kendi deyimiyle müstemleke siyasetine kurban gitmiş Anadolu coğrafyasının bel kemiğini oluşturan köylüye daha ileri bir konum bulma uğraşındadır. Arık batılılaşma maceramızda bozulmadan kalmamızı, nüfusumuzun yüzde 75'inin köyde olmasına bağlar. Arık'ın bu temelde köye yaklaşımı öncelikle öz kültür söyleminde kendisine yer bulur. Nüfus ikinci plandadır. Arık köylülerin köyde kalarak, hayat şartlarının iyileştirilmesinden yanadır. Köylüyü köyünde tutarak, iç pazar için ciddi bir üretimi destekleyen, devletin kontrolünde, nüfusu artırmaya yönelik, Türk kültürünün korunmasını önceleyen kimlik temelli politikalar önerir. Sonuç olarak, Arık Türkiye'de köye yaklaşımda önemli bir yer edinmektedir. Köy meselesi hem kendi başına hem de milliyetçilik anlayışının bir parçası olarak onun öncelediği bir alandır.

Kurucuları arasında yer aldığı ve ölümüne dek genel başkanlığını üstlendiği partinin adının da Türkiye Köylü Partisi olması sıradan bir tercih değildir. Arık'ın bu tercihinin ana sebebi Türkiye'de geçimini topraktan sağlayan geniş bir nüfusun bulunması ve Türk kültürünün taşıyıcısı olarak köylü kesimi görmesidir.

3.2.Türkiye Köylü Partisi

Siyasi partiler bugün anayasada güvence altına alındığı şekliyle demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Türkiye siyasi tarihinde de kurulmuş birçok siyasi parti bulunmaktadır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet

Fırkası girişimlerinden sonra, çok partili sistemin Türk siyasi hayatında kalıcı yer edinmesi II. Dünya Savaşı sonrasında olacaktır. Genel olarak kabul edilen görüş, 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulmasıyla çok partili hayata geçildiği şeklinde ise de bu tespit eksik ve hatalıdır.

Öncelikle, 1946 seçimlerindeki çok partili seçim deneyimi ilk değildir. 1908 sonrası kısıtlı da olsa çok partili seçim deneyimi görülmüştür. Bu sebeple 1946 ve sonrasını, “çok partili hayata geçiş”ten ziyade, “çok partili hayata dönüş” olarak isimlendirmek yerinde olacaktır (Karaömerlioğlu, 2006:174). Öte yandan, o dönemde kurulan ilk partinin Demokrat Parti değil, Milli Kalkınma Partisi olduğu da atlanmaması gereken bir noktadır. Ayrıca, Türk siyasi tarihi bu dönemde, sadece isim olarak yer alsa ve fazla bir varlık gösteremese de, çok sayıda siyasi partinin kuruluşuna tanıklık etmiştir.

Çok partili hayata dönüşle ilişkin çeşitli iç ve dış etkenler ileri sürülmüştür. İnönü'nün tutum ve kişiliğine bağlı olarak onun demokrasiye verdiği önem, II. Dünya Savaşı sonrası koşullarında Batılı ülkeler nezdinde Türkiye'nin kendisine yer edinme uğraşı, Amerika Birleşik Devletlerinden mali yardım alma arayışı bunların başında gelmektedir. Karaömerlioğlu (2006:174-191), bunlara yer verdikten sonra “toplumsal dinamikler eksenli bir yaklaşım” ortaya koyarak çok partili hayata dönüş sürecini açıklamaya çalışır. Savaş koşullarında nüfusun % 83'ünü oluşturan köylüler, savaş yıllarında hem gençleri askere alınmış, hem de çekim hayvanlarına el konulmuş durumdaydı. Kaldırılan aşar vergisi tekrar getirilmiş, üstelik devlet köylünün yetiştirdiği mahsulü piyasa fiyatlarının altında zorla alır hale gelmişti. Kentlerde, özellikle kentlerin görece yoksul kesimlerinde yaşayanlar savaş yıllarında temel ihtiyaç maddelerini teminde ciddi sıkıntılarla karşılaşmışlardı. Artan enflasyon, artan vergiler ve ortaya çıkan karaborsa dönemin gazetelerine ve edebi eserlere de yansımıştır. Varlık Vergisi ve basına sansür gibi uygulamalar, hantallaşan bürokrasinin sorunlara çözüm üretemeyişi ve rüşvet iddiaları da bunlara eklenince toplumda huzursuzluğun yaşanması kaçınılmaz hale gelmiştir.

1945'te gündeme gelen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, CHP için köylüyü kazanma projesi olarak ortaya çıkmışsa da, hem hayata geçemeyecek hem de

Demokrat Parti'yi doğuran sürecin başlangıcı olacaktır. Ayrıca, 1946 seçimlerinin sonucunun CHP çok açık şekilde farkındadır ve kabinedeki önemli değişiklikler, yeni açılım ve arayışlar bunun bariz göstergesidir.

Bulut'a göre, Osmanlı'nın Batılılaşma deneyimiyle beraber, Türk düşünce hayatı ve Türk sosyolojisi temel özelliklerini "devletin bekası" çerçevesinde bir arayıştan almaktadır. Bu çerçevede düşünce anlayışı "kurtuluş reçetesi/reçeteleri" sunan, "devletin ihtiyaçlarını önceleyen, devletin meselelerini ve ihtiyaçlarını araştırmaya değer gören", "aktarmacı" ve "siyasetle yakın ilişki içinde" olan bir alan olarak ve temel uğraşı "devleti kurtarmak" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Siyasetle ilişkili olmaktan kasıt, "Osmanlı aydınlarının hâkim çoğunluğunda, ülkenin geleceği için çözüm/kurtuluş olarak gördükleri reçetelerini" nihai kertede "siyasal alanın tüm imkânlarını ve araçlarını kullanmak suretiyle gerçekleştirme eğiliminde olduklarıdır." (Bulut, 2005a:93-95). Bu çaba, Türk düşüncesinde devlet eksenli bir düşünüşü ve çözüm yollarını da siyaset zemininde arayışı getirmiştir. Ziya Gökalp, Prens Sebahattin, Necmettin Sadak (Sadık) gibi Remzi Oğuz Arık'ın da siyasete atılmasında bu durumun önemi yadsınamaz.

Türkiye'ye dönerken, Mustafa Kemal ile olan mektuplaşmasına girişte yer verdiğimiz Arık, kafasında özellikle içinden çıktığı Anadolu ve köye yönelik tasarılar, üniversite ve eğitime yönelik hedefler olan bir isimdir. Yukarıda vermeye çalıştığımız, Türkiye'nin sosyal şartları da Arık'ı Türkiye'nin sorunlarının çözülemeyişi karşısında arayışa zorlamaktadır. 1950 sonrası giderek artan köyden kente göçün Arık çok önceden farkındadır, eğitimden sağlığa Türkiye'nin sorunlarına çözüm üretmeye çalışmaktadır.

Paris yıllarında, arkadaşlarının yakasına yapışıp "Bugün Anadolu için ne yaptın?" diyen, yurda döndükten sonra arkeolojide kurucu bir rol üstlenen, 1942'de görev yaptığı AÜDTCF'den ayrılmak durumunda bırakılan, 3 Mayıs 1944 sonrası milliyetçi isimlere karşı girişilen tutuklamalarda -sonradan serbest kalsa da- ciddi mağduriyetler yaşayan ve takibata uğrayan, Türkiye'nin meselelerine karşı ilgisi olan bir isim olarak Arık da, çözümü siyasette görecektir. Arkadaşları tarafından siyasete

girmesi eleştirilmiş, onun idealist karakteri ile siyasetin zemininin uyuş(a)madığı vurgulanmıştır.

14 Mayıs 1950 seçimlerinde de DP saflarında siyasete atılan ve Seyhan mebusu seçilen Arık, 30 Mayıs 1951 tarihinde Seyhan mebusları Cezmi Türk ve Yusuf Ziya Eker ile birlikte DP'den istifa etmişlerdir. Türkiye Köylü Partisi'nin kuruluş tarihi olan 19 Mayıs 1952'ye kadar Arık ve arkadaşları yoğun bir mesai sarf etmiş ve ciddi bir program hazırlanmıştır.

Türkiye Köylü Partisinin kuruluş aşamasında, "Liberal Köylü Partisi" de kongresinde karar alarak Türkiye Köylü Partisine katılma kararı almıştır. Bu partinin kurucuları arasında yer alan Lütfi Aksu, Abdülkadir Can, Asım Günç, Selahattin Günçan, Osman Nuri Gürler, Asaf İlbay, Cahit Öngelen, Cemal Azmi Soydaner aynı zamanda Türkiye Köylü Partisi'nin de kurucularındandır. Ayrıca, bu isimlerden bazılarının 1949'da kurulan "Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi"nin de kurucuları arasında yer aldığı görülmektedir. Bu denli çeşitli partilerin ortaya çıkması ve birleşmeleri, 1946 sonrası Türkiye'nin görece demokratik ortamında, Tek Parti karşıtlığına ve çeşitli arayışlara ilişkin bir gösterge olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca, Türkiye Köylü Partisi'nin kurucularının büyük çoğunluğu Adana'dandır. Bunu ise Remzi Oğuz Arık'la beraber diğer üç milletvekilinin de Seyhan milletvekili olduğunu göz önünde tutarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Öte yandan partinin genel sekreterliğini yapan, Arık'ın ölümü sonrasında da parti genel başkanlığını yürüten isim Tahsin Demiray'dır⁵. Demiray partinin kuruluş çalışmalarında dünya genelinde birçok modelin incelendiğini, dönemin tanınmış siyaset adamları ile görüşüldüğünü, hatta Şevket Raşit Hatipoğlu, Şemsettin Günaltay gibi isimlerin son aşamada partiye girmekten vazgeçtiklerini ifade etmiştir (Pınar, 2017:321).

Kemal Karpat Köylü Partisi için sınıf örgütlenmesine dayanmayan bu partinin Remzi Oğuz Arık, Ethem Menemencioğlu, Cezmi Türk ve Tahsin Demiray gibi bazı aydınlarca köy sorunlarına ilgi çekmek ve köylülerin hayat seviyesini yükseltmek

⁵ Demiray'a ilişkin Recep Ertürk'ün (1989) "Cumhuriyet Döneminde Bir Le Playci: Tahsin Demiray" başlıklı çalışmasına bakılabilir.

amacıyla kurulduğunu ifade etmektedir. Parti 1954 seçimlerinde 60.900 oy ile %0,56'lık bir oy oranı⁶ elde etmiştir. 1955 yerel seçimlerinde ise mevcut 11807 üyelikten 262'sini diğer büyük partilerin seçimleri boykot etmesine bağlı olarak kazanmıştır. Parti 1957 seçimlerine katılmamış ve sonrasında Cumhuriyetçi Millet Partisi ile birleşmiştir. Karpat, Tahsin Demiray'ın liberal yönünün ağır bastığını ve partinin idealizmi dışında özgün bir siyasi görüşü olmadığını iddia etmektedir (Karpat, 2017:514-5).

Ayrıca, Arık'ın ölümü üzerine eşi Türkan Arık Türkiye Köylü Partisi'nin Adana adayları arasında yer almış fakat seçilememiştir.⁷ Türkan Arık'ın adaylık sürecine ilişkin, o dönemde partinin Kozan/Adana teşkilatından Şevket Gedik'in eşi Ünser Gedik (ty, 71) şunları söylemektedir:

“Çok üzgün ve sıkıntılı günlerden sonra Köylü Partililer, seçimi kazanacak bir aday arayışına çıkmışlardı. Remzi Oğuz Bey'in oğulları küçüktü. Eşi ise Edebiyat Fakültesi mezunu hem de kültürlü bir hanımmış. Hayli bir zaman milletvekilliği adaylığı için kendisiyle konuşuldu. Remzi Oğuz Bey'in hanımı milletvekili adaylığı için razı edildi.”

Ayrıca aynı yazıda yer alan, Türkan Arık'ın “İnsanlar için ne yapabiliriz? Önce eğitim ve sağlıktan başlayalım.” (Gedik, ty:71) şeklindeki sözü akla Arık'ın ilk yazmaya başladığı dönemlerde “eğitim ve sağlık işlerindeki sorunlar içime dert oldu” ifadesini akla getirmektedir. Türkan Hanım seçimlerden sonra Ankara'ya dönmüş ve anlaşılan siyasetten uzak kalmıştır. Oluş ve Alev Arık ise akademide sırasıyla sanat tarihi ve psikoloji alanlarında önemli çalışmalar yürütmüşler ancak aktif siyasetin dışında kalmışlardır.

Kemal Karpat'ın partiye ilişkin yukarıda söylediklerine ek olarak, Türkiye Köylü Partisi prensip ve programları itibarıyla özgün öneriler ortaya koymakta ve Türkiye'nin meselelerine yönelik yapısal ve kurumsal çözümler üretme

⁶ Karpat'ın verdiği bu rakamlardan farklı olarak, TBMM sitesinde geçmiş seçimlere dair kayıtlarda, Demokrat Parti 5.151.550 oy ile %57,61 oranında, Cumhuriyet Halk Partisi 3.161.696 oy ile %35,36 Cumhuriyetçi Millet Partisi 434.085 oy ile %4,85, Bağımsız Adaylar toplamda 137.318 oy ile %1,54 Türkiye Köylü Partisi ise 57.011 oy ile %0,64 oy oranı elde etmişlerdir. (TBMM, 2018)

⁷ Adana genelinde ise Türkiye Köylü partisi 8178 oy ve yaklaşık %4 oy oranı ile fazla bir varlık gösterememiştir. (TBMM, 2018)

arayışındadır. Bu sebeple partinin gaye-prensipieri, tüzük, program ve beyannamesini içeren kitapçığı incelemek ve genel hatlarıyla programından bahsetmek Remzi Oğuz Arık'ı daha iyi anlamak ve partinin Türk siyasal hayatındaki konumunu ele almak açısından yerinde olacaktır.

Partinin kuruluş amacı, Türk toplumunun ekseriyetini oluşturan köylülerin refahtan yoksun bırakılması ve bu durumun şehirlerin gelişmesini de olumsuz etkilemesinden hareketle, köylülerden başlayarak Türk toplumunu refahta ileri taşımaktır.

“Partinin Tarihimizin son yüzyıllardaki seyrinin tabî bir neticesi olarak milletimizin ana kütlesini teşkil eden köylünün çok geri ve refahtan adeta mahrum bir seviyede kaldığını, hattâ bu geriliğin bizzat şehirli ve aydın kütlenin hızla gelişmesine mâni olan ana sebeplerin başında bulunduğunu görüyoruz.

Türkiye Köylü Partisi; köylüler başta olmak üzere bütün çalışan vatandaşları ve ailelerini kültürde, teknikte, refahta ileri bir yeni hayata kavuşturup söz ve mevki sahibi yaparak milletimizi dışardan, içerden gelecek her türlü tehlike ve taarruzlara karşı koyabilen, sağlam bünyeli bir millet birliği haline getirmek ve böylece umumî emniyet ve refahı sağlamak maksadıyla kurulmuştur.” (Türkiye Köylü Partisi, 1952:3).

Parti prensiplerine baktığımızda, parti programının 26 madde etrafında genel hatlarıyla ifade edildiğini söyleyebiliriz. Türkiye'nin sosyal ve iktisadi alanda gelişmesi için çalışmak, demokratik parlamenter rejimi yeni bir anayasa ve kuvvetler ayrılığı çerçevesinde öne çıkaran yönetim anlayışı, Anayasa Mahkemesi'ne duyulan ihtiyaç, laikliği dini vicdan meselesi olarak ele alıp siyasetten ayrı tutan bir yaklaşım, köy, bucak, belediye ve illeri idarede merkezin etkisini azaltan idari muhtariyeti önceleyen bir yönetim anlayışı, köy ve şehir düşmanlığı yaratmadan köyün bünyesini göz önünde bulunduran bir eğitim anlayışı, basın ve yayın hürriyeti, ziraat reformu öne çıkan başlıklardır.

Prensipelerde yer alan 19. madde partinin adının da neden Köylü Partisi olduğunu anlamak için kayda değerdir. Öte yandan köylü partisinde sanayileşmeyi hızlandırmaya yönelik adımlar atılması vurgulanmış ve devletin ağır sanayi hariç diğer alanları serbest teşebbüslere bırakması salık verilmiştir. Bu yönüyle de liberal bir ekonomik sanayi modeli izlenmesi gerekliliği öne çıkmaktadır.

“MADDE 19: Milletimizin hayat kaynağı olan köylümüzü ve köylerimizi topyekûn kaldırmak prensibimizdir. Partimiz, köylü kalkınma davasını yalnız köylü mevzuu değil, şehirleriyle birlikte Türk vatandaşlarının da başlıca baka şartı telâkki eyler. Türk köylüsü, medenî insanlık haysiyetine yakışır bir varlıkta olmadıkça Türk milletinin medenî dünyadaki yerini hakkiyle almasına imkân yoktur kanaatindeyiz.

...

MADDE 23: İçtimaî bünyemizi kuvvetlendirmek, gittikçe artan işsizliği önlemek için yapılacak ziraat reformuyla birlikte ve bunlara muvazi olarak sanayileşmeği plânlamak, hızlandırmak istiyoruz. Devletin yalnız ağır sanayi kurmasını, bu sanayii devam ettirmesini, diğer sanayi kollarını da serbest teşebbüse, (çalışanların da ortak olabileceği) şirketlere bırakmasını lüzumlu bulmaktayız.” (Türkiye Köylü Partisi, 1952:6).

Parti Tüzüğünde (Ana Nizamname) ise üyelik esasları, partinin kimler tarafından ve nasıl yönetileceği, ilgili kurullar, parti üyelerinin uyacakları esaslar ifade edilmiştir. Parti Programı ise prensiplerin nasıl hayata geçirileceğine ilişkin somut önerilerin yer aldığı, Hukuk ve Adalet, Din, İktisat, Ziraat, Mülk-İskan-İmar, Milli Eğitim, Vakıf ve Hayır, Sağlık, Sosyal Emniyet, Milli Savunma, İç İşleri ve Dış İşleri olmak üzere on iki başlık ve seksen maddeden oluşmaktadır.

Parti programının hazırlanmasında ciddi bir hazırlık süreci geçirildiğini daha önce vurgulamıştık. Programı incelediğimizde ilk olarak hukuk alanı ile ilgili önemli teklifler göze çarpmaktadır. Yeni bir anayasa yapılmasının gerekliliği, Anayasa Mahkemesi’nin kurulması, çift meclisli yapıya dönüş önerilmektedir. Türkiye Köylü Partisi siyasal anlamda bir varlık gösteremese de bu son iki öneri 1960 sonrasında yeni bir anayasa ile hayata geçmiştir.

Ayrıca, hâkimlerin terfi ve tayin işlemlerini Yargıtay’dan seçilecek bir komisyon eliyle yaptırmak önerilmekte; kanunların sayıca fazla olduğu, çelişen maddeler barındırdığı ifade edilip yeni demokratik esaslara ve insan haklarına uygun yeni kanuni düzenlemelerin yapılması gerektiği vurgulanmaktadır.

“MADDE 2: İnsanların siyasî ve medenî haklarını her sahada (içtimaî, iktisadî, harsi....) tamamlayıp kuvvetlendirerek Türkiyemizde yaşanır gerçekler haline getirmek ve bunları anayasa teminatı altına almak, bu Partinin prensibidir.

Anayasaya aykırı kanunların çıkmasını, tatbik edilmesini önlemek için bir müstakil (Anayasa Mahkemesi) kurulmasını zaruri görüyoruz.

“MADDE 3: Demokratik parlamenter rejimin iki meclisli olması lâzım geldiğine inanıyoruz. (Milletvekilleri Meclisi) ve (Ayan Meclisi) adlarını alacak olan bu iki meclis, (Türkiye Büyük Millet Meclisi)ni teşkil eder. İlk anayasanın tedvinini, (Müessisler Meclisi) yapar. (Türkiye Büyük Millet Meclisi) adıyla doğacak olan bu iki meclis birliğinin esas vazifesi anayasayı, gerekirse, tadil etmek ve Cumhurbaşkanını seçmektir.” (Türkiye Köylü Partisi, 1952:27).

Türkiye’de çok partili hayatın kalıcı hale gelmesine ve iktidar değişimine rağmen bu süreçte 1924 Anayasası yürürlükte kalmış ve dil haricinde esaslı bir değişikliğe uğramamıştır. Çok partili hayatın tıkanıklık ve sorunlarının bazıları da anayasa kaynaklıdır. Kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetime kapalı olması başta olmak üzere, çeşitli anayasa değişikliği talepleri bulunmaktadır. Anayasa hukukunun önemli isimlerinden Bülent Tanör bu taleplere ilişkin belgeleri, Osman Bölükbaşı’nın 1953’te kurduğu Cumhuriyetçi Millet Partisi’nin (CMP) 1954 bildirisi, 1957 seçimleri öncesi muhalefet partilerinin ortak bildirisi, CHP’nin ve Hürriyet Partisi’nin seçim beyannameleri ve yine CHP’nin 1959 yılında açıkladığı İlk Hedefler Beyannamesi olarak saymakta ancak Türkiye Köylü Partisi’ne yer vermemektedir. Tanör, 1945-1950 döneminde CHP’nin, 1950-1960 döneminde ise DP’nin anayasa ile barışık olduğuna ve 1954 itibarıyla muhalefet partilerince anayasa değişikliği hatta yeni anayasa taleplerinin gündeme geldiğine vurgu yapmıştır (2017:355-9). Yukarıda sayılan belgelerde yer alan çift meclisli sisteme geçiş, Anayasa Mahkemesinin kurulması, yargı bağımsızlığı ve yargıç güvencesini sağlamaya yönelik Yüksek Hakimlik Şurasının kurulması gibi öneriler daha 50’li yılların başında Türkiye Köylü Partisi tarafından dile getirilmiştir. Türk siyasal hayatına ilişkin metinlerde 1961 Anayasasının özgürlükçü ve bireyi önceleyen anlayışına ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1959 yılında yayımladığı İlk Hedefler Beyannamesinin anayasanın temel taşlarını oluşturmada üstlendiği role yer verilir. Burada atlanmaması gereken nokta, eleştirilen anayasa, kanun ve seçim sistemiyle ilgili olarak, aynı CHP’nin iktidarda olduğu dönemde var olan uygulamaların devamını savunup değişiklik taleplerini göz ardı ederken, muhalefete düştüğünde

değişiklik taleplerini bizzat gündeme getirmiş olmasıdır. Türkiye Köylü Partisi ise siyasal yaşamda ciddi bir karşılık elde edemese de kanaatimizce parti programındaki bu önerilerle dahi anılmayı hak etmektedir.

Partinin ikinci başlık olan din işlerinde ise laiklik vurgusu göze çarpmaktadır. Dinin devlet işlerine ve siyasete karıştırılmayacağı, devletin de din ve vicdan hürriyetine zarar veren müdahalelerden uzak duracağı, bunun da din düşmanlığı şeklinde olmayacağı, devlet ve hükümet işlerinde kanunların ilmi esaslara göre ve milletin ihtiyaçlarından hareketle hazırlanacağı ifade edilmektedir.

Bir diğer başlık olan iktisat işlerinin temeli olarak ziraat ve yeraltı servetleri öne çıkmaktadır. Sanayi alanında işçi sayısını artırmak, ziraatta ise işçi sayısını azaltıp çiftçi sayısını artırmak üzerinde durulmaktadır. Köylerden başlayarak ağır sanayiye kadar planlı bir sermaye yatırımıyla köylerde hayvancılık, ormancılık ve zirai küçük sanatların desteklenmesi, elektrik enerjisinden başlayarak kömür ve akaryakıt üretimi önerilmektedir. Ağır sanayi ve devletin güvenliğini ilgilendiren alanlar haricinde diğer alanların serbest teşebbüse bırakılacağı vurgulanmaktadır. Kooperatiflerin önemi vurgulanmakta ve kooperatifler üretimden sanata hemen hemen tüm alanlarda teşvik edilmektedir. Ayrıca üreticiden tüketiciye ürün fiyatlarında büyük farklar meydana gelmesine yol açan sisteme ve bu farkların ana sebeplerinden ulaşım masraflarına dönük politika geliştirileceği vaat edilmektedir. Son olarak yurt dışında dengeli bir refah dağılımı için çalışılacağı vurgulanmaktadır. Her ne kadar liberal bir ekonomi siyaseti izleyeceği öngörülse de, partinin devletçi ekonomik kodlardan çok da uzakta olduğu söylenemez.

“MADDE 29: Yurdumuzun muhtelif bölgeleri arasındaki refah ve mahrumiyet tezeradını en kısa zamanda düzeltmeğe çalışacağız. Milletçe, iktisat yönünden kalkınmanın memleket çapında insicamlı olmasına bilhassa dikkat edeceğiz.

“Geri kalmış illerimizde devlet eliyle yapılacak yatırımların hususî teşebbüsle hususî sermaye ile birlikte ve o vasıta ile iş görmesini faydalı buluyoruz.” (Türkiye Köylü Partisi, 1952:32).

Ziraat işlerimiz başlıklı dördüncü bölümde topraksız vatandaş ve az topraklı çiftçilerin kanunlar aracılığıyla toprak ihtiyaçlarının karşılanacağı ifade edilmektedir.

Bu da akla Demokrat Parti'nin kuruluşuna yol açan süreci getirmektedir. Ziraat alanında kooperatiflerin önemi dile getirilmekte ve bunların kurulmasının temin edileceği, devlet tarafından ve bankalarca desteklenmelerinin teşvik edileceği vaat edilmektedir. Köylü ve çiftçiye yönelik teknik eğitim ve ormancılık alanında bölge köylülerinin teşviki programda yer verilen bir başka vaattir.

“MADDE 32: Ziraate elverişli topraklar üstünde, nüfus nisbeti fazla olan il ve bölgelerde sanayileşme hareketinin de ziraat reformu ile birlikte yürütülmesi gerektiğine kaniiz. Bu hususlarda tecrübesi olan ülkelerdeki örnek tatbikattan faydalanmayı lüzumlu bulmaktayız.

“Bu arada, bilhassa topraksız vatandaşlarla az topraklı çiftçilerin ızdıraplı durumlarını, çabuk neticeli kanun tedbirleri ile karşılamayı prensip olarak kabul etmekteyiz.

“MADDE 33: Toprak reformu derken: bir yandan büyük toprak sahibi sıfatı ile toprağı işleterek istihsalı arttıran vatandaşların huzursuzluk ve emniyetsizlikten korunmasını, topraklarını daha entansif usullerle işleyerek istihsal güçlerini, randımanlarını arttırmayı hedef tutuyor bir yandan da bilfiil ailesi efradiyle çiftçilik yapan vatandaşların geçimlerine yetecek miktarda toprak işlemelerini, mümkün olan yerlerde toprak mülkiyetine sahip olmalarını temin etmeyi düşünüyoruz.” (Türkiye Köylü Partisi, 1952:33).

Mülk, iskân ve imar konusunda dikkat çeken nokta ise köylerden başlayarak kasaba ve şehirlerin özellikleri göz önünde tutularak yapılan planlamalara riayet edileceği, planlar üzerinde şahsi veya siyasi sebeplerle değişiklik yapılmayacağı, her ailenin bir konuta sahip olması için dar gelirli aileler başta olmak üzere inşaat alanında yapılacak yatırımlardır.

Milli eğitim konusu hukuk ve adalet işleri gibi üzerinde en fazla durulan konulardan birisidir. Memleketin ihtiyaçlarına göre maarif sisteminin, milletin tarihi ve ahlaki karakterini devam ettirip güçlendirecek yeni bir sisteme geçileceği ifade edilmektedir. Burada teknik eğitime yönelik vurgu öne çıkmaktadır. Köy Enstitüleri yerine Bölge Teknik Mektepleri önerilmektedir. Her il merkezinde liselerin açılacağı, bu kurumlarda yabancı dil öğretimine önem verileceği, üniversitelerin özerkliğinin destekleneceği, yurt genelinde şehir ve kasabalara kadar kütüphanelerin açılıp

yaygınlaştırılacağı, neşriyat, tiyatro ve müzelerin destekleneceği, anaokullarının teşviki gibi konular detaylı olarak ele alınmaktadır. Son olarak Arık'ın daha önce çeşitli yazılarında yer alan kimsesiz, suçlu ve/veya çalışan çocuklar sorununa yer verilmektedir.

Vakıf ve hayır işlerinde ise vakıf kültürünün yeni nesillere de aktarılması ve vakıfların diğer bileşenlerin yetersiz kaldığı durumda devlet eliyle desteklenmesine yer verilmektedir. Vakıf para ve akarlarının idaresi için Vakıflar Bankasının kurulacağı dile getirilmektedir.⁸

Sağlık işlerinde bilgisizlik ve yoksulluk kaynaklı ölümleri önlemeye yönelik yurt genelinde yeni bir teşkilat kurulması, bütün vatandaşların tıbbi ve cerrahi acil hastalıklarının devlet eliyle tedavisi, sağlık hizmetlerinin köylere kadar götürülmesinin temini öne çıkan hususlardır.

Sosyal güvenlik işlerinde ise mevcut Çalışma Bakanlığının yerine bütün çalışanların sağlık ve hastalıklarını teminat altına alan, muhtelif sosyal sigorta kurumlarının da bağlanacağı bir Sosyal Emniyet Bakanlığı'nın kurulacağı ifade edilmektedir. Batılı demokrasi esaslarına göre yeni bir iş ve çalışma mevzuatı, kanuni hakları tatmin edilmediği takdirde çalışanların grev hakkı, çalışanlardan öncelikle çok çocuklu ailelere yardım ve vergi yüklerinin hafifletilmesi yer verilen diğer hususlardır.

Milli savunma işlerinde ordunun modern gerekliliklere göre yapılandırılması, teşkilat kanununun yeniden düzenlenmesi, ordunun yurt içinden veya dışından gelecek her türlü siyasi cereyanlardan, iktidar veya muhalefet partilerinin her türlü etkisinden uzakta olarak iç meselelere karışmasının önlenmesi öne çıkan konulardır.

İç işleri bahsinde ise merkezîyetçiliğe son verileceği hususu dikkat çekmektedir. Partinin kuruluşunda, Türk düşünce hayatında Prens Sabahattin ekolünden geldiği bilinen, Tahsin Demiray ve Ethem Menemencioğlu gibi isimler de yer almıştır. Şahsi teşebbüsü ve ademi merkezîyeti savunan bu ekolün ağırlığı burada hissedilmektedir.

⁸ Vakıflar Bankası, partinin bu öneriyi yaptığı 1952'den iki yıl sonra 1954 yılında kurulmuştur. Arık mecliste "Türkiye Vakıflar Bankası Türk Anonim Ortaklığı Kanunu Tasarısı Münasebetiyle" Türkiye Köylü Partisi grubu adına yaptığı konuşmada "Efendim, bu kanunun prensibi, ruhu üzerinde tamamiyle rahatız. Böyle bir müessesenin, banka müessesesinin kurulmasını biz memnuniyetle karşılamaktayız." (Arık, 2017c [1954]:241) şeklinde bir açıklama yapmıştır.

“MADDE 75: Türkiyede merkeziyetçi rejime fiilen nihayet verilmesinin, milletçe kalkınmamız bakımından zarurî olduğuna inanıyoruz. Belediye, Bucak, İl, Köy Meclislerinin idarî salâhiyetleri ve malî imkânlarını arttıracamız.

“İller İdaresi Kanunu ile Köy Kanununun yeniden, demokratik esaslara uygun olarak çıkarılmasını, Belediye Kanunlarının ıslahını, birleştirilmesini lüzumlu bulmaktayız.” (Türkiye Köylü Partisi, 1952:43).

Dış işleri başlıklı bölümde ise dış politikada izlenecek yol dünya milletlerinin toplumsal ve iktisadi yönlerden ilerlemesi için yapılan çalışmalara katılmak ve Birleşmiş Milletlerin çeşitli kuruluşlarıyla işbirliğini geliştirmek şeklinde ifade edilmektedir. Son maddede ise Gökalp’in Türkçülüğün ileri hedefleri olarak adlandırdığı siyasete de adeta göz kırpılmaktadır.

“MADDE 80: Dış politikamızda sadece bu günün siyaseti ile kapalı kalmayıp devletimizin ve Türk milletinin uzak istikbaline ait büyük meseleleri de dinamik ve devamlı olarak takip edeceğiz.” (Türkiye Köylü Partisi, 1952:44).

Türkiye Köylü Partisi’nin Kuruluş Beyannamesi ise Türk devletini yenileştirmek ve Türk milletini yükseltmek için harcanan çabaya, küçülen vatan sınırlarında yaşayan kitlenin çoğunluğunu içeren köylünün ihmaline ve köyü önceleyerek bir atılım hamlesi gerçekleştirmeye yönelik hedefi ortaya koymaktadır. Parti kurucuları “Kuruluş Beyannamesi”nde Türkiye Köylü Partisi’nin bir seçim mekanizmasından ziyade bir fikir-ideal partisi olarak ele alındığını açıklıkla vurgulamaktadırlar.

“Büyük Türk Milletine:

“Türkiye Köylü Partisi bugün -19 Mayıs 1952 Pazartesi günü- millî vazife ve hizmet yoluna girmiş bulunuyor.

“Türkiye Köylü Partisi, bir sınıf savaşı yapmak ve bundan zümre menfaatları elde etmek gayesiyle kurulmuş siyasî bir birlik değildir. Onun biricik gayesi, Türk milletinin hürriyet ve eşitlik içinde birliğini sağlamaktır. İşte bu gayesi dolayısıyla Türkiye Köylü Partisi, Türk milletinin partisidir. Türk içtimaî bünyesinin temelini teşkil eden köy ve köylü, hiç şüphesiz, bütün sosyal meselelerimizin düğüm noktasıdır. Partimizin adı da bunu ifade etmektedir.

“Genç Osmandan, Selim III. den, Mahmud-u Adlî’den, Gülhane Hatühümayunu’ndan, Birinci ve İkinci Meşrutiyeti hazırlıyanlardan tâ Cumhuriyeti kuranlara kadar, bu memleketin iyi niyet sahibi aydın adamları kalkınmağa, yeniliğe, ileriye doğru hamleler yaptılar. Türk Devletini yenileştirmek ve Türk milletini yükseltmek için Türk çocukları canlarını verdiler. Bütün bu gayretlere rağmen alınmış veya varılmış olan netice bugün gözlerimizin önündedir. Bu küçülmüş vatan manzarası birçok bakımdan, bilhassa köylerimiz bakımından, iç sızlatıcıdır. Bununla beraber yüz yüz elli yıldır milletimizin temeli olan köylünün maruz kaldığı sürekli ihmal düşünülür, öte yandan İstiklâl Savaşı gibi büyük zaferler ve insanlık önünde verdiği parlak imtihanlar da göz önüne getirilirse, büyük kitlemizin yanlış bir plân ve programa kurban edilegelmiş olduğu kolayca anlaşılır.

“Milletimizi biran evvel kalkındırabilmek için büyük köylü kitlesini ön plâna alan yolu tutmak zarureti vardır. Bu kanaat Partimizin programına baştan başa hâkim olmuştur. Partinin bugün toplanan müteşebbisler heyeti tarafından vücade getirilen bu program, bugünden başlayarak, bütün düşünen vatandaşların, aydınların fikir yardımlarile Türkiyenin umumî kalkınma programı değerini alarak Ekim ayında toplanacak olan birinci Büyük Kongremize sunulacaktır.

“Siyasi sahada başlayan faaliyetimize gelince: Partimiz demokratik ve hayırlı bir murakabe vazifesini başarmak azmindedir. Milletimizin el ve gönül birliğiyle kalkınması gibi bir gayeye bağlandığı içindir ki, kinden, nefretten, hırstan uzak kalmağı kendisine düstur bilmekte; sevgi ve şuuru hareket noktası olarak almaktadır.

“Bu partiyi kuranlar ve onu benimsiyenler kin ve hırstan ne kadar kaçınıyorlarsa, prensipler üstünde herhangi bir fedakârlıktan da o kadar tiksiniyorlar. Bu partiyi yalnız seçim mekanizması gibi telâkki edenler aldanırlar. Bu parti bir fikir partisi olarak yaşamak azmindedir. Bu memlekette, partizan tipini ve onun memleket birliğine vurduğu darbenin neticelerini ortadan kaldırmak zorundayız.

“Türkiye Köylü Partisi büyük köylü kitlesinin de söz sahibi olmasına çalışan bir mekanizma olarak milletimizin emrine giriyor ve Allahın inayeti, milletimizin sağ duyusuna güvenerek çalışmağa başlıyor.”

Türkiye Köylü Partisi köy temelli bir kalkınma modeli öngörmektedir. Köyü öne çıkarırken kesinlikle Marksist manada bir sınıf vurgusu söz konusu değildir. Parti yerel yönetimlerin yetkilerinin artırılmasını savunmakta yani ademi merkeziyet

tafaftarı bir idari yönetim önermektedir. Türkiye Köylü Partisi Anayasa Mahkemesi, ift meclisli yasama sistemi, Vakıflar Bankası gibi kurum ve kuruluşlara olan ihtiyaı programına almıştır. Bunlar ilerleyen yıllarda başka iktidarlar tarafından hayata geçirilmiştir. Türkiye Köylü Partisi siyasi alanda fazla bir varlık gsterememişse de hem fikir partisi olmanın önemini savunmuş hem de ilerleyen yıllarda Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP) ve sonrasında Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) ncl olmuştur.

SONUÇ

Remzi Oğuz Arık, çok yönlü bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Mehmet Kaplan, arkadaşı Ali Ölmezoğlu'na yazdığı 17 Ağustos 1942 tarihli mektubunda bir dönem yakın etkisi altında kaldığı Remzi Oğuz Arık'tan bahsederken, “Ankara’da Remzi Beyle birkaç kere konuştuk. İşi başından aşkın adam ona derler. Hem profesör, hem müze müdürü, hem hafriyata gidiyor, hem mecmua çıkarıyor, hem politikacı. Bunların her biri bir adamın bile omzuna ağır gelir.” (Kaplan, 1992:110) ifadelerini kullanmaktadır. Arık görüldüğü üzere üniversitede hocadır, bir yandan müze müdürlüğü, bir yandan da kazı çalışmaları yapmaktadır. Millet Mecmuasını çıkarmaktadır. Arık her ne kadar 1950’de milletvekili olsa da gençlik yıllarından itibaren politikanın yakınındadır.

Arık siyasi parti liderliği veya üniversite hocalığından önce ele alınması gerektiği şekliyle Paris’te eğitim görmüş, genç Cumhuriyetin ilk arkeoloğudur. Türkiye’ye döndüğü 1931 yılı itibariyle önce arkeoloji alanında uzman yabancı isimlerle beraber ve sonrasında bizzat birçok kazı çalışmasını yönetmiştir. Arkeolojinin ve müzeciliğin Türkiye’de kurulmasını ve kurumlaşmasını sağlamıştır. Müzelerin kurulmasına öncülük eden Arık, bu konuda yasal düzenlemelerin yapılmasına da katkı sunmuştur. Remzi Oğuz Arık’ın arkeoloji ve müzecilik alanında, Osmanlı Devleti döneminde bu alanların önderliğini yapmış Osman Hamdi Bey’den sonra, Türkiye Cumhuriyeti’nde ilk isim olarak öne çıktığını söylemek abartılı olmayacaktır.

Anadolucuların Gökalp karşıtı bir söylem geliştirdiği öne sürülse de, Anadoluçuların savundukları düşüncelerin Gökalp’in vatan, millet anlayışının daha dar çerçevede ortaya konulması olarak ele alınması da mümkündür. Arık’ın millet tanımında soy aslına dayanan kültür birliği yaklaşımı öne çıkar. Arık’ın milliyetçilik tanımı da milletini sevmek ve milletini yükseltmek şeklindedir. Bu iki yaklaşımı Gökalp’te de görmek mümkündür. Bu nedenlerle Arık ve Gökalp’in kültürel bir milliyetçilik söyleminde birleştiği söylenebilir. Ayrıca, Gökalp’in Arık üzerinde etkili olduğu da söylenebilir. Arık’ın Gökalp’e eleştirisi de onun imparatorluk temelli savunduğu fikirlere ve Türkleri ana unsur olarak görmemesi noktasına dayanır.

Milliyetçi çevrelerde Gökalt sonrası önemli bir isim olarak görülen Arık, her ne kadar Gökalt'ten farklı gibi görölse de onun düşüncelerinden ciddi olarak beslenmiş ve bu yönüyle yeni bir ölke kurmanın motivasyonuyla Gökaltçı çizgide bir milliyetçilik anlayışı geliştirmiştir.

Arık toplumun ideal yaşama formunun millet olduğunu ve milleti bir arada tutacak, onun devamlılığı sağlayacak unsurun da fikir ve his birliği olduğunu savunur. Bu birliği sağlayacak olan da bir ideoloji olarak milliyetçiliktir. Arık milliyetçiliği, dinin işlevini üstlenecek bir ideoloji olarak ele alır. Arık dinin etkisini yitirdiği yönündeki görüşüyle Durkheim-Gökalt çizgisiyle ve erken Cumhuriyetin ideolojik yönelimleriyle uyur. Öte yandan da kendi gündelik hayatında yoğun olmasa da dinle kurduğu ilişki ve dini dışlayan bir konumda kesinlikle yer almaması yönünden erken Cumhuriyetin radikal modernleşmeci yönelimlerinin bütünüyle aynı çizgide olduğu söylenemez. Bu anlamda Remzi Oğuz Arık muhafazakâr düşüncenin erken kaynakları arasında görölemeyeceği gibi, erken Cumhuriyetin bütün politik yönelimlerini paylaşan bir isim olarak da değeriendirilemez. Bu uçları barındıran ama uçlardan birine indirgenemeyen özellikleri söz konusudur.

Arık'ta Anadolu vurgusu ön plana çıkan bir diğeri unsurdur. Öyle ki Osmanlı'nın çöküşünün en büyük sebebi olarak imparatorluğun yeterli derecede Anadolu'ya önem vermemesini görmektedir. Buradaki görüşleri ile erken Cumhuriyetin Osmanlı eleştirisini paylaşır görünmektedir. Cumhuriyetin kuruluş döneminde yöneldiği köy meselesine Arık da büyük önem vermektedir. Ancak Cumhuriyet elitinin biçimlendirilecek, cahil bırakılmış bir kitle olarak gördüğü köye, Arık kültürün taşıyıcısı olarak yaklaşır. Bu yaklaşım sonradan Mümtaz Turhan tarafından geliştirilecektir. Bu noktada iki asırlık süreçte Türk toplumunun değerlerini kaybetmemesini nüfusunun çoğunluğunun köylü olmasına bağlar. Sonuçta coğrafi bir gerçeklik olarak Anadolu vurgusuyla Cumhuriyetle benzeşen Arık, gelenek-modernlik çatışmasında geleneksel değerlerin, kültürün savunucusu olarak erken Cumhuriyet dönemi radikal modernleşme anlayışından ayrı bir konuma yerleşir.

Çoğu Türk entelektüeli gibi onun da yolu siyasetle kesişmiştir. Arık Avrupa'daki öğrencilik yıllarından itibaren ateşli bir idealist ve birleştirici-toparlayıcı lider bir

sima olarak karşımıza çıkmaktadır. 1950’de Demokrat Parti milletvekilliği yaptıktan sonra Türkiye Köylü Partisi genel başkanlığını ölümüne dek sürdürmesi, onun siyasette idealizmini koruduğunun, iktidar arayışından ziyade ülkenin sorunlarıyla yakından dertlendiğinin ve bunlara çözüm aradığının işaretidir. Türkiye Köylü Partisi ideal partisi olmanın ötesinde 1952’de hazırladığı programıyla ve Türk siyasi hayatına getirdiği ve sonradan hayata geçirilen yeni anayasa, Anayasa Mahkemesi, ikili meclis, kuvvetler ayrılığı vurgusu gibi öneri ve söylemleriyle anılmayı hak etmektedir.

Arık, Türkiye Köylü Partisi’nin ardılları olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi çevrelerinde kısmen bilinse de öne çıkmış değildir. Bu durum, Arık’ın milliyetçiliğe yönelik fikirlerini bir program haline koymaya çalışsa da düşüncelerindeki eklektizmin etkisine bağlanabilir. Onun arkeoloji dışındaki tüm çalışmaları makale düzeyindedir ve kitapları belirli temalar etrafında bu makalelerin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Bu kitaplarında yer alan düşüncelerinin ise tam anlamıyla bir bütünlük oluşturduğu söylenemez.

Remzi Oğuz Arık tüm bu değerlendirmeler ışığında Türk düşünce hayatında özgün bir konumda ve çok yönlü bir isim olarak karşımıza çıkmıştır. Savaş şartlarının, erken Cumhuriyetin kuruluş yönelimlerinin atmosferinde, gelenekle modern arasında, radikal modernleşmeye mesafeli, idealist bir entelektüel olarak Türk düşüncesinde yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- Akçura, Yusuf: **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976.
- Akurgal, Ekrem: “Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal’ın Konuşması”, **Remzi Oğuz Arık Armağanı** içinde (s. 293-296), Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1987.
- Anderson, Benedict: “Milliyetçiliği Anlamaya Giriş”, **Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik** içinde (s. 11-30), Çev. İsmail Türkmen, İstanbul, Şehir Yayınları, 2001.
- Arık, Remzi Oğuz: **Köy Kadını**, Ankara, Millet Mecmuası Neşriyatı, 1943.
- Arık, Remzi Oğuz: **İdeal ve İdeoloji**, İstanbul, Kutulmuş Basımevi, 1947.
- Arık, Remzi Oğuz: **Halkevlerinde Müze, Tarih Ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu**, Ankara, C.H.P. Halkevleri Yayınlarından Kılavuz Kitapları, 1947.
- Arık, Remzi Oğuz: **Coğrafyadan Vatana**, Ankara, Remzi Oğuz Arık’ın Eserlerini Yayıma ve Anıtını Yaptırma Derneği Yayınları, 1956.

Arık, Remzi Oğuz: **Türk İnkılabı ve Milliyetçiliğimiz**, Ankara, Remzi Oğuz Arık'ın Eserlerini Yayma ve Anıtını Yaptırma Derneği Yayınları, 1958.

Arık, Remzi Oğuz: **Coğrafyadan Vatana Fikri Yazılar**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2017a.

Arık, Remzi Oğuz: **Türk Sanatı ve Arkeolojisi Yazıları**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2017b.

Arık, Remzi Oğuz: **Siyasi Yazılar, Konuşmalar ve Türkiye Köylü Partisi**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2017c.

Arsebük, Güven: “Dünden Bugüne Arkeoloji”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1981, s. 66-75.

Atabay, Mithat: **II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Milliyetçilik Akımları**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2005.

Atasoy, Sümer: “Türkiye’de Müzecilik”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1458-1471.

Aydoğan, Bedri: “Adana Ticaret Rehberi Adlı Kitabın Reklam Ya Da İlan Kısmı”, **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2016, s.98-172.

Baçar, Veli: **Oluş Arık'la Asya'dan Anadolu'ya**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2016.

Bakırcıoğlu, Ziya: **Remzi Oğuz Arık'ın Fikir Dünyası**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2000.

Berkes, Niyazi: **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017.

Bingöl, Yılmaz ve Pakiş, Ahmet: “Milliyetçiliğin Anadolucu Söylemde Yeniden Üretimi”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 49, Sayı 1, Mart 2016, s.1-27.

Birgül, Mehmet Fatih: **İrade Hareket İsyân Nurettin Topçu'nun Entelektüel Biyografisi**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013.

Bora, Tanıl: “Sunuş”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt 4, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 15-22.

Bora, Tanıl: **Cereyanlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

Bulut, Yücel: “Türkiye’de Sosyoloji Sınıflamaları ve Ziya Gökalp”, **Sosyoloji Dergisi**, Cilt 3, Sayı 10, 2005a, s. 91-103.

Bulut, Yücel: “Türkiye’de Din ve Milliyetçilik”, **Anlayış Dergisi**, Sayı 23, 2005b.

Bülbül, Özlem: “Remzi Oğuz Arık and Cultural Nationalism in Turkey”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 2006.

Bülbül, Özlem: “Remzi Oğuz Arık ve Anadolu Milliyetçilik”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, 2016, s.73-94.

Coşkun, İsmail: “Bir İmparatorluk Entelektüeli Olarak Ziya Gökalp”, **Sosyoloji Dergisi**, Cilt 3, Sayı 8, 2004, s. 67-75.

Coşkun, İsmail: “Uygarlık, Kültür ve Tarih”, **Sosyoloji Dergisi**, Cilt 3, Sayı 10, 2005, s. 105-112.

Çamurdan, Ahmet **Kozan’ı Tanıyalım**, Ankara, Önder Matbaa, 1973.
Cevdet:

Çınar, Metin: **Anadoluculuk ve Tek Parti CHP’de Sağ Kanat**, İstanbul, İletişim, 2013.

Çongur, H. Rıdvan: **Profesör Remzi Oğuz Arık**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2001.

Deren, Seçil “Türk Siyasal Düşüncesinde Anadolu İmgesi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt 4, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 533-540.

Duyuran, Rüstem: “Arkeoloji Müzesi Müdürü Rüstem Duyuran'ın Konuşması”, **Remzi Oğuz Arık** içinde (s. 5-7), İstanbul, Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, 1954.

Erdoğan, Aynur: **Osmanlı'da Yurt Dışı Eğitim ve Modernleşme**, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, 2016.

Ertürk, Recep: “Cumhuriyet Döneminde Bir Le Playcı: Tahsin Demiray”, **Sosyoloji Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, 1989, s.107-146.

Gedik, Ünser: “Benim de Bir Anım Var”, **Kozan Sevdası Dergisi**, Adana., t.y., 70-73.

Giddens, Anthony: **Sosyoloji: Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2010.

Gökalp, Ziya: **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2014.

- Gökalp, Ziya: **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2015.
- Hatipoğlu, Şevket Raşit: “Remzi Oğuz Arık”, **Coğrafyadan Vatana** içinde (s. viii-xiv), Ankara, Remzi Oğuz Arık'ın Eserlerini Yayma ve Anıtını Yaptırma Derneği Yayınları, 1956.
- Heyd, Uriel: **Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri**, Çev. Cemil Meriç, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1980.
- Heywood, Andrew: **Siyasi İdeolojiler**, Çev. Prof. Dr. Levent Köker, Ankara, BB101 Yayınları, 2016.
- Hobsbawm, Eric: **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996.
- İleri, Tefvik: **Yassıada'dan Mektup Var**, Haz. Cahide (İleri) Aksoy, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012.
- Kabakcı, Enes: **Sosyoloji Tarihi I**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2010.
- Kaplan, Mehmet: “Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın Konuşması”, **Remzi Oğuz Arık** içinde (s.12-14) , İstanbul, Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, 1954.

- Kaplan, Mehmet: **Ali'ye Mektuplar**, Yay. Haz. Zeynep Kerman-İnci Enginün, İstanbul, Dergah Yayınları, 1992.
- Kara, İsmail: **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi-1**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014.
- Karamağaralı, Haluk: “Remzi Oğuz Arık Çalışma ve Mücadele ile Dolu Bir Ömür’ (Remzi Oğuz Arık)”, **Gurbet Dergisi**, Sayı 1, 1954, s.31-34.
- Karaömerlioğlu, Asım: “Türkiye’de Çok-Partili Hayata Dönüşün Toplumsal Dinamikleri”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 106, 2006, s. 174-191.
- Keyder, Çağlar: **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, 20. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Kılıç, Murat: **Allah, Vatan, Soy, Milli Mukaddesat Türk Milliyetçiler Derneği (1951-1953)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Kutlu, Mustafa: “Suya Hasret”, **Nurettin Topçu Özel Sayısı** içinde (s. 7-14), Ankara, Hece Dergisi, 2006.
- Mardin, Şerif: **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Ortaylı, İlber: **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2016.
- Ortaylı, İlber: **Defterimden Portreler**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017.

Öğün, Süleyman Seyfi: **Türkiye’de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu,** İstanbul, Dergah Yayınları, 1992.

Özdoğan, Mehmet: **Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji,** İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006.

Özgüç, Tahsin: “Prof. Dr. Tahsin Özgüç”, **Remzi Oğuz Arık Armağanı** içinde (s. 287-292) , Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1987.

Özkırımlı, Umut: **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış,** 6. Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2016.

Parla, Taha: **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm,** İstanbul, İletişim Yayınları, 1993

Pınar, Mehmet: “Anadoluculuk Ekseninde Türkiye Köylü Partisi (1952-1958)” **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Cilt 1, Sayı 37, s. 317-340.

Reynolds, Micheal A.: **İmparatorlukların Çöküşü,** Çev. Yücel Aşıkoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2016.

- Safa, Peyami: “Peyami Safa’nın Konuşması”, **Remzi Oğuz Arık** içinde, İstanbul: Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, 1954.
- Sayyid, Salman: **Fundamentalizm Korkusu**, Çev. Ebubekir Ceylan, Nuh Yılmaz ve Şükrü Atsızelti, İstanbul, Açılım Kitap, 2017.
- Sefercioğlu, Necmettin: **Türk Milliyetçiler Derneği ve Kapatılış Davası**, İstanbul, Bilgeoğuz, 2012.
- Sefercioğlu, Necmettin: “Remzi Oğuz Arık’ın Yazı ve Yayın Hayatı (Yayınları ve Hakkında Yazılanlar)”, **Remzi Oğuz Arık Armağanı** içinde (s. 243-281), Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1987.
- Sevin, Veli: **Anadolu Arkeolojisi**, İstanbul, Der Yayınları, 2003.
- Sezer, H. Emin: **Remzi Oğuz Arık**, İstanbul, Toker Yayınları, 1976.
- Şarman, Kansu: **Türk Promethe’ler Cumhuriyet’in Öğrencileri Avrupa’da (1925-1945)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Tanör, Bülent: **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, 30. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017.

TBMM

**Türkiye Büyük Millet Meclisi Türkiye Cumhuriyeti
Milletvekili Genel Seçimleri 1954 Yılı Genel Seçimlerinde
Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları, (Çevrimiçi)**
(https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimde_ki_partiler?p_secim_yili=1954), 19 Mayıs 2018.

Tiryakian, Edward A.: “Emile Durkheim”, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi** içinde (s. 213-265), Çev. Ceylan Tokluoğlu, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2014.

Topçu, Nurettin: “Doç. Dr. Nurettin Topçu’nun Konuşması”, **Remzi Oğuz Arık** içinde (s. 17-28), İstanbul, Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, 1954.

Toplu, Abdülhadi: Remzi Oğuz Arık İçin: Büyük Kaybımız, **Gurbet Dergisi**, Sayı 1, 1954, s.20.

Toprak, Zafer: **Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji**, 3.Baskı, İstanbul, Doğan Kitap, Kasım 2015.

Turhan, Mümtaz: “Prof. Dr. Mümtaz Turhan’ın Konuşması”, **Remzi Oğuz Arık** içinde (s. 8-11), İstanbul: Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, 1954.

Tuncer, Erol: **1946 Seçimleri**, Ankara, TESAV, 2008.

Tunçay, Mete: “Türkiye'nin Bütün Entelektüel Kaymağı”, **Türk Promethe'ler Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)** içinde (s. xxv-xxviii), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Türkiye Köylü **Türkiye Köylü Partisi Gaye-Prensipier, Tüzük, Program, Partisi: Beyanname**, İstanbul, Türkiye Basımevi, 1952.

Ülken, Hilmi Ziya: “Kaybettiğimiz Değerler: Remzi Oğuz Arık”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, 1954, s. 81-82

Ülken, Hilmi Ziya: **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 13. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.

Üstel, Füsun: “Türk Milliyetçiliğinde Anadolu Metaforu”, **Tarih ve Toplum**, Sayı 109, 1993, s. 51-55

Yalçın, Soner: **“Efendi-2/ Beyaz Müslümanların Büyük Sırrı”**, İstanbul, Doğan Kitap, 2006.